Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

2016 JANUÁR

XXV. ÉVFOLYAM, 2016. JANUÁR

TARTALOM

3 **SCHEIN GÁBOR**
Eleven anyag
A törékenységről (versek)

4 **HIDAS JUDIT**
Seb (regényrészlet)

11 **FENYVESI ORSOLYA**
Mindig kezdetben (vers)

13 **SOLYMOSI BÁLINT**
Néhány régi játék (próza)

23–25 **KÁLMÁN GÁBOR**
23 Töredezettségmentesítés
24 Eltelt a nap
25 A legrosszabb (versek)

26 **MÁRTON LÁSZLÓ**
Hamis tanú (regényrészlet)

40–41 **FELLINGER KÁROLY**
40 Magamnak
40 Zárt fény
41 Mikro
41 Batár (versek)

42 **GRENDEL LAJOS**
Bukott angyalok (regényrészlet)

47–48 **JÓNÁS TAMÁS**
47 Űrkorszak
47 Sarjamnak
48 Vigasz
48 Közelítő ősz (versek)

49 **KALAPOS ÉVA VERONIKA**
Homok (kispróza)

52 AMIKOR MEGSZÓLAL A FIGURA HANGJA
Varga Kinga beszélgetése Kalapos Veronikával

58 **ALEXANDER BRÖSTL**
Non, timeo, judices... Liberae sunt enim nostrae cogitationes
(esszé – Beke Zsolt fordítása)

68 **MARTIN C. PUTNA**
Képek az orosz vallásosság kultúrtörténetéből
(tanulmány – Csehy Zoltán fordítása)

81 **ANDRZEJ NOWAK**
Hogyan buknak el és születnek újjá birodalmak
(tanulmány – Pálfalvi Lajos fordítása)

93 **TVERDOTA GYÖRGY**
Az első fecske
(Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások) (kritika)

96 **KOLOZSI ORSOLYA**
(Ön)analízis *(Bartis Attila: A vége)* (kritika)

98 **PUCHER BÁLINT**
Semmi sem új a nap alatt
(Kötter Tamás: A harcból nincs elbocsátás) (kritika)

100 **MORSÁNYI BERNADETT**
Puszták népei *(Juan Rulfo: Lángoló puszta)* (kritika)

102 **SCHEIN GÁBOR**
A 25 éves Atlantisz kiadó köszöntése

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Beke Zsolt
zsoltbekezsolt@gmail.com
SZERKESZTŐK:
Csehy Zoltán (líra)
csehyzoltan@gmail.com
Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu
Szabó Lovas Emőke
lovas.e@gmail.com
Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com
Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos
A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán
FŐMUNKATÁRSAK:
Csehy Zoltán,
Hizsnyai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

Levélcím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky – program Kultúra národnostných menšín 2016)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony és Kalligram Polgári Társulás (OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01 Dunajská Streda/Dunaszerdahely, IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti a Relay Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

w w w . k a l l i g r a m . e u

SCHEIN GÁBOR

Eleven anyag

Fekete tábla előtt áll. A táblán fehér
szivacsnyomok. A terem ablaktalan,
a padokban elszórtan ülnek. Beszél
hozzájuk, és rám mutat. Négy-öt
lépésre tőle kiterítve egy asztalon
fekszem. Íme a halott. Kiáltanék,
de nem jön hang belőlem.
Ami örvénylik, kép, szó, elnyelem.
Odalép elém, hevesen magyaráz,
mintha láthatatlan küzdelem folyna.
Már kiabál: az üzenet letörölve,
a tartozás nem behajtható. Legyőzött.
Elfordul tőlem, és egy verset idéz:
„Nem vagy több, eleven anyag,
mint gránit. Körötte szörnyűség".
És végre fölnéz a hallgatókra.
Hús nőtte be a szemeket.

A törékenységről

Mennyi repedés mindenben.
Szétfutnak sugár iránt és keresztbe,
egy pillanat se kell, hogy tovább
szakadjon a kusza háló,
szüntelen rianás az anyag
fagyos belsejében. Roppanások,
dörrenések, melyeket senki sem hall.
Kitágulnak az apró hézagok,
sötétség tör be a vékony ereken,
minden kiterjedés megkettőzi magát.
A test beleolvadna a végső ürességbe.
Elég egy apró ütés. Egy semmiség,
egy véletlen. Elég egy szó,
a figyelem kékhalála. Elég, hogy
a vágy ütköztessen egy részecskét
az agyban saját ellentétével.
Hogy megtörtént, egy villanás tudatja.
A test hirtelen megrázkódik. A vágy
és a félelem tombolása minden sejtben
felgyújtja a sötétséget, ami ettől
még mélyebb lesz. Amit egynek hiszünk,
talán ezer sziget inkább, összetorlódva.
A repedések tarthatják őket egyben.

Schein Gábor (Budapest, 1969) költő, író, irodalomtörténész. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanára. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Megölni, akit szeretünk* (2013), *Svéd* (2015).

SEB

Alex arra ébredt, hogy Berta visít a földszinten. A hálószoba ajtaja nyitva maradt, és minden zaj úgy hallatszott, mintha közvetlen közelről jönne. Először csak bekúszott az álomba, amelyben ott termett egy zokogó gyerek, aztán lassan eltűnt minden más szereplő, csak a kislány maradt az üvöltéssel. Alex érezte, hogy a nappali fény átdereng a szemhéján, érezte a nyitott bukóablakon át beáramló hűvös levegőt, „anyuci", hallotta lentről ismét a nyafogást, amely most már nem az álom része volt, kinyitotta a szemét és megnézte az óráját.

Háromnegyed nyolc, még alhatott volna egy kicsit, állapította meg, éjjel kettőkor ért haza, volt egy asztalfoglalásuk tíz főre, majd a vendégek egy négyfogásos vacsora után újabb és újabb palack borokat rendeltek maguknak. Alex nem zárt be éjfélkor, a szakácsot sem engedte el, de Bandi a földhöz vágta a konyharuhát negyed egykor. „Tizenegyig tart a műszakom, én mentem", mondta.

„Anyu, játsszunk kisbabásat", hallotta a férfi ismét a földszintről Berta hangját. Felkelt, fogat mosott, lement a konyhába, hogy egy kávét főzzön magának. „Jó reggelt", köszönt Emma, aki a szőnyegen feküdt a nappaliban, Berta épp ráült a hasára, és ugrálni kezdett rajta. „Játsszunk, játsszunk", hajtogatta, „de már babáztunk az előbb", nyögte a nő, „most foglald el egy kicsit magad", kérte, és lerakta a gyereket a földre, majd kisietett a konyhába. „Lehettetek volna halkabban is", morogta a férfi, amikor Emma hátulról megölelte, „bocsánat, elfelejtettem", súgta a nő. „Ezt mondod minden nap, esküszöm, be fogom zárni a hálóajtót, vagy átköltözöm a dolgozóba", folytatta Alex. „Bocs, hogy akarunk egy kicsit veled is lenni", vonta meg a vállát a nő, és elengedte a férjét, „bocs, hogy nem tudok dolgozni, ha minden nap öt órát alszom", válaszolta a férfi. Emma hátat fordított Alexnek, kibámult az ablakon, a kertben már nyíltak a nárciszok, a tulipánok, sarjadt a fű, a nap bevilágított a konyhába, eszébe jutott, hogy Berta születése előtt milyen sokszor kávéztak kint a teraszon. „Van valami bajod velem", kérdezte. „Igen, az, hogy álmos vagyok", közölte a férfi a kávéját kortyolva. „Jó, de valami más", folytatta a nő. „Nem, csak túl sok hülyeséget kérdezel mostanában", vágta rá a férje.

Emma nyelt egyet, de úgy döntött, jobb, ha ezt most nem hallja meg, biztos fáradt, biztos még nem ébredt fel teljesen, és amikor a férje kijött a fürdőszobából, megkérdezte, mi lenne, ha vasárnap délelőtt biciklizni mennének. „Meglátjuk", morgott Alex, és indult fel az emeletre öltözni, „jó lenne tudnom", szólt utána a nő, „foglalnék egy asztalt ebédre". Alex léptei alatt recsegett a lépcső, „akkor nem", jelentette ki. Emma utána sietett, „most mi van", kérdezte. „Mit tudom én, mi lesz még vasárnap, azt se tudom, hova kapjak", csattant fel a férfi. „Akkor meg mit voltál úgy oda, hogy felébresztettünk", vágott vissza a másik, sarkon fordult, és lesietett a földszintre a gyerekhez. „Gyere, kicsim, megyünk vásárolni", mondta, Berta épp a telefonját nyomkodta. „Azt nem szabad", kapta ki a kezéből a készüléket, „anyu, anyu, kéjem", selypített a kislány. Emma bekapcsolt egy játékot, egy kismajom sétált a dzsungelben, ugrálnia kellett, hogy a banánt a fákon elérje. „Egyet játszhatsz, utána megyünk,", mondta, a gyerek bólintott, és rutinosan nyomogatta tovább a készüléket.

Vaku villant a háta mögött, amikor Rita megnyomta a plázában lévő étterem rácsát nyitó gombot, Alex először azt hitte, csak egy lámpa égett ki, de amikor megfordult, egy bőrkabátos férfi állt mögötte, és egy igazolvánnyal a kezében mutatkozott be. „Üdvözlöm", mondta, „Kápolnai Antal vagyok a munkaügyi hatóságtól". Alex úgy nézett a férfira, mintha az tévedésből állna előtte, neki nincs és nem is lehet dolga ilyen alakokkal, pláne most, amikor rohan, az egész napja be van táblázva. „Segíthetek valamiben", kérdezte gépiesen. A munkaügyis feltolta az orrán a szemüvegét, a táblára mutatott, „mikortól van nyitva az étterem", érdeklődött. „Tíztől", válaszolta Alex. Az ellenőr bólintott, „gondolom, ez a hölgy itt dolgozik", folytatta, „igen", vágta rá készségesen Rita, mielőtt Alex válaszolhatott volna. A munkaügyis mosolygott, valamit írt a füzetébe, majd az alkalmazott munkaszerződését kérte. Alex keresgélt egy darabig a konyha mögötti raktárban. „Valószínűleg a könyvelőnél van", felelte, az ellenőr újra bólintott, „akkor jó lesz a jelenléti ív is". Alex bement a pult mögé, elővette a papírokat, és átadta az ellenőrnek. A férfi nézegette a listát, „mégis miért fontos ez", kérdezte Alex. „Törvénybe ütközik, ha munkaidőn kívül itt bárki dolgozik", közölte a másik, majd ismét írni kezdett. Alex felnevetett. „Ne csináljuk már, kérem", kezdte, „tudja, hogy van ez, pár perccel előbb jöttünk, hogy időben kinyithassunk", próbálta a helyzetet menteni. „Itt jártam tegnap este is, két perccel később zártak, és ma öt perccel hamarabb nyitottak, ez nem fér bele az alkalmazott nyolc órájába", mondta, és fotókat keresgélt a fényképezőgépében. „Ugyan, csak pár perc, az semmi", kedélyeskedett Alex. „Magának talán igen", válaszolt komolyan a férfi. Alex is elkomorodott, „sajnálom, ezentúl másképp fogjuk csinálni", mondta, majd odahajolt hozzá, „nem lehetne ezt most másképp intézni", kérdezte. Az ellenőrnek bepárásodott a szemüvege Alex leheletétől, a keret fölött kinézett a másikra, „nem tudom, mire gondol", mondta, majd újra feljegyzett valamit. Alex körülnézett, mintha segítséget keresne, de az étterem üres volt, ekkor mutatóujjával a férfira célzott. „Nincs jobb dolga, mint hogy az egyszerű embereket zaklassa", hajolt a másik arcába. Az ellenőr hátrébb lépett, de nekiment egy mögötte álló asztalnak, „mit írogat abba a tetves füzetbe", kérdezte ismét Alex, és ki akarta venni a lapokat a férfi kezéből, de az, mintha csak a gyerekét védené, szorosan magához ölelte a paksamétát. „Hogy képzeli", zihált magas hangon, „maga hogy képzeli", szólt vissza Alex, „vizsgálnák inkább a milliárdosokat", hadarta habzó szájjal. „Az nem az én dolgom", ingatta az ellenőr a fejét, hátrálni kezdett, de a kabátja beleakadt az egyik szék támlájába, hiába rángatta, nem akart onnan kijönni. Alex nézte, ahogy erőlködik, „itt ragadt, biztos úr", mosolygott, „nagyon vicces", szólt a másik, ekkor sikerült végre a kabátját kiszabadítani. „Na, húzzon innen a faszba", intett Alex, „az idézésről majd postán értesítik", szólt vissza az ellenőr, és elindult a következő bolt irányába.

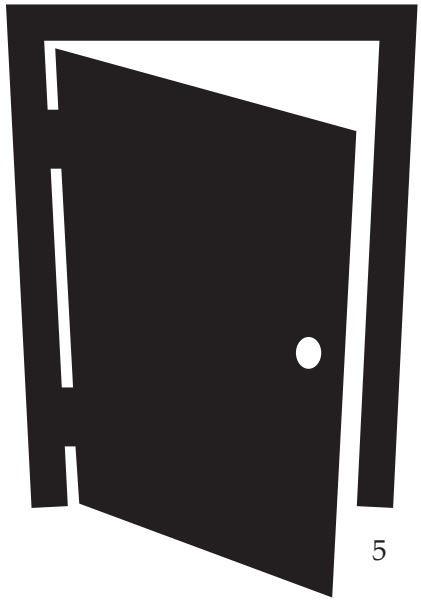

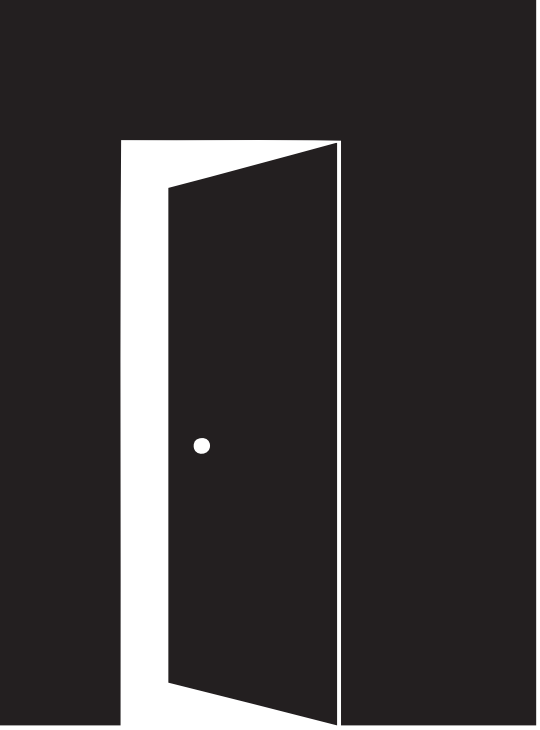

A férfi visszament a hűtőkhöz, Rita már a pult mögött pakolt. „Minden okés, főnök", kérdezte a lány, „te csak hallgass", förmedt rá Alex, „ki a franc kérte, hogy beleugass a mások dolgába", tette hozzá égő tekintettel. Rita elsápadt, „én nem tudtam…", kezdte, „majd levonjuk a büntetést hó végén", vágta rá a férfi. „Én csak, én nem", hebegett a lány, a férfi utánozta a nyávogást, „én csak, én nem, én nem tehetek róla, én nem akartam, ugyan hagyjuk már ezt, csak egyszer gondolkoznátok", csapott a homlokára.

Megcsörrent a telefonja, és mintha az előbbi haragját elfújták volna, kedélyesen szólt bele a kagylóba. „Szevasz, Pistám, mondjad", kérdezte, majd hallgatta a választ. „Nem volt semmi baja", csodálkozott, „és akkor miért nem sül meg rendesen a kacsa". Megint figyelt, „ezt nem mondod komolyan", kiáltott fel, „levegővel dúsítják a gázt", ismételte a hallottakat. „És mit lehet csinálni", kérdezte, tátogott, amíg hallgatta a választ, „tudod te, mennyibe fáj egy villanysütő", emelte fel a hangját, „na jó, hagyjál már te is, akkor inkább leveszem az étlapról a kacsát, mint hogy új sütőt vegyek", mondta, és a telefont kinyomta.

„Valami baj van, főnök", kérdezte Rita, de Alex nem válaszolt, arrébb ment és tárcsázott egy másik számot, amikor meglátta a helyettesét, Fecót közeledni a széksorok között. „Csakhogy idetoltad már a bringát", jegyezte meg az órájára nézve, „dugó volt a városban", közölte a másik. „Kicsit túl sokszor van mostanában dugó", jegyezte meg Alex, „kezd ezzel is tele lenni a tököm". „A hűtőben ott a friss hús, nekem mennem kell az önkormányzathoz, majd hívlak", közölte, és köszönés nélkül otthagyta őket. Fecó értetlenül nézett utána. „Ez bedilizett", kérdezte Ritától, de ő csak széttárta a kezét kínosan mosolyogva.

Két órával később érkezett a kisvárosi étterembe. Gál, az egyik üzlettársa már várta, kapucnis tréningfelsőben, csuklójára erősített telefonnal ült az egyik ablak melletti asztalnál. „Szevasz haver", kezelt vele Alex, „egy perc és jövök", mondta, majd elindult az irodája felé, útközben benézett a konyhába, „Annus, takarítsátok ki az elszívót és a hűtőt, és nézzétek át, kell-e új szószokat főzni", szólt oda a konyhalánynak, majd megkérdezte a szakácsot, elő vannak-e készítve az ebédmenühöz a zöldségek és a húsok. Benyitott a szűk irodába, ledobta a kabátját a székre, papírt, tollat vett magához, és visszament az üzlettársához.

„Mi a helyzet", kérdezte Gáltól, amikor a szék támláját a lába közé véve leült az asztalhoz. „Semmi extra", vonta meg a vállát a másik. „Futni voltál", kérdezte Alex, Gál bólintott, „indulok az ironmanen", mosolygott. „Beszarás, és mennyit futsz", érdeklődött Alex, „heti négyszer tíz kilométert", közölte Gál. Alex bólintott. „Ez igen, nekem is kéne már", sóhajtott, és eszébe jutott, hogy amikor utoljára mérte magát, már száz kiló fölött volt. Sokszor elhatározta, hogy diétázni fog, hogy minden nap fél órát fut a környéken, de reggeltől estig kapkodott a feladatok között.

Alex intett Istvánnak, a főpincérnek, hogy hozzon egy capuccinót. „És veled minden rendben, kicsit nyúzottnak tűnsz", kérdezte Gál. „Ez nem az én napom", dörzsölte a halántékát a másik, „először beállít hozzám egy munkaügyis, a rohadék meg akart vágni, amiért két perccel korábban nyitottunk ki, aztán az önkormányzat szarakodik, mindenki ahol tud, keresztbe tesz a másiknak", ingatta a fejét. „Mintha tényleg az volna a cél, hogy aki még talpon van ebben a szar helyzetben, az is dögöljön meg", folytatta. „De mindegy, hagyjuk, inkább mondd te, mi van a telkekkel", kérte a férfit. Gál keserű arcot vágott. „Egyelőre semmi, mondtam már, ilyenkor hülyeség lenne építkezni, senki sem vesz lakást, nincs hitel a piacon, ki kell várni, mert ezen most csak még nagyobbat bukhatunk." Alex tovább dörzsölte a halántékát, „és az eladás", kérdezte, de Gál húzta a száját, „nem éri meg, a felét se kapod vissza annak, amennyiért két éve megvetted". Alex komoran Gálra né-

zett, „szóval ennyi”, kérdezte, „ennyi”, ismételte a másik, „és akkor most mi lesz”, érdeklődött Alex, „nekem muszáj valahogy pénzhez jutni, mert lehúzhatom a rolót”, jelentette ki. „Tudod, tudom”, bólogatott Gál, „de hidd el, gőzöm sincs, nekem is szívás az egész, az összes pénzem a telkekben és annál a rohadt ügyvédnél áll, a festékbolt is csak viszi a zsét, pedig két éve még úgy pörgött az üzlet, egyik házat vitték a másik után”. „És az ügyvéd”, faggatta tovább Alex, „nekem fel sem veszi a telefont”, tette hozzá a másik arcát fürkészve, „én ezt az egészet nem értem”, mondta Gál lesütve a szemét.

Egy darabig hallgattak, csak a konyhából szűrődött be az edénycsörömpölés zaja, a hátuk mögött fotós dolgozott a szakáccsal, képeket készített a helyi lap gasztro rovatába. „Nem gondolod, hogy egy kicsit gyanús ez az egész”, szólalt meg hirtelen Alex, „három közös biznisz, és mind a háromban szar van”, mondta. „De, nagyon gyanús”, kapta fel Gál a fejét, „gyanús, hogy szarul megy minden, ha nem vetted volna észre”. „Jól van, nem kell a duma”, intette le Alex, „te mondtad, hogy ez az ügyvéd száz százalék, az utolsó tíz millámat adtam neki oda, bazdmeg”. „Gondolod, nekem mindegy, öt millám van nála”, csattant fel Gál is. Megint hallgattak, nézték egymást, mint két acsarkodó kutya. Végül Gál törte meg a csendet, fejét a kezébe temette, „mindenki megőrült, nem tehetek róla, előtte tejelt egy éven át rendesen, mondtam neked, szó nélkül szállított tíz százalékot minden hónap ötödikén”. Alex megragadta Gál kezét. „Figyelj, haver, te mit gondolnál a helyemben, a közösen vett telkeken leáll az építkezés, a barátod eltűnik a pénzemmel”. „Mit gondolnék, mit gondolnék”, rántotta ki Alex markából Gál a kezét, és széles mozdulatokkal magyarázni kezdett. „Válság van, bazdmeg, mi a fenét csináljak, nézd meg, itt vannak a papírjaim, itt az aláírás meg minden”, húzta elő a zsebéből az ügyvéddel kötött kölcsönszerződéseket. „Azt hiszed, nekem mindegy?” Gál a csuklóját masszírozta. „Azért jöttem, hogy lépjünk, talán, ha elmennénk hozzá”, nézett a másik szemébe. „Akkor menjünk”, vágta rá Alex, „bár nem tudom, ez mit segít”. „Én se”, válaszolta Gál, „de legalább próbáljuk meg, még fedezetet sem kértünk tőle a pénzre”, magyarázta. „Holnap reggel találkozzunk a benzinkútnál hatkor, fél hét-hétig biztos, otthon van”, mondta, majd kiitta a maradék kávéját, felállt és elindult kifelé az étteremből.

Alex hátrament az irodába, benyomta a négyjegyű kódot a számzárral működő széfen, kivette a brifkóból a pénzt, átszámolta az előző heti bevételt, megnézte, mennyit ütött be ebből a pénztárgépbe. Hétről hétre kevesebbet, a többiről fiktív számlát adott a vendégeknek, de még így is mínuszban voltak, amikor hónap végén kivonta a bevételből a béreket és a többi költséget. Az új embereket már feketén vette fel, nem tudott mindenki után járulékot fizetni.

Megnézte a sörös korsóba gyűjtött borravalót is, hetvenezer jött össze egy hét alatt, korábban megkerestek a pincérek kétszázezret is. De most már hónapok óta egyre kevesebb lett ez is, a jattból kivett tízezret, a többit visszatette a széfbe.

„István, gyere már egy percre”, szólt ki a főpincérnek, aki nemsokára meg is jelent az ajtóban, a falatnyi helyiségben épp csak elfértek, bal oldalt polcok sorakoztak a földtől a mennyezetig, a szemben lévő szűk kis ablak alatt állt a porral és papírral belepett íróasztal. Alex háttal ült a bejáratnak, megfordult a forgószékén, szembe került Istvánnal, elővette az tízezrest, és a pincér kezébe nyomta. „Az e heti”, mondta, István zsebre dugta, egy bólintással megköszönte, és már indult volna ki, amikor eszébe jutott még valami. „Főnök, lehetne esetleg egy kérés”, „mi az”, kérdezte Alex újra a papírokat búvva. „A meleg víz”, kezdte István, „mi van vele”, morgott a férfi, „csak kérdezték a lányok, nem lehet-e visszakapcsolni, szétfagy a kezük, egész nap ebben mosogatnak”.

Alex nézte, ahogy a koszos ablakon zümmögve mászkál egy légy, nekinekicsapódott az üvegnek, majd visszaesett a párkányra. Egy darabig pörgött a hátán, majd sikerült visszafordulnia, újból nekiindult, erőteljesebben, hátha az üveg enged, vagy talál rajta egy rést, vagy esetleg már az üveg sem lesz ott, az előbb csak tévedés volt az egész. Ismét repült, teljes erőből, nagyot koppant, és ájultan visszahullott. „Örüljenek, hogy van hol mosogatniuk”, szólalt meg Alex anélkül, hogy felnézett volna a papírokból.

Másnap reggel Emma a konyhából kihallatszó csörömpölésre ébredt, felvette a papucsát, lement a földszintre. „Hát te", kérdezte Alextől, aki épp a kávéját készítette. „Hatkor indulok", válaszolt kurtán Alex, Emmának is töltött egy csészével. „És hová ilyen korán", kérdezősködött tovább a nő, „találkozom Gállal", vetette oda a férfi. „Ilyenkor", csodálkozott Emma, de a másik nem válaszolt. Egy darabig hallgattak. „Nem mondod el", szólalt meg ismét a nő, „micsodát", kérdezte ingerülten a férfi. „Bocs, hogy hozzád merek szólni", szúrta oda Emma, és hátat fordított neki. „Az ügyvédhez megyünk", morgott Alex, „gond van", kérdezte a nő, „miért lenne", vágott vissza a másik. „Nekem az elejétől fogva gyanús ez az egész", közölte Emma, „csodálkoznék, ha nem derülne ki, hogy van itt valami gubanc". Alex felpattant a kanapéról, és elindult a fürdő felé, „na, látod, ezért nem mondok el neked semmit", emelte fel a hangját, „egy vészmadár vagy, ennyit tudsz", tette hozzá, és magára zárta a fürdőszoba ajtaját.

Gál megnyomta a csengőt az újépítésű negyedben álló egyszintes, mediterrán stílusú családi ház kapuján, az ablakban megmozdult a függöny, aztán percekig nem volt semmi mozgás. „Esze ágában sincs kinyitni", morgott Alex, Gál nem válaszolt, álltak némán, már épp indultak volna, amikor kattant az ajtón a zár, egy magas, vékony nő jelent meg fehér kosztümben, kinyitotta a kaput, a kezét nyújtotta a férfiaknak. „Jöjjenek be, a férjem fekszik, nem kelhet fel", mondta, és elindult előre a lépcsőn felfelé.

Beléptek a nyers, téglaszerű csempével burkolt előszobába, egy kis fehér pad állt itt, Alex leült, hogy kikösse a cipőjét. „Hagyják csak, holnap lesz takarítás", mondta a nő, és mutatta az utat a nappali felé. Átmentek a tágas amerikai konyhán, amelyet a nagyszobától csak a padlón végigfutó fémcsík választotta el, az ablakokat halványszínű selyemfüggönyök takarták, a lépteik zaját elnyelte a puha, fehér szőnyeg. „Gyertek csak", intett feléjük egy kéz, közelebb értek, látták, hogy a párnákon Pozsonyi, az ügyvéd fekszik.

„Á, ti vagytok", nyújtotta feléjük a kezét. „Üljetek csak le", mondta, és rámutatott két puha bőrfotelra. Szinte elvesztek a hatalmas párnák között, kezüket a karfán nyugtatták, nézték az ügyvédet, aki mosolyogva dőlt vissza a kanapéra. „Kértek valamit inni", suttogta, „kávét, narancslét", kérdezte, „egy kis vizet esetleg", szólalt meg Gál, Alex is bólintott, „Enikő, légy szíves", intett a kezével az ügyvéd a felesége felé. A nő kisietett a konyhába, vizet töltött két pohárba, és az ásványvizes palackkal együtt ezüst tálcán hozta be a poharakat, „Kálmán, akkor én most elmennék", mondta, a férfi bólintott, Enikő homlokon csókolta, és elköszönt a két férfitól.

Gál belekortyolt a vízbe, nézte a csukott szemmel fekvő ügyvédet. „Baj van", kérdezte tőle, a férfi elmosolyodott. „Trombózis, a lábamban", jegyezte meg, „két hétig kórházban voltam, most meg rájött egy kis tüdőgyulladás is", mondta halkan. „Sajnálom", morogta Gál maga elé meredve, „gondolom, a pénz miatt jöttetek", folytatta az ügyvéd. „Nem tudtam intézni, talán hamarolami a derekammal is san", nézett rájuk, közben megmozdult, „valehet, őrülten fáj minden mozdulat".

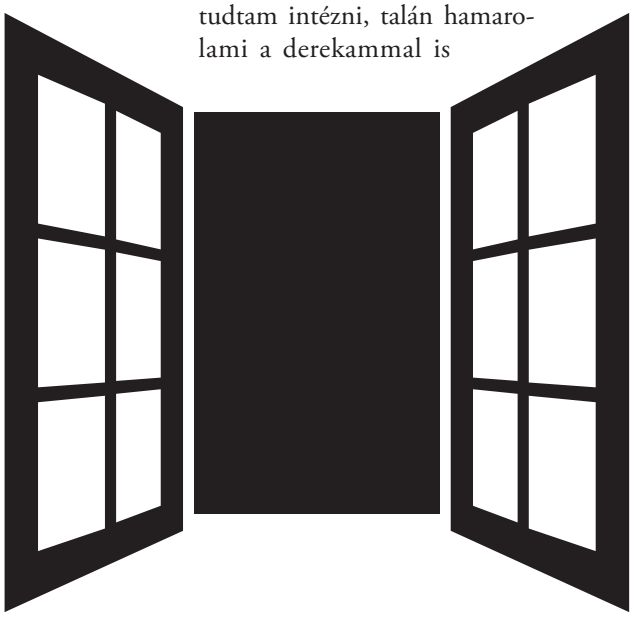

A férfiak bólogattak, lassan kortyolták a vizüket, „szerinted mennyi idő", kérdezte Alex, az ügyvéd a fejét ingatta. „Fogalmam sincs, talán két hét", jegyezte meg, „kifizetem az elmaradt kamatokat is", tette hozzá, „csak legyek már túl ezen". Alex letette a poharát az üvegasztalon álló tálcára, mindketten felálltak. „Akkor mi nem is zavarnánk", mondta, kezet ráztak a férfival. „Jelentkezem, ígérem", suttogta az ügyvéd mosolyogva.

Gál és Alex beültek a kocsiba. „Fura ez az egész", jegyezte meg Gál, „a múlt héten látta őt az egyik emberem egy bevásárlóközpontban." Alex hallgatott, figyelte az autó mellett

elszaladó fákat, „talán nem őt látta mégsem”, mondta, „talán”, válaszolta Gál, „kicsinálom, ha nem jelentkezik két hét múlva”, tette még hozzá. Lehúzta az ablakot, rágyújtott egy cigarettára, és figyelte, ahogy kiragadja a menetszél a füstöt a szájából.

Alexet többen várták az étteremben, amikor beért. „Megérkeztek az új pincérjelöltek és a konyhalányok is”, közölte István, amikor a férfi végighaladt az irodaházhoz vezető folyosón, „jöhetnek”, intett a főpincérnek.

Az első fiú az egyik lábáról a másikra nehezedve szorosan az ajtóhoz tapadt, míg Alex kikereste az önéletrajzát egy dossziéból. „Mikor tudsz kezdeni”, kérdezte a papírját nézegetve, „akár holnap”, felelte a fiú. „Egyszeri meleg étel, alapfizu nyolcvan, heti háromszor kell jönni, addig, amíg van vendég”, sorolta. „A jattot le kell adni”, tette hozzá, „ha ez így jó, akkor két hét próbaidő”, mondta. „Jó lesz”, vágta rá a fiú, „akkor várunk holnap”, biccentett Alex, a srác már majdnem kilépett az irodából, amikor visszafordult, „elég messziről jövök, másfél óra az út vonattal oda és vissza, a vonatjegyet esetleg…”, próbálkozott, de nem tudta befejezni. „Akkor keress, barátom valamit a környékeden, én ezt tudom ajánlani”, közölte Alex, és újra a papírokba mélyedt. „Csak kérdeztem”, visszakozott a fiú, „én meg csak válaszoltam”, mosolygott ridegen Alex, és visszafordult az íróasztalához.

Tízen jelentkeztek pincérnek, az első hárommal meg is állapodott, a többit hazaküldte. „Szólunk, ha lesz üresedés”, mondta nekik, pár héten belül ezektől úgyis elköszönünk, futott át Alex fején, aki az utóbbi időben a szakácson és a főpincéren kívül mindenkit lecserélt az étteremben egy-két hónapon belül, hogy nem kelljen őket bejelenteni. Hétköznap alig volt forgalom, négy-öt asztal egy este már jónak számított. Hétvégén is inkább fél házzal mentek, kivéve, ha esküvőt tartottak az étterem kertjében.

Emma még ébren volt, amikor Alex viszonylag korán, tizenegy órakor hazaért, rázuhant az ágyra, olyan fáradt volt. „Milyen napod volt”, kérdezte Emma az ölébe eresztve a könyvét. Alex a hátára fordult, az egyik karjával eltakarta a szemét. „Semmi különös”, mondta halkan, „holnap délelőtt fodrászhoz mennék”, kezdte a nő, „tudsz addig vigyázni Bertára”. A férfi alig láthatóan bólintott, majd lerúgta magáról a zoknit, a nadrágot, a kigombolt ingét nagy nehezen kirángatta maga alól. Felkúszott az ágyba, és hátat fordítva a nőnek, egy perc alatt elaludt.

Emma másnap reggel elment fodrászhoz. Utána elhajtott egy közeli bevásárlóközpontba, hogy megvegye az élelmiszereket a következő hétre. Csak pár dolog kell, mondta magának, amikor a kocsival leparkolt, de a lista menetközben egyre duzzadt, benézett egy-két ruhaboltba és a parfümériába is, míg végül degeszre tömött bevásárlókosárral lépett ki a fotocellás ajtón.

Dél felé érkezett haza teli csomagtartóval. Berta szaladt elé az előszobába, „anyuci, anyuci”, kiáltotta, és belevetette magát Emma karjába, akinek majd leszakadt a keze a szatyroktól. „Várj egy kicsit”, nyögött fel a nő, és lerakta a zacskókat a tükör elé. „Jössz segíteni”, kérdezte Alexet, aki feltápászkodott a gyerekszoba szőnyegéről. Emma szeme a lakást pásztázta, játékok, ruhák hevertek szanaszéjjel, kiment a kocsihoz, hogy hozzon be még néhány zacskót. „Hagyjad, majd beviszem”, mondta a férfi, és kivette a szatyrokat a nő kezéből. Emma visszament a házba, levette a cipőjét, és elindult a konyhába, ahol még ott voltak a reggeli maradékai, a koszos edények a mosogatóban felpúpozva, a mosogatógépben a tiszták, a szemetes körül a földre potyogott néhány összegyűrt szalvéta, narancshéj és egy szelet kiszáradt kenyér, előző este Emma nem ürítette ki, most pedig már a fedelét sem lehetett rendesen lenyomni.

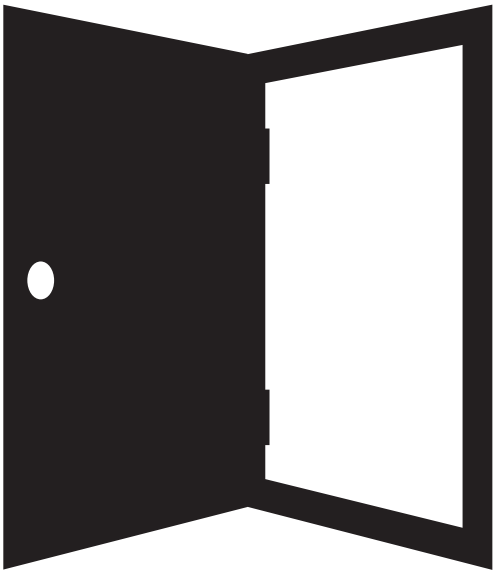

Emma először hozzákezdett a tiszta edények kipakolásához, aztán eszébe jutott, hogy van néhány mirelit a szatyrok mélyén, kirángatta őket, és szaladt velük a mélyhűtőhöz, utána ment a kamrába, hogy elrakja a többi ételt is, de elbotlott egy játékkockában, amely ott hevert az előszoba szőnyeg közepén. „Rohadt élet", kiáltott fel, lehajolt érte, és elindult vele Berta szobájába, útközben felkapkodta a földről az eldobált ruhákat, cipőket, zoknikat.

Amikor belépett, földbe gyökerezett a lába. Berta a kisasztalnál ült egy csomag vattával, amelyet apró darabokra tépve dobált az apjára, aki időközben visszatelepedett a szőnyegre. A padló mindenhol vattapamacsokkal volt tele, és Berta sikongatva ugrált a puha fehér halmon. „Mit műveltek itt", kérdezte Emma, észrevette, hogy a ragasztó vékony csíkban folyik a fehér gyapjúszőnyegre. „Nem vagy normális", futotta el a nőt a méreg, kapkodni kezdte a földön táncoló pamacsokat, és szaladt a konyhába egy szivacsért, hogy a ragasztót felsikálja. „Nyugi, majd én megcsinálom", mondta Alex, de Emma arrébb lökte a kezét, és heves mozdulatokkal visszacsavarta a ragasztóra a tetejét, aztán lehajolt, és dörzsölni kezdte a szivaccsal a szőnyeget. Alex állt, és nézte a nőt, „most mit vagy úgy oda, te mondtad, hogy játsszak vele", tárta szét a kezét. „De nem így", bődült el Emma felegyenesedve, „én azt mondtam, egy papírra ragasszatok a vattapamacsokból báránykákat". „Azt én nem tudok, meg a gyereket se érdekelte", közölte Alex, és lehajolt, hogy segítsen összeszedni a szemetet. „Nem kell, hagyjad", mordult rá Emma, „ahogy akarod", vonta meg a vállát a férfi, kiment a szobából, és bekapcsolta a tévét.

Emma négykézláb súrolta a szőnyeget. Berta rámászott a nő hátára, „hagyjál", lökte le a gyereket, „apádat rángasd, ő úgyis ráér minden hülyeségre", tette hozzá. Berta ráesett a fenekére, és sírni kezdett, „anyuci, anyuci", hüppögte, de Emma most kiviharzott a konyhába, hogy az ételeket elrakja a helyére. Berta tipegett utána, „anyucika, várj", kérte, de Emma rá se nézett, kopogó léptekkel indult el a pincébe, ahol még egy adag ruhát is ki kellett teregetnie. „Utánam ne gyere", fordult vissza Emma a lépcsőn, a gyereket megállította az anyja tekintete, hüvelykujját a szájába vette. „Gyere ide, cic", mondta neki az apja, Berta hol az anyjára, hol az apjára nézett, aztán mint egy riadt állat, felmászott Alex mellé a kanapéra. A tévében autóverseny ment, száguldottak a kocsik körbe-körbe, Berta az ujját szopva bámulta a képernyőt. „Az mi az", kérdezte az apját, „kocsik, brmm, brmm, mennek körbe", magyarázta Alex a gyereknek.

Pár perc múlva ismét Emma léptei hallatszottak a pincéből. „Kimentetek délelőtt a kertbe", kérdezte a férfitól, de az nem válaszolt. „Nem hallod, hogy hozzád beszélek", emelte fel a hangját a nő, „Berta nem akart", vetette oda Alex anélkül, hogy ránézett volna. „Mi az, hogy nem akart", csattant fel Emma, „azért vagy az apja, hogy megmondd neki, mit kell csinálnia", folytatta. Alex nem vette le a szemét a képernyőről, a 7-es Toyotával Mika Salo befutott a célba. „Ez az", kiáltott fel, mire a nő sarkon fordult. „Dögölj meg", morogta, és jó hangosan odavágta a szemetest a konyhacsempéhez, hogy Alex is hallja.

A férfi nemsokára felállt, kiment a házból, először a kazánban pakolt, aztán felült a fűnyíró traktorra. „Kész az ebéd", szólt neki Emma egy idő múlva, de a férfi nem jött be, hiába kiabált többször is utána. ■■■

Hidas Judit (Budapest, 1976) író. Első kötete 2013-ban jelent meg *Hotel Havanna* címmel, amellyel 2014-ben ő képviselte Magyarországot az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján. További könyve: *Anyátlan nemzedék* (2015, társszerző: C. Molnár Emma).

FENYVESI ORSOLYA

Mindig kezdetben

Ne kezdjük újra. Körben városok pihegnek és éjveszejtve
üvölt a kintség. Nem hagyhatjuk magukra őket.
Asszony és ember addig ültek egymás mellett,
míg papírba nem áztak. Illusztrációnak egy könyvbe,
amelyik úgy kezdődik: „Kezdetben." Amikor Isten lelke
a vizek felett lebegett. És önfeledten örvendett a betűknek.
Addig gyönyörködött bennük, míg kimondta őket.

Én kimondtalak téged, amikor megparancsoltam az égnek,
hogy most már engem, és csak engem szeress.
Drága betű, pontot, lelket írtam utánad. És most már
várjuk meg, míg majd jön valaki, és megír mindannyiunkat.
Ahogy megírta az anyag is emlékezetünket a kezdetről, amikor
sötétség borította a mélységeket. Nem felejtettük el
a legelső tapasztalatot, hogy a világosság jó.
De most már beszéltünk eleget. Írjuk inkább le,
akár a hangos éveket, mert a csendet még élvezni is lehet,
de egy üres lap nélkülünk végtelen.

Ne kezdjük újra. Ne legyen hiába. Rajzoljunk inkább házat
homokba, papírra, hátra. Kezdettel, vagyis félelemmel
teremtette Isten az eget és a földet. Nem végleges eget,
mindig megújuló eget – pezsdüljenek a vizek. Legyetek
termékenyek! De miért, te kedves?
Mert halálosan nem fáradhatok el, a teremtés azonban nincs
befejezve. Még mindig annyira félek.
Most már igazán hasznunkat vennék tehát,
mint anyáink a háztartásban. Mosogass el,
majd vond uralmad alá az eget, és tartsd számon éveidet.

Szenvedéllyel, megújuló egek, nem szüntelen élni akarással.
Nem folytonosan újrakezdve. Szerelmem, én nem tudom megmondani,
orrod hogyan ível, szád szóra duzzadva milyen formát ölt magára,
én az arcodat látom, egyben, mint estére érve a napom.
Én láttalak elsöpörni az utamból minden egészet,
és a részletek gyűjtik most méhrajként a mézet.
Eszem ágában sincs újrakezdeni mindent.

Ne kezdjük újra, megfáradt részecskéi az időnek,
és amit szeretetből rajzoltunk mások hátára
elalvás előtt, azt a temérdek kacatot, ne dobjuk a szemétbe.
Legyünk inkább mániákus gyűjtők, míg majd moccanni se
tudunk a térben, melyen átsüvít múltunk, megannyi fürge részecske,
alakzatba rendeződve. Nincs ereje a szélnek.
A gravitációt ajándékba kaptuk – túlszerettek minket.
De mire kihűl a Nap, mi már messze leszünk innen.

Ne kezdjük újra, megmaradunk úgyis, folytassuk, ahol abbahagytuk,
hiszen elég lett volna, ha csak azért jövünk a világra,
hogy gyönyörködhessünk benne. Mint én a betűkben.
Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad.
És meg kell tanulnod, akár férfinak, akár nőnek születtél,
hogy a szeretet legszebb formája, ha akkor is szereted Őt,
az istent, ha elveszi az életed.
Mert nincs egyetlenegy élet, csak az évek.

De legyél nő a Teremtés poklában. Hasíts a Végtelen levegőjébe,
mint magzatburok reped, és előbukkan a fény: egy újabb nap.
Kívánj neki boldog újévet, és ne az égre helyezd, a naptárba rakd.

Fordíts nekem hátat, kedves, hadd rajzoljak hátadra világítókat!
Akármilyen nagyon szeretsz, nem hagyhatod abba,
ahogy én se hagytam abba versem a legelső sorban.
Isten nagyon szeretett a betűkkel lenni, de megszólalt,
és szétszaladtak. Ránk maradt, hogy egyikünk
a másik után, az évek karámjaiba hajtsuk őket.

Fenyvesi Orsolya (1986) költő, műfordító. Kötetei: *Tükrök állatai* (2013, JAK+PRAE.HU), *Ostrom* (2015, Kalligram).

NÉHÁNY RÉGI JÁTÉK

[Mi az, hogy anno!]

Mit együnk? Nekem nem kell, akármi lenne is majd…, de nem ezt mondom, nem ezt válaszolom anyámnak, hanem azt, hogy „Nem tudom". Irtózom az ételektől. Meg az egérszartól. Legyektől. Azt veszem a fejembe, hogy anyám meg akar mérgezni, már az anyatejjel is mérgezett, böfögni, hányni a vállán, mennyire siralmas! Szánandó, de senki nem lát. A Kupót kivéve. Kupónak meg tetszik, ha böfögök, hányok, fingok és fosok. Apámnak is tetszene, tetszik is, amikor hazaérkezik, más se nagyon. Apámat vagy a börtönből várjuk, vagy a tüdőszanatóriumból vagy más hülye helyekről, nem értem, ezek mik lehetnek, fölösleges velük foglalkozni. Apámmal, anyámmal szintén fölösleges foglalkozni, végül is rendesek, de azt nem szeretem, ha szórakozik velem valaki. Egyek. Mikor apám megérkezik valahonnét, anyám ugyanúgy megkérdezi, „Mit együnk", csakhogy a nagymamával már tudjuk, hogy tyúkot vág, tyúkpaprikás lesz galuskával meg uborkasalátával, ha akarom, az uborkasalátát elkészíthetem. El én, elkészítem, azzal se mérgez. Majd azt eszek. A verandán a nagy faasztalra dobja a viaszkos vásznat anyám, a nagy rózsaminták kivarasodva rajta, törlőkendővel újra átmaszatolja. Áttörli a szürkére kopott tányérokat, alumínium kanalakat. Nagymama kiviszi az ágya alól a teli bilit, nehogy felrúgják, ha apámmal egymásnak esnek. Van két téglasornyi lépcső a verandára, azon ücsörgök, nézem a bogarakat. A homokot. Az eléggé izgalmas. Soha nem jutott eszembe játszani *benne*, úgymond homokozni, mindenhol körbe homok, akik homokoznak, azok buggyantak. Nem látják?, tisztára fölösleges! Abba jeleket kell rajzolni egy fadarabbal, hogy a jelek által eltűnhess; és nem egy nyavalyás fantáziavilágba, mert nem hogy nem érted, de irritál, mint a mese (szereted, mert hazudni jó !), hanem így és *ott* ténylegesen a magad gondjaira leszel bízva, nincs szöveg. Egy legyet lecsapott nagymama befelé menet, most mozgolódni kezd. Egy faággal a fugába nyomom. Nem képzeljük bátornak magunk, és átkozottul bátrak vagyunk, rendre kiderül. Büdösek vagyunk. Apám ilyenkor nem egy merő bűz még, mint máskor, legföljebb a zavaros bornak a lábszagú, visszafogottan dühöngő szaga. Ebédre nem várjuk Kupót, viszont itt van az ő saját zavaros bora, egy csavaros tetejű, másfél literes üvegben

apámnak hozta tegnap este. Általában késő este jelenik meg nálunk; akkor is, amikor kint éltünk tanyán, tanyának nevezett egy szoba-kamra vályogházban, és most is, amikor itt vagyunk fönn a faluban, a nagymama házában. Ő maga egy demeteri szőlőkunyhóban lakik. Óriási bakancsok, hosszú láb, görnyedt hát, szemébe húzott simléderes sapka. Anyám gombóclevessel kedveskedik neki, Kupónak az a mániája. Árnyak. Éjszakai és nappali árnyak a felnőttek. Veszekednek. Irigyek. Sértettek. Bosszúállók. Első érzetem, hogy anyám sértett, bosszúálló, irigy, ahogy a többi ember is, kikkel majd összehoz a sors. Elhatárolódok; legkivált nem az emberektől, hanem, azon kapom magam már akkor, ezektől a snassz dolgoktól. Erre aztán nagyon ráfizetek. Ezek nélkül semmi nem mozdul, és semmi nem hasznosul. Meghökkentő, zavarba ejtő jelenléte van a felnőtteknek, pedig erőtlenek; nem az, hogy velem nem tudnak mit kezdeni, mit kezdenének! Igyekeznek mérgezni, anyám mindenkit behálózott. A vérről azért tanulunk az iskolában, a vérkeringésről, hogy vérmérgezést kapjak. Nem hiszik el a tanárok, a vérhálózat bemutatása esetemben vérmérgezéssel járt. Hányok, amikor csak tudok. Elájulok. Azután iskolai sztrájkot hirdetek. Ezeknek a tanároknak semmi máson nem jár az eszük, csak hogy igyanak meg keféljenek. Adok én nekik. Nem látszik a világból semmi. A napnál világosabb, hogy itt a világunkból semmi nem látszik, kivéve (ha ez hozzátartozik, nem láttam ezt tisztán) a Sex & Drugs & Rock 'n' Roll. Vénasszonyok mákteája hűl a verandán, táncmulatságokról és a régi nagy kamatyolásokról beszélgetnek. Az orvos morfinista, a tornatanárunk is gyógyszerre piál, mindenki tudja. Még csak '68 ! Mi lesz itt? Hát, például táncdalfesztivál, Kupó Mátrafüredről ír nekem képeslapot, zsebrádiót kapok születésnapomra – Jimi Hendrix! Jimi Hendrix felfedezése. Egyik betegségből másik betegségbe esek, így telik el kilenc év, szinte észrevétlen. Anyám nem kegyelmezett egy pillanatra se. Kicsinál. Észrevétlen. Egyedül, négykézláb mászkálok a rom tanya földjén, a kiszáradt gyepen, seggre huppanok. Állj föl! Nem állok. Állj föl!, hallod? Mondj már valamit! Nem mondok, nem tudok. Mit mondjak. Nem tetszik. Erőtlen és nevetségesen lebegő minden. Olyan sok mindent ezzel nem lehet kezdeni. Óvodába nem járok, messze van, egyedül a tanya saras szobájában, szőnyegként kukoricászsák ledobva, föntről, az összetákolt ágyon egérszagú lópokróc, „Legyél jó!" Állatira lehet unni, hogy folyton ki kell találni valamit. Egy idő után nem találok ki semmit, totál kivagyok. Maradnak a betegségek. Most is beteget kéne jelenteni, így elkerülhetném a tyúkhúst. A fenét, annál rosszabb lenne. Egyél. Aztán fekszel. Nem hiszed el, hogy enynyire nem tudnak veled mit kezdeni. Semmivel. Semmivel se tudnak mit kezdeni; fiatalok, ügyetlenek, önállótlanok, kiábrándító. Nincs segítség! Kupó segít, de nem úgy, ahogy kellene, nem az a típusú férfi. Sírok, vonyítok, mint az egerek a falban meg a sárplafonban körül, szétmarcangolom a beleimet, a hasamat széttépem, kifelé a belekkel, ki a tyúkoknak! Na végre egy rendes májgyulladás!, másfél év kell hozzá; anyámon nem múlt; előbb az anyatej, aztán a cukorrépa massza nyers tojással, vagy sárgarépa főzelék, szaftos kenyérkével, puff! Adj neki! Mondj valamit! Nem én, tele szájjal nem beszélek. Eltelik négy és fél év néma csendben, nem beszélek. Azt nem mondhatom, hogy minden kibírhatatlan, értelmetlen volna. Tudják. Se közel, se távol senki. Fúj az a rohadt szél. Rizsföldek, itt a tiszazugi mocsárban, anyám azokra jár ki (valamit csinálni, dolgozni, nyilván). Apám éjszakáról éjszakára részegen alszik az említett rizsföldek szélén, mígnem csontvelőgyulladása lesz, nem kell foglalkoznunk megint egymással; senki nem törődik semmivel, tehát nekem kell törődni mindennel mindenki helyett. Amióta levegőhöz jutok, ez van. Mérgeznek a tehetetlenségükkel. Ezek a fájdalmak, csak ezek a fájdalmak ne lennének. Az erekből ahogy szívódik föl a mérgezés az agyba. Őrület. Bolond leszek valamit is tenni egészségem érdekében, nem, vigyen el a mentő szirénázva, el innen, el a kórházba! Megint és újra, el innen, el a kórházba. Nem kapok levegőt, allergiás kiütések, lázzal? OK. Agyhártya? Fültő és homloküreg? Mandula? Ne nevettess! Mehetünk. Vakbélgyulladás, az igen, végre műtve leszek. Egyfelől az éter csodája, másfelől meg, hogy úgyis ki akartam nyitni magam. Egy szál vékony fa alatt akácvirágot kajálok, mennyei, érzem méregtelenítő hatását. Elképzelek magamnak egy húgot, ez az egyetlen, mire képzelőerőmből telik, illetve őrá, a húgomra futja egyedül fantáziámból. Ő sem él valami sokáig, szegény. Nagy vigasz, hogy ő volt nekem. Még nagyobb vigasz a halála. A húgomat siratni – méregtelenítő, és szintén mennyei. Ennek súlya van; kitalálni a húgomat, gyászolni; ahányszor le-

het. Valahogy meg kell halni neki, megint és újra; míg kitalálja az ember a halálát, az a játékidő, az ő élete. Aztán vége a húgomnak. Ez a legszebb része, míg fekszik kiterítve; akácvirág illatú fehér ruhácskában, vagy savanyú, avas szalonna szagú sötét szobában…, kimeríthetetlen siratásának tárháza. Tetszik, ez fain ötlet volt a részemről. Nem mintha különösebben akartam volna. Nem, tán egyáltalán nem is akartam; akkor meg hogy lett? Akárhogy is, nem kerül elő a vakbélműtétem után egy ideig. A húgomat az ápolónő váltja fel, létezik egy példánya a valóságban is, ki tudja, minek. Nem fogócskázik velem az arany búzamezőkön, mint az a nővérke, aki már az altatás elején megjelenik, az arany búzatáblákba rohan a friss zöld gyepről, integet felém, menjek utána. Ilyet se láttam még! Hát futok, gyöngyvirág! Vetkőzni kezd, véletlen kinyílik a szemem, a fenébe, nem takarták le a fejem, a tükörben mindent látok, ollók, szikék, fecskendők, csillámló fémek, elalszom. Ébredek, a nővérke felé futok, tárt karokkal ölelne át, mikor egy másik nővérke fölráz, hogy „Hagyjuk, hadd aludjon még!" Milyen szemét dög ez! Kísérjük el egy darabon, tekintetünkkel. Az ágy alatt, hallod, feléd indítja versenyautóját a sarokból a barátod. Észrevette, hogy fent vagy.

A veranda földpadlóját erősítő régi, mohától zöldülő két sor téglán ülve előrenyaklik fejem a sikerlázban, hogy testem időtlen nyugalma *szinte már haláli*; legyengítem magam, amennyire csak lehet. És amennyire hagynak a legyek, megszűnéshez közeli állapotba hozom testemet; a fejem az lüktet, zsibognak a száraz bőrömre rátelepülő porszemek, de még én vagyok. Kihűlt plazma vagyok, már nemigen hat rám semmi, se a gravitáció, se az elektromágneses erő, se az akácvirágzás. Zsibbadtak ujjvégeim, és zsibbadt a seggem is. A petróleumfőző alól szarvasbogarak törnek ki, kénytelen vagyok erre fölfigyelni, kénytelen vagyok egyre finomabb és egyre kisebb légzéssel magam tovább hipnotizálni…, meglepetésemre a homokot fölbarázdáló bogarak nem engednek tovább ernyedni, eláraszt a tudat, „abszolút ura vagyok a helyzetnek", mint Kinizsi vagy Toldi. Vannak most a szarvasbogarak, és vagyok én, ki a Mátyás király mesék hőse, vagy Toldi, vagy Kinizsi, inkább Kinizsi, aki rettentő súlyú és átmérőjű malomkövet hajít el, és képzeletemben akkora fordulatszámmal, akárcsak a kórtermi barátom versenyautójának lendkereke. Mert lendkerekes volt. Volt két autóskártya paklija is neki, nem semmi. Az jut eszembe, miért találtam ki magamnak, hogy az angol autók lesznek a kedvenceim; akkor is bizonygatni próbálom betegtársamnak, mennyire „tetszetős", így valahogy mondom neki, az Austin vagy a Mini, ha galádul rosszak is a mutatói. Más persze egy sportautó. Vagy egy versenyautó – mert azért azt lássuk be, kizárólag a versenyzés izgatott.

Bolond. Ez a megállapítás sok, túl sok, ha az ember *pont* komoly, vagy komolyan igyekszik elgondolkodni azon, mit jelent az, hogy a bolondját járatják vele. Miért engedi meg? Mi több, miért tetszik ez neki? Miért lett bolond? Bolondozásnak tűnt. Eleinte semmi másnak, bolondozásnak tetszett. És ez lett. Egy új anatómiai szörny; sötét fájdalmai által tagolt test. Nem akart komoly lenni, az úgynevezett *helyzetén* kívül semmit nem látott komolynak a fiú; és most mit látunk véresen komolynak, mostohának, komisznak? Nem ugyanazt látjuk roppant nyomorúságosnak, kevésnek, amit akkor a kisfiú látott? Amennyiben azt, akkor annak a fokozhatatlan változatát, amely önmagammal azonosítható. Önmagával azonosnak annyit láthatott a kisfiú – hogy nehéz (mint a feje), hogy kemény dió. Mi könnyítette volna, mi oldhatta volna más, minthogy minél messzebb kerüljön innen. Na, ott lettünk bolondok. És folytatni akarjuk! Könnyedek akarunk lenni, táncolni, elszédíteni egy valakit, hogy magunkat újfent komolynak láthassuk. Nézzük.

Egy fehér légy száll elő, majd néhány kört leírva gyanakvó mesterkéltséggel a földre teszi magát; egy albínó légy. Szinte üvegesen áttetsző hófehér lénye. Légykirálylány, mondom elhaló hangon. Magam is tejfölszőke vagyok, fehér a szempillám is, fehér bőrömet elborítják az allergiás kiütések fehéredő lobjai, a kifakadt hólyagocskákat és varokat viszketés elleni mentolos fehér kotyvalékkal kenték be. Bámul rám. Egy légy lánnyal szemezni. Százhuszonnégy milliméteres lehet, szivárványos, selyemfényű szárny, egy légies biológiai szerkezet; a vérem, állapítom meg, magamban suttogva. Albínó egeret már láttam, albínó legyet még nem; ő lehet a szarvasbogarak istennője; nekem királylány. Mit kell tenni érte? Semmit. Már majdnem térdre zuhanok, srégen, zsibbadt tagjaimat a végső elhalásra ítélve, és akkor előkerül ez az albínó légy, vár valamire a térdeim előtt bóklászva; láthatóan vár valamire, érezni nem érzem, hogy várna. Hacsak az utolsó pillanatra nem; hogy ő legyen valamiképpen létem foglalata. Egészen közel sétál a légy, kedvem volna elborulni, rázuhanni. Elaludnék, és együtt ébrednénk, de akkor már más biológiai szerkezetek lennénk. A tenyeremet fehér fénymorzsák lepik el váratlan, anyám egy szelet kenyeret nyomott egyik tenyerembe, a másikba kis halmocska cukrot, irány a csap, legyen belőle vizescukros kenyér, éhen ne maradjon a kicsi fia. Ez nem számít mérgezésnek, ez ínyemre való, épphogy csak kinőttek a fogaim, már hullnak is; hullanék fogaim után a porba, vagy a vizescukros kenyér csillámlásába, majd szürkületébe és vak sötétjébe. Nem hullok. Ettől nem lesz rosszabb. A csapra megyek; a kerítés egypár hántolatlan akácfatörzs közé alacsonyan kihúzott drót, mindenki arra biciklizős fiú láthatja, hogy készül nálunk a cukrosvizes kenyér. Ezért seggel az út felé fordulok, az itatóvályú felé. A tehenek ebből isznak, amikor a gulyáról bejönnek. Eleget isznak a csillámló, zubogó vízből, és rád kapják tekintetük; ha mosolyogtál volna, most lehervad arcodról a mosoly. Rád szegeződve a feltartóztathatatlan, maga a feltartóztathatatlan!, plusz valami nyájas újszülöttszag! Mikor érezhettem én utoljára csecsemőszagot, ha nem a magamét, anno. Mi az, hogy anno!, annak előtte már éreztem. Nem volt ilyen émelyítő; de mindent egybevéve azt mondom, barátságtalanabb volt. Mint utána, anno; magam újszülött szaga és valami feltartóztathatatlan. Így lehetett ez, szorosan bepólyálva, szorosan lehunyt szemmel, soha rosszabbat.

Apámtól kapok egy kis bugylibicskát, a szomszéd szobából meglovasítja az egyik gyerek; a szomszéd szoba öregeitől lehet tudni, hogy már reggelinél azzal játszott, az én kis bugylibicskámmal. Magamban, elsőre és időnként nekikeseredve szégyellem a pengéje méretét, hogy nyele fából van, és nem gyöngyház berakású. Máskülönben elképzelhetetlenül nagy örömet szerzett, hasonlított az apáméhoz; az apámé egészen finom darab volt, vékony, nem túl hosszú pengéjű, és karcsú nyelű. Nem szerettük az örömtelenül széles és súlyos vadásztőröket. Nekem azért kellett volna, mert remekül lehetett dobálni vele, a fatörzsekbe beleállítani. Lassú, az avarban surranó lépések hátra, lassú kézmozdulat föl, hátra, megint csak lassú mozdulatokkal a fához lépni és kihúzni belőle a tőrt. Soha nem szabad idegesnek lenni. Most meg azt érzem, hogy nem vagyok eléggé ideges. Egyáltalán nem értem, mit akarhat az én bicskámmal ez az alak, srác, ugyanígy tíz év körüli, de alig találkozunk, ő az öregekkel van, az óriási kórteremben, nem haverkodunk, mi egy nyolcágyasban vagyunk a folyosó végén, és az ajtó mögötti ágyon vagyok én, az ablaknál, a sarokban meg az itteni barát, pár évvel idősebb nálam, de rendes. Ez meg nem rendes. Nevet. Nevetgél. Mondom, mi a nagy helyzet. Nem tartanám szerencsésnek, ha vissza kéne kérni, ezért azt mondom neki, legyen csak nyugodt. Elsőre úgy tűnik, megfelelő a duma, már nem nevetgél, mi több, morcossá lesz. „Van nálad valami, ami nem a tiéd." A srác tekintete szúrós lesz. „Nem is illik hozzád." A srác szinte lemerevedik, látom, vadállatias indulatok gyűlnek benne össze, a tekintete árulkodó, elvállalja, hogy nála van a bicska, de az

egész lénye tiltakozik valami ellen, rémült és kicsit keserű. Még mindig nem vagyok eléggé ideges. Lehetnék idegesebb, erősebb nálam, az tuti. Nemrég műtötték őt is vakbéllel, egy kis fürdőköpeny van rajta. „Lehet, hogy a fiókodban van." „Nincs." Zuhh! Bal lábamat kifelé fordítom, ránehezedek, a jobbtérd behúz, majd ki, nagyot rúgok a srác műtéti sebére – zuhh, elég volt egyetlen rúgás, lent fekszik a folyosó padlóján, összerándulva, a hasát fogva vonaglik. Hát igen, nem lett végiggondolva, kinyílt a seb a fiú hasán. Semmi se jutott eszembe, néztem, hátha megszólal, és akkor gondolni tudok valamit, de semmi. Vezetgetnek. Arra eszmélek, hogy vezetgetnek; erre már eléggé ideges leszek. A nővérke meg egy ápoló. Szemetek. Átköltöztetnek a fiú helyére, az öregek közé, büntetésből. Hogy néznek rám, Istenem! Ezektől lehet aztán az ember nyugodt, szinte kedélyes, mit se ér!

Nekem nem volt autóskártyám, nem is kellett volna, annyira rossz volt a minősége, rossz volt fogni; érdes papír (alig vastagabb, mint a Terv vagy az 5 éves Terv, vagy a Kossuth dobozának papírja), csúnya rajzok, de nézegetni még így is szerettem. Két pakli van forgalomban, a régebbi az agronómus fiáé, és a friss ('69) Legéndyé, meg van valakinek abból a régebbiből még, de az szétgyalázva. Azért játszok többet, mint amennyit az unalmam engedne, mert elvagyok játék közben, nézegetem a képeket, igyekszem elképzelni igazándiból, ahogy ezek az autók fényesen megmozdulnak, és még fényesebben leírnak egy kört, versenyezni kezd egyik a másikkal, és – „Mutasd, mid van! Mutasd már !", visszatérek időnként a játékba. Mutatok egy Tatra T-3 603 KGST gépkocsit, a többieknek kivörösödik a fülük, mert röhöghetnékük van, *Tatra!,* közben meg nem annyira szarok a mutatói, 160km/óra, és ha a rájátszásban vagyunk, akkor 105 LE. Úgyhogy „Fogjátok be a pofátok! Nektek mi van!?"

Állandó vitatéma, hogy a Porsche „ezüstnyila" a *mindentvivő*, vagy a Maserati Ghibli, „napjaink egyik leggyorsabb sportautója". Milyen pokoli rossz ábrák! Az angol autók feltétlen híve vagyok…, de hát hogy néz ki ez a Jaguár, ez a Rolls-Royce Silver Shadow! Tombolva zúgjon át a világon! A régebbi pakliban (azt mondja az agronómus fia, a címkén 1965 áll) azért valahogy kinéznek. Itt még egyszerűen német gépkocsi a Trabant 601 vagy a Wartburg 1000 Camping, ahogy a Mercedes-Benz 230 SL is, és csehszlovák például a Skoda 1000 MB. Eltelik négy év, és ezek mind KGST gépkocsik lesznek, kivéve a Mercedest, az már, illetve a BMW 2000 CS és a Volkswagen 1300 NSZK autó lesz. Megjelennek a japán autók, Toyota Corolla 1100 és így tovább, izgalmasabbnál izgalmasabb adatokkal, van, aki memorizálja. Veszíthet akkor is. Szegény Austin Seven 850 – szeretem, de majdnem minden veri. Triumph TR 4 !, azzal lehet versenyezni, nem jutunk ki vele a végére, nyertesen biztos, hogy nem; ahhoz kell egy Jaguar, vagy egy Chrysler Imperial. Milyen gyenge a Moszkvics 408 ! És mégis, egyszer majd tombolva zúg át a világon!

Megérkezik anyám a kórházba, hogy hazavigyen; szóval – vége a szép időknek! Mit csináljak. Aláaknázom a tervet. Makacsul nem veszek semmiről se tudomást. Róla se nagyon. Anyámról. Szegénynek ott kell állni a lépcsőfeljáró alján, boldognak látszó arccal, tekintettel. Mert húzom az időt. Elkezdek ugyan összepakolni, de mindenfelé marad egy darab valami. Most már veszettül türelmetlen anyám, én ismerem, hiába mutatja az ellenkezőjét; szerencsétlenségére kétszer is rosszkor ront be a kórterembe, hogy kirángasson onnan. Egyszer vizit van, rögtön utána meg egy fiú lesz rosszul, kisebb zűrzavar. Aztán egy orvosi köpeny takarásában lébecolok, mutogat, jár körbe meg körbe, azt hiszem, ki akarja találni, hogy járhat a kedvemre. Vannak ötleteim, de nem mondom. Nem látok jól, minden túl korai, képtelen vagyok visszaváltozni. Aki hirtelen szívtelenné válik, arra aztán most

végképp nem tudok odafigyelni. A hideg kovácsoltvas lépcsőkorlát úszik a szemem elé, anyám lent fogja a korlátot, én meg odafent. Vad, elszánt küzdelem! Mit mond a nővérke? Az előttem táncoló ökröcske, az a doktor volna? Elrohanok megmosdani. Majd vissza, és megint vissza, vécére. Aztán a kórtermi csapnál kezet mosni. Istenem, de gyönyörű fények, a magas, tiszta ablakokon át! És a friss klór szaga, Istenem! Ennek vége, nincs tovább. Az ágyam is áthúzza egy nővérke. A Mátyás király meséi még az ágyam alatt, nem, nem lesz már érdekes visszafutni érte. Képtelen vagyok visszaváltozni, nem is akarok hát. Megint szemmel tartani a homokot. Az igen, mondjuk, talán az rendes feladat. Csakhogy ott lesz a ház is, a nagymamával, a mocsok félhomállyal, a szülők gyerekességével, na, azt szemmel tartani, az viszont kegyetlen feladat. Megint egészséges, iskolába járó fiúnak mutatkozni, ha csak ideig-óráig is. A szülők lármáját összehangoló jófiúnak látszani, ha csak ideig-óráig is. Nem fog menni. Kapaszkodok, a vasrács gyönyörű árnyékát bámulva a lépcsőfokokon, kapaszkodok a hűvös lépcsőkorlátba. Ez nem fog menni. A bolhák meg a legyek meg az egerek közt idegesen mocorgó hülye. Ezért menjek haza?! Nem megyek haza, mondom az orvosnak, hogy anyám is jól hallja. Itt akarok maradni. Ingerült nevetgélés lentről. Anyám szégyenérzete, és dühe, hogy ez a gyerek komolyan hülye. Elvékonyodnak, elfehérednek ajkai, felkavarodik gyomra. Becézget, hízelgő szavak hagyjál el a száját; hát ezt nem kellet volna, mert ezt utálom…, jól tudja. És mégis. Át sem fut az agyamon, hogy ez másként is lehet, mint hogy itt állok a kórház folyosóján. Néha lefutok a kórház kertjébe, le a Kurcára. És egyszerre csak ott is vagyok, mindjárt fölérünk a Kurca-hídra, anyám kezét fogom, rá se bírok nézni a napfényben sütkérező betegekre, az ügyesekre. Az ezt megelőző kép még az volt, hogy a kis ökröcske orvos lehajol hozzám, most utoljára.

Látjuk még egymást!, mondja, biztató mosollyal.

[Mennyi erőfeszítés!]

Nincs erő újrakezdeni, megint és újra ugyanazt látni, nézni; minden annyira távol, hogy innét nem is látszik. Onnét (ahonnét) se látszott. Ez a *minden* – kecskepaták taposta homok. Ahogy mondom, a mekegő csend felüti fejét. Eltelik egy hét. Kődobálással. Nem túl gyorsan, nem is rohanvást, vagy futólagosan, ahogy pillantást vet rá az Isten, hogy mégsem múló, nem, semmi mulandót nem látni. Eltelik egy hét. Kődobálással. Máskor kacsázással. Lemegyünk a Körösre, a part hordalékkal teli; zöldellő gallyak, halpikkelyek, pléhdobozok. A megrepedezett iszapban megfelelő kavicsokat keresgélünk. Erhard és én, legtöbbször, néha Legéndy is. Vagy egyedül megyek le a Körösre, meg kell tanulni szépen kacsázni, van, aki húszat is tud hajítani, megfelelő kaviccsal. A forma perdöntő. Most is egyedül keresgélek, kisebb köveket az árokparton. Így telik a hét Tatáéknál. Itt zúzalékkő vagy tégladarab jöhet számításba, errefelé nincs jobbfajta kő; Tatáék háza előtt kátyús földút vezet el, tulajdonképpen ugyanaz az út, ami a nagymama háza előtt megy (ahol élünk, amúgy, ha anyám nem szalad el velem) és az iskola előtt is – Petőfi Sándor út. Ahol most rejtőzök, Tatáéknál, az út ludasi vége. A falu két szélével, az új Rózsadombbal és a régi Ludassal nem vagyok kibékülve. Nincsenek megfelelő kövek. Megdobálni az állatokat, a szurokkal lekent villanypóznákat; a kecskéket nem, Tata kecskéit nem dobáljuk meg. Van azoknak elég bajuk, mindenesetre én úgy gondolom, hogy az állatok közül legtöbb gondjuk a világon a birkáknak meg a kecskéknek van. Nem bántjuk őket. Eltelik egy hét, megint, kődobálással. Ilyenkor Tatáéknál lakunk anyámmal, összeveszett apámmal meg nagymamával; leírhatatlan cirkuszt rendez, repülnek a megtört bőrű papucsok, éjszaka, összekócolt hajjal cibál magával, kap föl, rohanunk, menekülünk, és azután itt várjuk ki, Tatáéknál, hogy megjelenjen apám; szép szóval, könyörögve kéri anyámat, hogy ne csinálja ezt a gyerekkel, menjen vissza hozzá. Ezt a jelenetet én képzelem el ilyen hamisítatlanul eredetire, apámtól nem futja ennyire egyetlen alkalommal se, nem az a fajta férfi. Nincs kőkeresgélés, Erhard, Legéndy és én szárnyas kulcsokat gyűjtünk, gyufáról foszfort. Ötvenes szög kell, ötvenes vagy húszas, inkább húszas. Megtöltjük foszforral a kulcsszárat, beleillesszük

a szeghegyet, a szeg fején és a kulcson spárga, meglengeted, a betonhoz baszod, csatt, durr! Egész pontosan él emlékezetemben, hogy a világrajövetelem előtti héten is Tatáéknál voltunk, akkor még a tanyáról iramodott neki a Gyepnek anyám, ne bántsa őt férje. Megint bántani akarja, védje meg az apja. A Tata utálta az apámat, úgyhogy ebből a szempontból a lehető legmegfelelőbb helyen járt. Katona volt Tata meg vadász. Mégsem mondhatjuk, hogy igazából csak a fegyverek nyelvén értett, mert ha esélye volt rá, nem használt fegyvert. Anyámat is utálta, hogy rohangál ide meg oda, szerette volna, ha élete nélkülük folyik, ha nyugton hagyják. A semmirekellő vejével meg a hisztériás lányával mi a fenét kezdjen!? Semmit. Egy hetet bírt apám általában. Addig részeg lehet; én meg, normalizálni a helyzetet – arra lehetek jó. Ebből már megszületésem előtt elegem van, iszonyú erővel rugdosni kezdem anyám hasát. Kint fekszik állapotosan Tatáék nagyszobájában a padlón, valami miatt belé van csavarodva a lepedőbe. Átlopózok az utcai szoba homályából, úgy tíz év körüli lehetek, és mindkét lábbal, fölváltva, hatalmasakat rúgok a hasába, hogy ne születhessek meg. És mégis itt vagyok. Már késő volt. Erőtlen kísérlet.

Anyai nagyapámnak a lelépései a legemlékezetesebbek; anyám szerint néhány nap után lelépett otthonról, már amikor otthon volt, mert különben harcolt. A műszaki alakulatok nélkülözhetetlen honvédjének bizonyult élete oroszlánrészében. A kölyökben fölmerült a kérdés, ha otthon sem volt soha (illetve megérkezése után már szedelőzködött is, anyja állítása szerint), és Tata meg rendre úgy meséli, amint alkalma adódott, a honvédségtől köszönt el, hogy itt lehessen velük, akkor hol volt Tata?! Meg nem mondja senki. Egyszer birkákkal, másszor kecskékkel érkezik haza; hogy miért szerezte be, honnét kerítette őket, nincs semmi tudásunk. A kaja náluk paradicsomleves rizzsel, utána hagymás krumpli. Ezt az étkezési szokásukat én bölcsnek gondoltam valami miatt, jóllehet nem szerettem egyiket se; de nem féltem, nem riadtam meg egyiktől sem. El lehetett mélázni fölöttük. Az ablakpárkányon, cukrozott vízben legyek. Arrébb cserepes növények. Nem fájdul meg az ember szeme, könnybe se lábad. Nem úgy a reggeli cukrozott langyos tej látványától. A föl. Zokogok. Belül. Legbelül. A gyomorszájban buja lángok, minden reggel új és újabb cafatok a bögre szélén, meg persze a kanálra csavarodva, ó ég, fogadj be! Nem fogad, nézni kell hosszan a forró kecsketejcafatokat. Sötét lesz hangom, lobot vet torkomon, süt és remeg – ennek a másik mamámnak mondom, kimegyek játszani. Igazából ritkán vagyok kint az árokparton ezen a héten, rendes köveket keresgélni.

Annyira furcsa fények szűrődnek a nikotintól sárga függönyömön át, hogy szinte alig látok. Ennek a mondatnak leírásával is alig boldogultam; két oka van, a grammatika az egyik, ezt tudjuk, a másikat meg elfelejtettem; aha…, aha…, a fényviszonyok. Mi volna a fényviszonyokkal? Sötétedik. A kátránytól szürke függönyt semmisnek vevő íriszháló (ez nem tetszett, mint mondat; de mint lehető valóság se). Kihúztad. Eltelt ennyi és ennyi idő. Visszavetted a mondatot, nem is túl körmönfont. Sötétedik.

Mennyi erőfeszítés! Előbb a nyári aszály szárít szarrá mindent, aztán az őszi esőzések rohasztják, majd ha még valami maradt (és általában maradt, ez csoda), a fagy pusztítja el. Traktorosok fordulnak fel, gurulnak be a gátról az ártérre, ősszel is meg tavasszal is, a ki-

áradt Körösbe, ahogy most szomszédunk veje…, szörnyet halt *szegény feje*, mondja nevetve apám. Mennyi erőfeszítés veszik oda. A téesz kőműves brigádját nyomban tíz fővel bővítik, ácsok meg lakatosok szorgoskodnak velük egész nyáron, hogy a gátőrház kéményét újraépítsék és rendbe hozzák a zsilipet, *idő, az van*. Nem haladnak gyorsan, vigyázni kell magukra, özvegyek így is lesznek. Az özvegyeknek már a kertkapujuk, az ajtajuk szaga is más, zsírosabb, és több macska kószál körülöttük. Alattomban pusztul minden; a téesz az embereivel mit se tud kezdeni; igyekszik törvényszerűvé varázsolni azt, hogy szó szerint szétlopják vagyonát, a műtrágyát, a gabonát, a gázolajat, cementet, téglát és így tovább, ezért úgynevezett háztáji földet ad, és házépítési programba kezd, legyen háza is azoknak a példásan szerencsés téeszmunkásoknak, akik háztáji földet már kaptak. Anyám se, apám se vesz részt ebben az álkommunista tréfában, apám mondja így; a téesz ennek ellenére fölajánl egy rózsadombi házat, kulcsrakészet, amit viszont inkább anyám nem akar, egyszerűen nem kell neki…, azóta sem tudja, miért utasította vissza. Az anyósával él egy nem sok jót ígérő vályogházban. Elviselhetetlen satrafa, földpadló, kitört ablakok, szúette bútorok. Ez kellett? Ez adatott neki, ezt elébb fogadta el, kitart mellette. Ide jöttünk föl a disznóól nagyságú tanyáról. Elszánta magát erre, erre a helyzetre tette fel az életét, hogy itt legyen együtt férjével, annak anyjával, na és velem. Aki nem sokat számít, de azért van. Nem sok vizet zavar, elül a homokban napokat, faágakat gyűjt, rajzol velük vagy bábukat készít. Parittyát. Íjat. Egy egészen új rend épül körülötte és körülöttük, hanem ő csak a pusztulást látja. Apja szerint nincs mit javítani a világon, a világukon, ráadásul se nem suszter, se nem szabómester, amint az apja volt, a nagyapám. Meghalt a kommunista hatalomátvétel után nyomban. Még hogy javítgatni, reparálni…! Apám észjárástól messze idegen elfoglaltság lett volna.

Az első, amikor nem pusztulást és rombolást látok magam körül, az új istálló építése az udvarban. Az volt az érzésem, hogy eddig nem is voltam képes látni a világot; semmit se látok belőle, mert a világot akkor lehet látni, ha annak van jövője. Ezt valahogy észre kéne venni, valami jelekből kisilabizálni, hogy a világnak van jövője. Miféle jövővilág mutatkozhatna meg, és így maga *a* világ egy tiszazugi kisfiú számára? ’68 tavaszát írjuk. A világ macskanyávogásszerű és zsírpuha. ’68 tavasza van, és épül az új istálló az udvarban. Szarra szar. Apám időtlen idők óta nem lapátolta ki a szarunkat a budiból. Miért? Annak a helyére lesz rakva a bikaistálló. Lovak és bikák, apám hóbortszerűen imádja ezeket az állatokat, kisajátítja őket, mintha senki más nem szeretné a lovakat és a bikákat. Nem szerethetik őket; ezért se vetemedik arra, hogy dolgozni menjen a téesz marha- vagy lóistállójába. Nem számít neki a kenyérkereset. Ezek ostobák, barmok, nem értenek az állatokhoz, mondja. Szétverik, elevenen nyúzzák meg ezeket a gyönyörű jószágokat; a rák ette volna meg az anyjuk méhében mindegyik parasztot, dögölne meg együtt a kommunistákkal! Ezt ordítja, hogy mindenki hallja, különben, látszik ez rajta, nem érdekli annyira. Egy éhes száj rajtakapja, hogy csiholja a dühöt a tüdejében és a gégéjében. Apámnak az állkapcsa legfőbb fegyvere, ahogy mindent erősen fog vele, nem enged, de közben *édesszájú*. Megveszik a süteményekért. Rám sötét köszönt most, készakarva hozom föl látóterembe a varjakat és a denevéreket. A sufnink falvédőjén is ezek vannak, meg a templomunk tornyában is. És igazi, vakporos sötét, nem sima éjszaka! Ez lett a kezembe nyomott kenyérből; fölálltam a veranda előtti, élére állított téglákról, odamentem a kapu melletti csaphoz (a mi egyetlen csapunkhoz), megverettem vízzel, rászórtam a másik tenyerembe öntött kristálycukrot. Nem lehetett hülyülni, ügyesnek kellett lenni; ahogy fölragyogott kezemben a cukrosvizes kenyér, most halványulni kezd. Sötétedik. Nem sötétedhet, koradélután van, apámat várjuk a szanatóriumból, és nem akarok enni megérkezése előtt a tyúkpaprikásból. Megvan a magam furcsa oka rá. Iszonyodok a kajáktól. Ettől meg nagyon. Bőrök mindenfelé. Azzal, bőrrel együtt kéne megenni a bőr nélkül sokkal meztelenebb húst. Nem szeretnek a szülők, válaszolnám, de most nem kérdez senki, különben

se hinnék. Előrángatod a sötétet, egyelőre egy gyöngécske éjszaka leplét, hogy a tyúkhúst ragadja el előled valami, és igen, a bőregerek vonítva kiabálnak, nem lehet megállítani sikításuk, füledre szorítod a szabad tenyered. Akkor abba a füledben akárha fűzfasípot fújna valaki állat iszonyú hamisan (Legéndy lesz az). Egy ötvenfilléresre rakom a kenyeret, az ötvenfilléres alumíniumérméket vásárlások után megtarthatom, illetve elcsenve gyűjtöm, egy most is melegszik itt mellettem az akácfarönkön, azon meg a kenyér. Befogod mindkét füled. A mindenség roppanó, reccsenő hangjai, a sodródó, kavargó tárgyakat lüktető vér robaja kíséri. Mi ez? „A jövő zenéje." Tervezzünk. Legyenek látomásaink. Az azért nem olyan könnyű. Azt láttam, hogy engem figyelnek, de nem hiszem, hogy azzal a kíváncsisággal, miféle ember leszek, mire viszem, hanem *csak úgy*. Mire lehet majd használni a kölyköt, mire lesz jó; ha rá néztek, nagy valószínűséggel azt találgatták a leginkább – hogyan végzi. Ezek elől a tekintetek elől kell elbújni. Az újonnan felépült istálló padlásán alakítottam ki egy remek búvóhelyet.

Álló nap szürke, végrehajtás előkészületi idő, apámtól csent Kossuth cigaretta zihál keserű nyálat gyűjtve bizsergő számban, alattomosan könnyű, apró szemű eső, zúgó szédület; fönt az istállópadláson fegyvereket készítek. A frissen gyalult deszkáknak és a kőrisfa lefaragott háncsának illata. Minden zabolátlanul tiszta, kövecsek közt áramló víz. Úgy hírlik, „Hullamosónak" hívnak minden temető közeli kocsmát. A budapesti Keleti pályaudvar környékén is van egy, a Fiumei úti Sírkert felé menet, balra, szemben valami okmányhivatallal. Egy alagsori, és *országos Hullamosó*, az ingázók, a vidékről feljáró munkások, a leggyámoltalanabb népek férfijai, a valóban csak felejteni akaró emberek járnak oda. Nincs vér az ereikben, de a bortól, a sörtől és a töménytől valami fölforrósodik a beleikben. Érezni akarják a hőmérsékletük; ettől a mennyiségű rossz pálinkától, rumtól, konyaktól mérhetetlen forróság öntene el bárkit, de bennük épphogy valamicske plusz hőmérséklet. Egyszerre felragyognak a féldecisek kezeikben, émely, émely, gyomruk felkavarodik, jólesően, de nullafoknyi alakulás. Az alagsorban a poharak fénye, és a derékszíjaké. A dimenziók hiánya mint védettség. Az anyai nagyapám, Tata, egyszer vagy kétszer járt odalent, '56 őszén biztosan, ő mesélte. Nem lehet elképzelni, mekkora volt a felfordulás, mondja. A Kilián laktanyában; ott vagyunk elszállásolva, együtt a munkaszolgálatosokkal, de én már a munkásszálláson vagyok, fönt a második emeleten. A Tűzoltó utcai bejárat felett. Nem nagyon volt ott fegyver, néhányan azért puffogtattak. Hozzájutott pár élelmesebb, a szemközti felkelőktől vettek el puskákat, vagy kaptak is tőlük, isten se tudja. Aztán azokat kezdték lőni. Mondom, nagy volt az összevisszaság. Október huszonhárom éjjelén semmi különös, behúzódtam a sarokba az ágyamra, vártam, mi lesz. Fütytyögések, átkozódások, rohangálások, nem tudtam aludni. Nem volt semmi kedvem belekeveredni. Fegyvert fogni, kire!? Nem kérdezek senkit, gondoltam, majd csak kiderül, mi ez a nyüzsgés, kifigyelem. Ki nem teszem a lábamat, az biztos. Ha valaki azt mondta volna, ezt vagy azt kell csinálni, parancsolt volna nekem, akárcsak a háborúban, nem csináltam volna meg. Elég volt. Még mennyire elég, két háború! Van, aki rendet akar tartani, ott a Kilián laktanyában, van, aki nem. Másnap reggel kinézek az ajtón, kinézek az ablakon is. El kell innen menni, nem hiányzok senkinek. Elraktam a váltás alsógatyát, inget, a bakancsot, a kapcát, bekecsemet is a hátizsák tetejére szíjaztam. Nem kell nekem ez a balhé. Mondják a többiek, hogy a szemközti italboltot feltörték, már csak ez hiányzott, úgyhogy most már részegek is, nem csak handabandázók, hőzöngők, akik az utcán ribillióznak, és mindenfelé ribillióznak, lőnek. Az udvaron, lent, dobhártyámat szaggatja, akkora üvöltések, ellenszegülések, megint, aztán morajlás, sietős alvajárók, néha tétova csend, de aztán puff! Puff! Nem lehet csak úgy kisétálni…, a hétszentségit! Mások is le akarnak lépni, nem tudják, mi ez, merre tartsanak. Majd jön Maléter!, mondják. Basszátok meg Malétert, gondolom magamban. Már fenyegetőznek, és forradalomról beszélnek. Azt is basszátok meg. Nekivetettem a hátamat a falnak. Nekem haza kell jutni a családomhoz!

Egymásra lövöldöznek, micsoda cirkusz! Elég ebből, gyerünk! Amikor Maléter beállt egy harckocsival a főkapuba, én a hátsó kapun leléptem, viszlát, Budapest! A Keleti felé mentem, hátha a pályaudvaron vagy a Hullamosóban találok földieket. Sehol senki. Odalent a Hullamosóban már csak a jövőre koncentráltam, arra, hogy esik vagy nem esik, hűvös lesz az idő vagy meleg. A Hullamosóban hőmérséklet nélküli emberek, így hidd el, ahogy mondom. Az nem igaz, állítja Tata, hogy mindennek, ami van, annak van hőmérséklete. Nem, nevet föl, nem igaz, bármit mondjon is a tanárod.

A finánc meg a rendőrök mindig hamarább érnek haza, mint apám, ez nem lehet véletlen. Anyámat beszorítják a veranda végében kialakított konyharészbe, engem meg félrelöknek, a fejemnél fogva, ki. Zöld meg szürke egyenruha mindegyiken, félelmetesek, néhányukon esőköpeny van, azok a legveszedelmesebbek. Törnek is a nagymama szobája felé, úgy veszem ki, dohányt keresnek. Nem volt kedvem elbújni az istállópadlásra reggel, rossz idő volt még ahhoz is. Nagyon váratlan ez az izgalom. Értelmetlen izgalom, nincs is. Döbbenet van, riadalom, olyasmi, amit anyám amúgy kedvel. Tetszik neki a rendőr, vagy jó akar lenni nála? Hogy feketén termesztenénk dohányt? Feketén szereznénk be alkoholt? Fegyvert rejtegetnénk? Miből gondolják? Honnét veszik? Információk. Azaz nyilván a szomszéd jelentett föl bennünket. A nagypapának, aki úgynevezett úri szabó volt, és szívrohamot kapott a kommunista hatalomátvétel tájékán, neki valóban volt dohánya, méghozzá saját vágású és saját pácolású, adott erre, híre volt finom dohányának, de nem adott senkinek, legföljebb ajándékba. Egy kis kopott dózniban nyújtotta át, mesélte egy furcsa, megilletődött órán apám, aki nem igazán emlékszik az apjára; a füst gomolygott, sűrűn kavargott nagypapa szobájában, ami egyben műhelye is volt, így aztán apám az apját soha nem láthatta. Folyton dohányzó vékony kis ember, a dóznijai és a szabóollói közt, állandó füstfelhőben. Megható, legalább is apám meghatódik ezen az emlékképen. Elszállt a füst, eltűnt vele a dohány, a finánc hiába keresik. Nanana! Föl akarnak menni az istállópadlásra, fegyvert keresnek. Most aztán príma! Remegek. Anyu! Csinálj már valamit!

Solymosi Bálint (1959): költő, író. Volt többek között nyomdász és újságkihordó, éjjeliőr és újságíró, írt szappanoperába dialógusokat és írt filmforgatókönyveket, legutóbb irodalmi szerkesztőként dolgozott, évek óta munkanélküli. Újabb kötetei: *Életjáradék* (Regény, 2007, Kalligram), *Tiszta sor* (Válogatott/gyűjteményes versek, 2009, Scolar)

KÁLMÁN GÁBOR

Töredezettségmentesítés

Az első nap volt,
még zavart volt az egész,
azt sem tudtam, hogy
pontosan mit csinálok,
csak hogy össze kell fésülni,
töredezettség-
mentesíteni
mindent.
Január volt
és sötét, minden ott
volt ami közhelyes,
hangosan nevettem, amikor
ezt leírtam,
felnézett a furafülvédős
lány a szomszéd asztalnál,
szódát rendeltem, nehogy
a sör megüssön,
nem kéne most inni, se
rágyújtani, na majd holnaptól.
Csöngött a telefon, beszéltem
valakivel, nem figyeltem, mondtam
valami értelmesnek tűnőt, hogy igyekszik
az ember, meg hogy van ez így
néha, vagy valami nagyon
hasonló pótmondatot,
nos ilyen nap volt,
az első nap,
harminchárom, meg hogy majd
kétezertizenötben, majd akkor,
aztán még az apám is
felmerült, az hogy
erről nem beszélek
soha senkivel,
ilyen volt
az első.

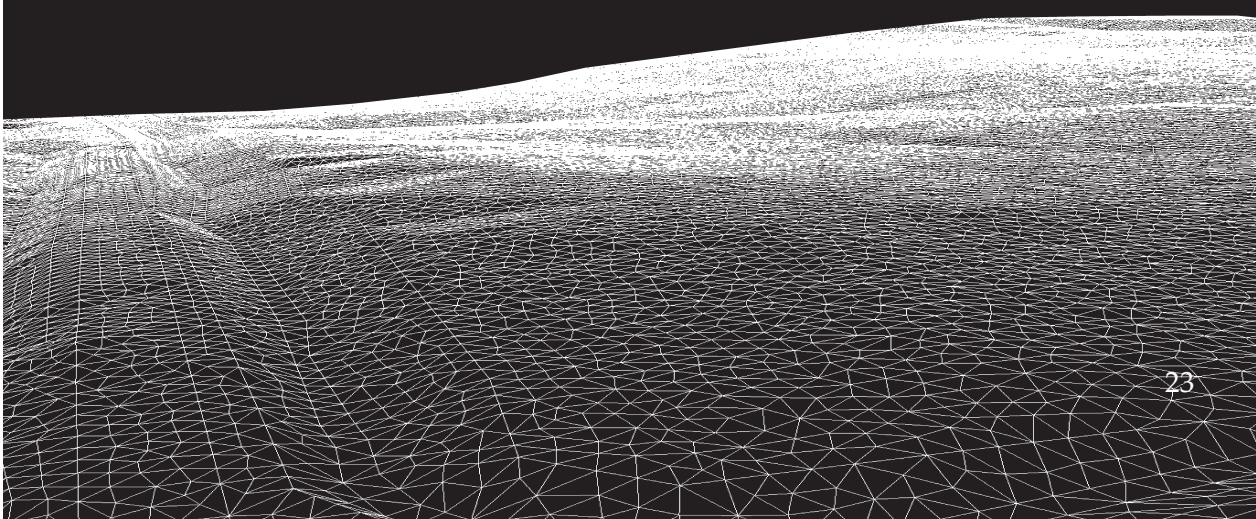

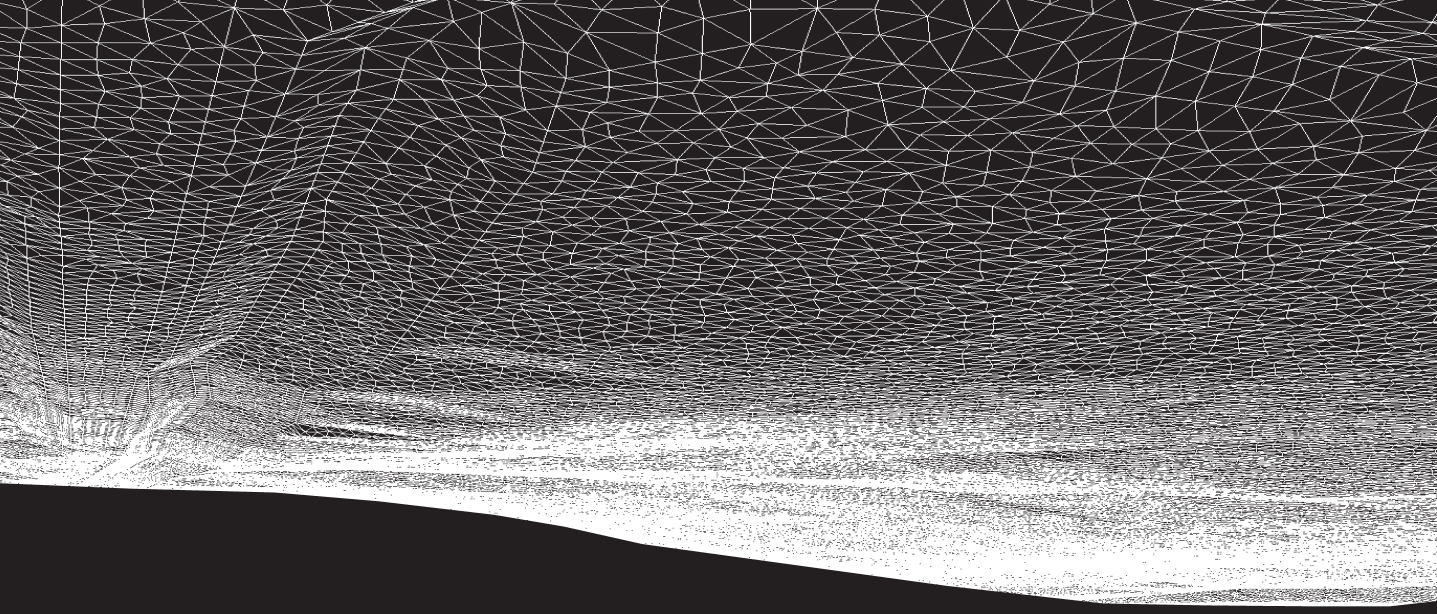

Eltelt a nap

Órákon át ültem azon a szaros
tengerparton, besötétedett, gondoltam
ez milyen drámai.
A móló végén ültem, kihajóztak a tengerjárók,
furán nagyok, feketék.
Talán három órája ültem ott,
hallgattam az összeütköző hajók kotyogását,
a móló legvégén a falhozverődő
hullámokat, közhelyesen.
Sószag volt, vagy tengerszag, vagy minek
hívják,
a hajóhorgonyokra felkapaszkodott
zöld izék és a parti éttermek halszaga.
Egy mandulaszemű szlovén
lány végül megkérdezte, minden rendben
van-e, kicsit szeplős, szép arcú lány volt,
talán ki is kezdhettem volna vele,
de nem volt hozzá épp semmi kedvem.
Mondtam, kedvetlenül, hogyne
lenne minden rendben, nem is értem, miért
kérdi. Lehettem volna kedvesebb.
Csak azért voltam ingerült, mert tudtam,
nem tudja, miben vagyok,
és bonyolult is lett volna elmondani angolul,
hogy egyszerűen csak nyomasztanak
a dolgok,
ez valahogy felejthetően hangzik
minden más nyelven,
ezért inkább hagytam a fenébe, mondtam,
hogy semmi gond,
oké, mondta és otthagyott,
pedig mesélhettem volna
neki gyerekkorról, apákról, szerelmekről,
szintén hasonló közhelyekről,
de mindez felejthető minden nyelven.
Aztán hazaindultam, vagyis a szállásra,
eltévedtem és egy útmenti
hotelben vettem ki végül szobát,
légkondicionáltat, falhoz rögzített
hajszárítóval,
kattintgattam a tévécsatornákat,
visszhangosan zúgott a
fürdőszobai szellőző.
Világosodni kezdett, benézett az
ablakon az idegen város,
háttérben a tenger az araszolva
kivontatott mélyfekete tengerjáró
távolodó pontja,
ropogtak a szlovén szavak
a jólismert filmek szinkronjában,
vidám dolgokat posztoltam egy közösségi
oldalon,
ültem az ágyon nyolcig míg kinyitott
a bár a hallban,
eltelt végülis
a nap.

A legrosszabb

Öt óra múlt,
már megint az a
szerencsétlen adásszünetjel,
hogy nem lehet valami
értelmeset kitalálni
helyette, ez járt a fejemben.
Vizet töltöttem, közben a szomszédnál megszólalt az ébresztőóra,
lassan átszűrődött az udvarra nyíló
ajtó tejüvegén a fény,
türelmetlenül kattintgattam
a lámpát a konyhában,
mert elfelejtettem, hogy kiégett,
ahogy azt is igyekeztem elfelejteni,
hogy amúgy kiégett sok minden más is,
de ezen a hasonlaton még én is felnevettem,
tudva, hogy ez majd elmúlik,
hogy megoldódik
és az egészen nem érdemes
ennyit rugózni,
ez is majd rendeződik,
és nem lesz tanulság,
ellenőriztem a száradó ruhákat,
valami email érkezett,
mert zizzent a mobil a dohányzóasztalon,
az adásszünetjel reklámba váltott,
hogy megoldódik majd, ez járt a fejemben
és ez volt benne a legrosszabb,
hogy elmúlik,
és röhögni fogok majd egyszer
az egészen,
hát ez volt benne talán
a legrosszabb.

■ **Kálmán Gábor** (1982, Érsekújvár): író, a Kalligramnál megjelent regénye *Nova* (2011).

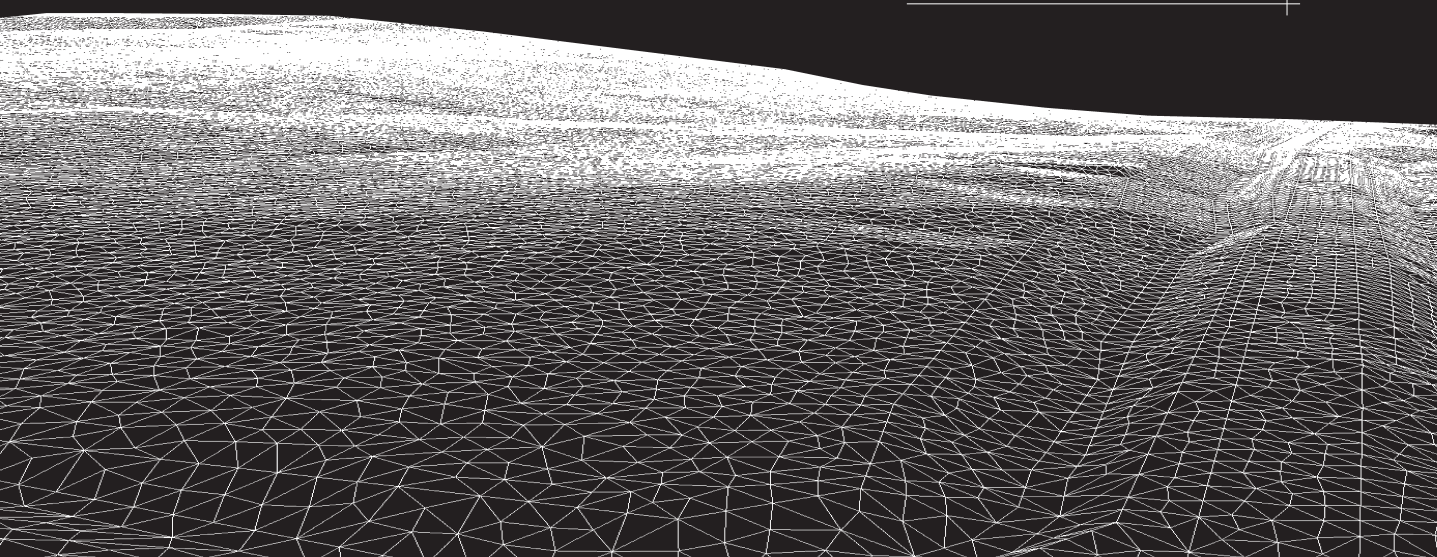

MÁRTON LÁSZLÓ *regényrészlet*

Hamis TANÚ

Ne higgye az olvasó, hogy történetünk idején, 1882. június közepe táján a Tiszaréten eltűnt cselédlány közül forog az egész világ.

Richard Wagner, ahogy minden évben, ezúttal is kapott névnapjára a müncheni főpolgármestertől két hófehér hattyút ajándékba. Wagner névnapja, mint azt mindenki tudja, április elején van, de a müncheni főpolgármester egy hatályos rendelkezés miatt mindig június közepén kézbesíti az ajándékot, amit a nagy zeneköltő azzal a gesztussal viszonzott, hogy június 15-ödikét a névnapjává nyilvánította. Csakhogy a mi Eszterünk nem is hallott Wagnerről, és talán hattyút sem látott soha életében.

Azok a montenegrói fegyencek, akiknek Boszniába szándékozott benyomulását a szerb katonaság akadályozta meg, minden nehézség nélkül átlépték a török határt.

Szarajevóban feketehimlő pusztít. A helyőrségi kórházban naponta 15-20 egyén hal meg. Éjszaka temetik őket, így próbálják elkerülni a feltűnést.

A galíciai Brody városát, amelyen Oroszországgal folytatott kereskedelmi forgalmunk jelentős része áthalad, az elmúlt hónapokban elárasztottak az oroszországi zsidó menekültek tízezrei. Ki vannak éhezve, le vannak rongyolódva, nincs hol elszállásolni őket. Most, amíg meleg idők járnak, még elviselhető soruk van, de ha őszig nem oldódik meg az úgynevezett „menekültkérdés", tömegesen fognak megfagyni. A város körüli mezőkön, ahol a menekültek tanyáznak, felütötte a fejét a kolera. Az ideiglenes kórházbarakkok zsúfolásig megteltek, a betegek nagy része már most is a szabad ég alatt fekszik. A halottak elföldelése még mindig megszervezésre vár. A mi Eszterünk bizony nem találta volna meg a térképen Galíciát, ahogyan Boszniát vagy Montenegrót sem.

„A világ legolcsóbb regényei" című sorozatunkban újabban megjelent *Az abbé* (12 krajcár), *A titokteljes nő* (16 krajcár) és *A szörnyeteg* (szintén 16 krajcár). A mi Eszterünk nem olvasta a világ legolcsóbb regényeit, iskolába is csak tízéves koráig járt, akkor is csak télen, mert tavasztól őszig dolgozott.

Dr. Pulszky Károly egyetemi magántanár és múzeumigazgató június 19-én vezeti oltárhoz Márkus Emilia kisasszonyt, a Nemzeti Színház fiatal művésznőjét. Sok boldogságot kívánunk az ifjú párnak, bár a mi Eszterünk a kiváló színésznő egyetlen alakítását sem látta, és nem vett tudomást a Pulszky által irányított képtár kincseiről sem.

Az angol kormány jegyzékben értesítette a szultánt, hogy amennyiben hajóhadat küld Alexandria partjaihoz, amely a várost tüzérségi tűz alá fogja venni, az nem Törökország ellen irányul, hanem a városban tartózkodó angol állampolgárok védelmében történik, miu-

tán a szultán által kinevezett kormányzó, Arábi pasa által fölhergelt lázadók, akik egy percig sem titkolják, hogy el akarnak szakadni az Oszmán Birodalomtól, nemcsak a helybeli kopt kereszténveket gyilkolják halomra, de az útjukba kerülő angolokat és franciákat sem kímélik. A mi Eszterünknek meg sem fordult a fejében a Bizánci Birodalom helyét elfoglaló Oszmán Birodalom hanyatlása, és hogy ezt a hanyatlást a nemzetközi hatalmi egyensúly érdekében meg kellene állítani.

A bolgár fejedelem, azt követően, hogy Szentpétervárott megbeszéléseket folytatott III. Sándor cárral, hazatért és új kormányt nevezett ki. Miniszterelnök, egyszersmind belügyminiszter a közismerten oroszbarát, ám szerbellenes Szobolev tábornok. Hadügyminiszter Kaulbarsztev, pénzügyminiszter Nacsevics, közmunkaügyi miniszter Vulkovics, igazságügy-miniszter Grekov, közoktatási miniszter Teoharov. Érdeklődéssel figyeljük, vajon e kormányváltozás előmozdítja-e a bolgár nemzet leghőbb óhaját, Bolgárország és Kelet-Rumélia egyesítését? És mindez milyen hatást fog gyakorolni az al-dunai teherhajó-forgalomra? A mi Eszterünk nem szembesült ezekkel a kérdésekkel, de még a hatalmi ágak szétválasztásáról és azon belül a kormányzásról sem volt fogalma, és ugyanúgy nem ismerte az új bolgár kormány összetételét, ahogy az évek óta változatlan magyar kormányét sem.

Római tudósítónk szerint nem igaz, hogy meghalt Garibaldi, illetve aki meghalt, nem Garibaldi volt. Az igazi Garibaldi már 1862-ben elesett Aspromonte mellett, majd Viktor Emánuel király kívánságára kerítettek egy hozzá a megszólalásig hasonlító ál-Garibaldit, és most ez az ál-Garibaldi halt meg Caprere szigetén. A mi Eszterünk eltűnése körüli homályban nincs benne sem az olasz, sem a magyar király keze.

Pörge Bözske Amerikából hazalátogató személy Kitrákity Radován szegedi bordélytulajdonostól 6 fiatal lányt vásárolt abból a célból, hogy Amerikába vigye őket. Budapesten Szlávy Géza rendőrfogalmazó intézkedett letartóztatásukról. Bezzeg a mi Eszterünket nem tartottak volna igényt a kerítőnők, fejletlen volt ő ahhoz.

Lichtrecker Mária közvetlen összeköttetésben áll a Szentlélekkel, Gábriel és Rafael arkangyalokkal, valamint Keresztelő Szent Jánossal. Szerda délutánonként Alsó-erdősor utcai lakásán megidézi a néhány éve elhunyt Balassa János orvosprofesszor szellemét, és az ő utasításait követve eredményesen gyógyít. Az a hír, amely szerint a legutóbbi szerdán az orvosprofesszor szelleme helyett a hasonló nevű nyelvészprofesszor szelleme jelent meg Lichtrecker Mária lakásán, több okból is valótlan. Egyrészt a nyelvészprofesszort nem Jánosnak, hanem Józsefnek hívják, másrészt életben van, és kiváló egészségnek örvend. Ellenben a mi Eszterünk és a Szentlélek összeköttetéséről akkor sem állíthatnánk semmi biztosat, ha az döntő fontosságú volna a nyomozás szempontjából.

Legfinomabb minőségű halhólyag óvszer, tucatja 2 forint. Rendkívüli női különlegesség, darabja 4 forint. Teljes diszkréció! Bullitzer Tivadar sérvkötő-készítő. Ezzel a hírrel a mi Eszterünket még tagadás formájában sem hozom összefüggésbe.

Gazdálkodók, figyelem! Megjelent: *Ügyes Marcsa, a kis konyhakertészné, avagy oktatás a zöldségtermesztésben.* Írta Pista bácsi. Ára 60 krajcár. *Közhasznú magyarázó szótár idegen szavak megértéséhez.* Írta Babos Krizosztom garamszentbenedeki főapát. Ára 1 korona 10 krajcár. Hajh, de a mi Eszterünk falujában, Tiszaréten nem kedvelik sem a kertészeti újításokat, sem az idegen szavakat, és nem szokás zöldséget termeszteni.

A többek által tudósnak mondott Fraknói (Frankl) Vilmos, magyarsággyalázó történelemkönyvével a kezében a szellemileg vele egy nívón álló, testileg pedig nála is törpébb Gyulai Pál vállára kapaszkodik a Magyar Tudományos Akadémián. Ideje volna Akadémiánkat megtisztítani az idegenszívű elemektől! Márpedig a mi Eszterünknek soha semmi kifogása nem volt Fraknói Vilmos ellen, ahogyan Gyulai Pállal sem szállt vitába soha.

A Népszínház műsorán látható: *Sárga csikó,* írta Csepreghy Ferenc, *Piros bugyelláris,* írta Almási Tihamér és *Fekete keszkenő,* írta dr. Spányi Géza. A színházlátogató közönségre igen rossz benyomást tesz, ha egy fából épült színházban a lámpaüvegek folyton pattognak. Nem lehetne több lámpát kevesebb lánggal? A mi Eszterünket nem zavarta a lámpaüveg pattogása, minthogy eltűnése napjáig nem találkozott üvegburás lámpával. Az általa ismert háztartásokban faggyúmécsessel világítanak.

Hornyánszky Viktor fővárosi nyomdatulajdonos tegnap délután hirtelen összerogyott a Kerepesi úton. A járókelők fölemelték, és bevitték egy közeli cukrászdába, ahová csakha-

mar orvos is érkezett. Ennek sikerült Hornyánszky felélesztenie, de megállapította, hogy a derék férfiút gyógyíthatatlan szélhűdés érte. Ezek után Hornyánszky Viktor a hajnali órákban elhunyt. Özvegyet és 8 kiskorú gyermeket hagyott maga után. Köztük hiába keresnénk a mi Eszterünket.

A berlini antropológiai társaság ülésén Virchow egyetemi tanár felolvasta Schliemann régész hozzá intézett levelét. Schliemann, mint köztudomású, Trója maradványait kutatja a kisázsiai partvidéken. Levelében Schliemann közli barátjával, hogy eddig 4 Trója nevű várost talált egymás alatt, és hogy alulról a 2. Trója tűzvésznek esett áldozatul.

Mindez nem áll közvetlen összefüggésben Eszter két és fél hónappal ezelőtti eltűnésével, sem pedig az ügyhöz kapcsolódó vizsgálati eljárással. De azért Eszter bottal üthető nyoma és föl nem lelhető híre-hamva körül is történt egy és más az elmúlt hetek során.

Az újságok – fővárosiak és vidékiek egyaránt – ismertették vagy szó szerint közölték Spitz Móric szenzációs vallomását. Nem fukarkodnak a kommentárral és az állásfoglalással, mindegyik lap a szerkesztőség vérmérséklete, ízlése és politikai irányultsága szerint. Taksony vármegye közönsége három újságot ismer.

A *Taksonyvidék* vezércikkben tesz hitet a pártatlan tájékoztatás mellett, és leszögezi: amíg Eszter eltűnéséről ki nem derül a teljes igazság, lapunk a gyanúsítottakat nem hajlandó sem elítélni, sem fölmenteni. Azonkívül a csámpásökröndi majálison bálanya Okolicsányi Mátyásné, fehér csipkékkel gazdagon felcicomázott aranygombos lila selyemruhában, bálkirálynő Prücsky Szeréna (Prücsky Bandi csendbiztosunk húga), utóbbi rózsaszínű csipkeszegéllyel és halványsárga zsinórzattal díszített világoskék szaténruhát visel. Ebben az öltözékben, szavamra mondom, bárki összetéveszthető a habok közül kiemelkedő Aphroditével.

A *Szentvilmosi Közlöny* a harmadik oldalon, a hirdetések előtt írja, hogy idén Szász Károly koszorús költőnk és műfordítónk, a *Nibelung-ének* hűséges tolmácsolója, egyszersmind jászkun kerületi főtanfelügyelő lesz a porvári reálgimnáziumban az érettségi elnök, és hogy a hajdani megyeszékhely határában lovas bandérium fogadja a költőt és tanfelügyelőt. Fehér ruhás leánykák fognak integetni, amerre elhalad, tarka kendővel és virágcsokorral a kezükben.

Ezt követi az a hír, amely szerint már megint nagy a lárma a zsidók körül, most éppen a rejtélyes módon eltűnt tiszaréti cselédlány miatt. Van a köztünk élő zsidóságnak egy értelmileg és társadalmilag kimagasló része, amely a magyarosodásnak hódol, és hozzásimul a nemzettest körvonalaihoz, és amely a magyarság törekvéseit és érzelmeit osztja. E rész kedvéért a társadalom eltűri a kapzsi uzsorást és a mind nemzetileg, mind nyelvileg, mind pedig szokásaiban elkülönülő, idegenül és ellenségesen viselkedő libatoll-felvásárlót is. Nagy a magyar ember türelmének pohara, de ha sokat töltögetik, mégiscsak kicsordul! Óva intjük tehát a zsidóság kiművelődött, elmagyarosodott részét: meg ne próbálják védelmükbe venni a tiszaréti gyilkosokat! Eszükbe ne jusson az ottani zsinagógában elkövetett rituális gyilkosságot, a vallási fanatizmus e gyűlöletes megnyilvánulását az egész zsidóság ügyével azonosítani! Ha mégis így tesz a magyarul beszélő, kulturált zsidó, éppen az ellenkezőjét éri el annak, ami a célja volt: ahelyett, hogy kimentené szorult helyzetükből hitsorsosait, bűnpártolásért ő maga is a vádlottak padjára kerülhet.

Végül az *Ébredjünk!!!* című, ugyancsak Szentvilmoson kiadott sajtóorgánum, afféle „ceterum censeo" gyanánt, minden lapszám végén leszögezi: addig nem lesz itt béke és nyugalom, amíg a zsidókat ki nem kergetjük Magyarországról, kivétel nélkül, mind egy szálig az összeset. Az már az ő gondjuk legyen, hogy hová mennek; a mi gondunk az legyen, hogy egy se jöjjön vissza.

Ezek és a többi hírlapok nem jutottak el a szentvilmosi börtön magánzárkájába, így tehát Móricnak nem lehetett róla tudomása, milyen közel került hozzá – legalábbis a térben – számos hozzátartozója és tiszaréti ismerőse.

Pedig az újságok hírül adják, hogy Móric vallomásának törvényszéki hitelesítése után elkezdődnek, folytatódnak és véget nem érnek a letartóztatások. A terheltetek pedig Szentvilmosra viszik, ugyanabba a pompás épületbe, ahol Móric tartózkodik.

A vizsgálóbíró bezáratta a szentvilmosi börtönbe Grün Salamon tiszaréti metszőt és kántort.

Nagy erőkkel kerestette a két másik metszőjelöltet, a Schwarzot és a Weisset, akik időközben hazatértek távoli falujukba, és csak hetek múlva kerülnek rács mögé, de a közegek a biztoság kedvéért addig is beszállítottak 8 Weiss és 14 Schwarz nevű személyt.

Bezáratta Lusztigot, a boltost (őt hívják Hatvékásnak), Glázert, az üvegest (ő a Lóvakaró) és Fédermájert, a rongyszedőt (akit Kutyakorbácsnak szokás becézni, mert egyszer megfutamított egy rátámadó kutyát a csizmaszárából előkapott ostorral).

Bezáratta a két kocsmárost, Friedmannt és Glücksthalt. Oldalaghy Algernon gróf közbelépésére Friedmannt négy nap múlva ki fogja engedni (a gróf nem akarja, hogy tönkremenjen a Friedmann által üzemeltetett kocsma, amelyből számottevő jövedelme van a hitbizománynak), de Glücksthal még jövő ilyenkor is Szentvilmoson csücsül. (A vetélytárs nélkül maradó Friedmann vasárnaptól tizenkét krajcárra emeli az egy pohár pálinka árát.)

Bezáratta Móric szüleit, Spitz Józsefet és Spitzné Feigenbaum Lénát, nehogy lépéseket tegyenek a tanú kiszabadítására vagy félretájékoztatására. Utóbbit, aki amúgy is csak mostohája Móricnak, és akit Móric – mint a szomszédoktól megtudta – szenvedélyesen gyűlöl, viszonylag hamar kiengedte, de mire Spitzné hazaérkezett Tiszarétre, az árvaszék a kisebbik Spitz-fiút, Samukát gyámság alá helyezte, és Fürchtegott Barnabás zalaszentgróti lakos – vallása római katolikus, életkora 36 év, foglalkozása gazdatiszt, írni-olvasni tud – gondviseletére bízta. Spitzné el akar utani Zalaszentgrótra, hogy visszahozza Samukát, de a községházán, ahová az országútról kísérték be, értésére adják, hogy a község zsidó lakosai érvényes útiokmány nélkül nem hagyhatják el Tiszarétet, viszont az útiokmányok kiállítása a vizsgálóbíró újabb rendelkezéséig szünetel.

Bezáratta azt a koldus zsidót is, aki Eszter eltűnésének napján Tiszaréten tartózkodott, és aki a Móric vallomásáról készített jegyzőkönyv hitelesített változata szerint – Glücksthal kocsmáros helyett – kézenfogta Esztert, és becsalogatta az imaházba. (Úgy látszik, Glücksthalnak is van egy kis protekciója. Ahhoz nem elég, hogy szabadlábra kerüljön, de ahhoz igen, hogy ne maradjon a legfőbb gyanúsítottak között.)

Illetve, minthogy a vizsgálóbíró a koldus zsidónak sem a nevét, sem a személyleírását, sem a tartózkodási helyét nem ismerte, a környező vármegyékből összesen 36 koldus zsidót fogatott le és szállíttatott a szentvilmosi börtönbe. Választása Wollner Ármin taktaharkányi koldus zsidóra fog esni, ő lesz a vallomás alapján kijelölhető gyanúsított. A többieket szép lassan, egyenként kiengedi, úgyhogy mire beköszönt a tél, már csak alig 2-3 Borsod, Zemplén, Sáros, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből elhurcolt koldus zsidó fog ismeretlen okból raboskodni a szentvilmosi börtönben.

Bezáratta a tiszaréti zsidótemplom ajtaját is. Azaz, hogy pontos legyek, éppenséggel kinyittatta. Ezt követően leemeltette a sarokvasról, szekérre rakatta, és mint bűnjelet Szentvilmosra szállíttatta. Ott aztán tényleg rács mögé záratta, nehogy valaki ellopja róla a kulcslyukat.

A tiszaréti zsidótemplomnak jelenleg nincs ajtaja. Bejárnak a kutyák és a disznók. A zsidók viszont nem járnak be többé, mert az imaház tisztátlanná vált a szemükben (és nemcsak az ő szemükben). Ha istentiszteleten akarnak részt venni, át kell menniük Tiszaparlagra. Ha viszont libát akarnak vágatni, arra Tiszaugaron van lehetőség, ott lakik a legközelebbi kóser metsző. Blau – így hívják az ugari metszőt – Grün letartóztatása után bejelentette, hogy hetente egyszer átjön Tiszarétre baromfit vágni, de már az első látogatáskor kőzápor adta értésére, hogy okosabban teszi, ha nem mozdul ki a falujából.

A hatályban levő magyar eljárásjog sajnos nem az olyan kacifántos bonyodalmakra van kitalálva, mint ami Eszter eltűnése körül kerekedett. Az őrizetesek nem tudják, mivel gyanúsítják őket. Azt sem tudják, vajon valami gyanú miatt vagy más okból toporognak húszadmagukkal egy-egy zárkában. Egy zárkára elvileg csak öt személy juthatna, de hát sok a gyanúsított és kevés a zárka. Azt sem tudják, meddig lesznek letartóztatásban. Ez napjainkban, 1882 nyarán a vizsgálóbíró belátásán múlik. Ülhetnek három hónapig, de ha a tények feltárása megkívánja, ülhetnek három évig is.

Eleinte együtt tartják a tiszaréti őrizeteseket, később elkülönítik őket, hogy ne tudjanak összebeszélni. De talán mondanom sem kell, hogy addigra már ezerszer is összebeszélhettek. Makacsul tagadják azt a gyanút, amelyről nem is tudják, hogy micsoda. Nem mintha túl sok alkalmuk volna tagadásra, mert a vizsgálóbíró egyelőre nem velük foglalkozik, hanem valami mással. Nemsokára el is mondom, hogy mivel.

Az elkülönítésnek vannak előnyei és hátrányai. Lusztigot például mindennap megverik a keresztény zárkatársak, zömükben betörők és lótolvajok, mert a hitbuzgó boltos egyfolytában imádkozik, méghozzá sipító hangon, érthetetlen szavakkal, és ez idegesíti őket.

Grün viszont egy jólértesült orgazdától fontos híreket hall. Megtudja például, hogy Züszmann, aki nemhogy nincs letartóztatásban, de érvényes útiokmányt is szerzett, amelylyel szabadon mozoghat a vármegye egész területén, fölkereste a szentvilmosi rabbit, és elpanaszolta neki a tiszaréti zsidók meghurcoltatását, mire a rabbi a hitközség nevében megbízta dr. Winkelzug Ignác helybeli ügyvédet a gyanúsítottak védelmével.

Spitz egy váltóhamisítótól megtudja, hogy Móric ugyanitt van, ugyanebben az épületben, egy magánzárkában.

Glázer egy házasságszédelgőtől megtudja, hogy a Magyar Izraeliták Országos Egylete (nahát, ilyen is létezik?) 5000 koronát ajánlott fel annak, aki Ölyvesi Esztert élve vagy holtan előkeríti, vagy valamilyen fontos adat révén lehetővé teszi megtalálását. Úgyhogy most már tényleg elő fog kerülni Eszter, mi pedig mindnyájan mehetünk haza. 5000 koronáért én még a nagyanyámat is előkeríteném a föld alól.

A váltóhamisító megígéri Spitznek, hogy, persze nem ingyen, mert ez itt nem jótékonysági intézmény, eljuttat Mórichoz egy rövid üzenetet. Spitz, akinél van egy ceruza – magam sem értem, hogyhogy nem vették el tőle –, felír néhány zsidó ákombákom betűt egy cédulára, amelyet a váltóhamisító átad a vizsgálóbírónak, és állítja, hogy a romlott német zsidózsargonban írt szavak jelentése: „Az Istenért, fiam, nehogy bevallj bármit is!"

Na, végre, most már tárgyi bizonyíték is van. Ha az egyházfi megtiltja a fiának, hogy bevalljon bármit is, akkor csakugyan kell, hogy legyen valami bevallanivaló, függetlenül attól, hogy Móric már úgyis mindent, de tényleg *mindent* bevallott, bár az apja ezt még nem tudja.

Utóbb aztán ki fog derülni, hogy a zsidózsargonban írt szavak nem is azt jelentik, amit a váltóhamisító mondott, hanem ezt: „Az Istenért, fiam, nehogy elmulaszd az esti imádságot!" Ám ez a tény nemhogy eloszlatná, hanem csak súlyosbítja a vizsgálóbíró gyanúját. Ez a Spitz megpróbálja őt, Viola Mihályt kijátszani. Lám csak, nem azt írja le, amit gondol, és nem azt gondolja, amit leír.

Dr. Winkelzug többnyire polgári perekben és váltótörvényszéki ügyekben jár el, bűnügyben védelmet csak ritkán vállal. De nem ez az oka annak, hogy nem találkozhat a gyanúsítottakkal, hanem az, hogy a vizsgálóbíró nem ad engedélyt rá. Azt sem hajlandó közölni Winkelzuggal, kik a gyanúsítottak és mivel vannak gyanúsítva. Az ügyvéd szereplésének egyelőre annyi az eredménye, hogy az ismerősei átmennek az utca másik oldalára, ha meglátják, és akik esetleg még szóba állnak vele, azok is így beszélnek: „Winkelzug, Winkelzug, mi rendes embernek hittük magát. Rosszul teszi, hogy zsidó létére elvállalja a védelmét ezeknek a gyilkosoknak!"

Persze, ha véletlenül mégis előkerül Eszter, aminek most már vajmi csekély a valószínűsége, akkor a gyilkosok nem igazi gyilkosok, legfeljebb a szó átvitt vagy jelképes értelmében. A kilátásba helyezett jutalom sok szívet lelkesített, sok elmét mozgósított. Hiszen 5000 koronából tíz évig is megélhetünk, méghozzá úri módon!

A vizsgálóbíróhoz érkezik egy bejelentés, amely szerint Eszter Borsod vármegyében, Miskolcon tartózkodik, és a Kék Angyal vendéglőben mosogatólány. Nosza, Viola elutazik Miskolcra, ahol csakugyan talál egy tiszaréti lányt, akit azonban nem Eszternek, hanem Magdusnak hívnak, nem a Kék Angyalban dolgozik, hanem a szemközti házban, és nem mosogat, hanem rongyszőnyeget varr.

A vizsgálóbíróhoz érkezik egy bejelentés, amely szerint Esztert Zemplén vármegyében, Sárospatakon láttuk az Umberto vándorcirkuszban. Ő az a kígyótestű lány, akit estéről estére kilőnek egy öblös ágyúból. Vörösre tapsoltuk a tenyerünket! Nosza, Viola elutazik Sárospatakra, ahonnan a cirkusz már továbbment Sátoraljaújhelyre, ahonnan továbbment Tőketerebesre, ahol semmiféle tiszaréti lányt nem lőnek ki semmilyen ágyúból, tudniillik van a cirkusznak egy nagyon jó bohóca és egy annál is jobb medvetáncoltatója, sőt újabban hasbeszélője is van, de az ágyús mutatványt már négy vagy öt éve levettük a műsorról.

A vizsgálóbíróhoz érkezik egy bejelentés, amely szerint Eszter megtalálható Abaúj vármegyében, ahol hozzáment egy Süsü nevű cigánylegényhez, aki a nagyidai cigányok nemzetségébe tartozik. Nosza, Viola elutazik Abaúj vármegyébe, ahol megtudja, hogy a nagyidai

cigányokat már 1560-ban kitiltották Nagyidáról, miután ellődözték az összes puskaporukat, és hogy azóta is a Hernád völgyében kóborolnak Kassa és Alsódobsza között. Viola, ha nem is Alsó-, de Felsődobszánál csakugyan megtalálja a nagyidai cigányokat, élükön Csóri vajdával, aki értésére adja, hogy Süsü prímán tud pecsétet és címert hamisítani, csak az az egy hibája van, hogy összecseréli a p és a q betűt. Kisvártatva az is tisztázódik, hogy Süsü valóban feleségül vett egy Eszter nevű gádzsó menyecskét, aki viszont elmúlt 50 éves, tehát semmiképpen sem lehet a mi Eszterünk. Tudniillik Süsünek az imént említett egyetlen hibája mellett megvan az a másik hibája is, hogy kizárólag az idősebb, érett asszonyok iránt érdeklődik, a fiatal csajok nem tudják kielégíteni.

A vizsgálóbírót ismét elfogja a csüggedés érzése. Úgy látja, hogy a nyomozás, legalábbis ezen a szálon, holtpontra jutott.

A bejelentések, ettől függetlenül, továbbra is érkeznek, valósággal záporoznak a vizsgálóbíróra. Újabb mellékszál körvonalazódik, már amennyiben egy szálnak lehetnek körvonalai.

Érkezik például egy olyan bejelentés, amely szerint Eszter egy Rossmann Károly nevű fiatalemberrel kivándorolt Amerikába, ahol egy halfeldolgozó üzemben dolgozik, ám ebből csak annyi bizonyul igaznak, hogy Rossmann Károly teherbe ejtett egy cselédlányt, aki nem azonos a mi Eszterünkkel.

Aztán érkezik egy olyan bejelentés, amely végképp összezavarja a vizsgálóbírót. Ebből az derül ki, hogy sem az Amerikába való kivándorlás, sem az ágyúból való kilövés nem tekinthető légből kapott fantazmagóriának. A bejelentés szerint Eszter valóban eljutott Amerikába, méghozzá Baltimore-ba, ahol bekerült annak az óriási ágyúlövedéknek az üreges belsejébe, amelyet a baltimore-i tüzéregylet, ahogyan Verne Gyula francia szerző érzékletesen leírja, kilőtt a Hold felé.

Úgyhogy a mi Eszterünk él és virul, de hiába keresnénk a Földön, mert ő most egy holdbeli csipkebokor mellől integet felénk, valahogy úgy, ahogyan a porvári ünneplő ruhás kislányok a *Nibelung-ének*et fordító főtanfelügyelőnek.

Nosza, Viola megvárja a holdtöltét. Akkor aztán elmegy a szentvilmosi csillagvizsgáló intézetbe, ahol a Rapsold-testvérek által konstruált tükörtávcsövön keresztül másfél óráig fürkészi a Hold felszínét, de csak rücsköket meg ragyákat lát. A mi Eszterünknek se híre, se hamva.

Elmegy a városi kaszinóba, amelynek könyvtárából kikölcsönzi Verne Gyula *Utazás a Holdba* című regényét, fordította Zempléni P. Gyula, és hát, a francba, a könyv magyar kiadásából kell megtudnia, hogy az a fránya ágyúgolyó nem is találta el a Holdat, hanem csak megkerülte. Magyarán szólva, mellément! Így persze nem csoda, hogy ő, Viola hiába mereszti a szemét a Rapsold-testvérek tükörtávcsövébe, mégsem észleli Esztert!

Arról már nem is beszélve, hogy akárhányszor átlapozta vagy átböngészte a francia Gyula könyvét a magyar Gyula fordításában, egyszer sem találkozott a tiszaréti Ölyvesi Eszter nevével vagy másmilyen Eszter nevű szereplővel.

No de várjunk csak, várjunk csak. Nem oda Buda! Ezek a műfordítók sokféle disznóságra képesek. A vizsgálóbíró nemrég arról értesült az *Ellenőr* egyik tudósítását olvasva, hogy egy Gallus nevű műfordító egy angol detektívregény magyarítása közben jelentős összeget lopott: az eredetiben szereplő „ezerötszáz font" kifejezést magyarul a „százötven font" szavakkal adta vissza, és zsebre vágta a különbözetet. Ugyanígy az eredetiben szereplő harminchat ablakból csak tizenkettőt fordított le, a többi huszonnégyet elsikkasztotta, és az angolul olvasható négy kristálycsillárból is eltulajdonított kettőt.

Mi több, a porvári tantestületben azt rebesgetik, hogy még Szász Károly keze sem egészen tiszta. Pedig ő aztán főtanfelügyelő! Dr. Mollay Károly, a német nyelv és irodalom tanára állítja, hogy a főtanfelügyelő úr a *Nibelung-ének* magyar változatából kispórolta Brünhilda karpereceit, és Hagen csizmájáról elcsórta a sarkantyút, pedig annak az érettségi vizsgákon úgysem veheti semmi hasznát. Hűha!

Vajon az nem lehetséges, hogy fordítás közben a magyar Gyula elszöktette a francia Gyula könyvéből az Eszter nevű női mellékszereplőt, és most együtt él vele? Össze kellene vetni a magyar szöveget az eredetivel.

Igen ám, de a városi kaszinó könyvtárában nincs meg Verne művének francia kiadása. Meg kellene rendelnünk Párizsból, de úgy fogunk járni vele, mint a holland búvárról-

tözékkel: az sem érkezett meg soha. Arról nem szólva, hogy a vizsgálóbíró csak latinul és görögül tanult Sárospatakon, franciául sajnos nem.

A nyomozás ezen a szálon is holtpontra jutott. A tiszaréti zsidók továbbra is csökönyösen tagadnak. Spanyolcsizmával, nyújtócsigával és más hasonló műszerekkel tilos vallatni őket. Az egy szál Móricon kívül nem akad más terhelő tanú, holott legalább kettőre volna szükség. A vizsgálóbíró széttárja a karját.

Ekkor azonban segítség érkezik, egyszerre két irányból is. Egyfelől a Tisza habjaiból, másfelől a szentvilmosi főpályaudvarról.

Kezdjük a vasúttal.

Döbröghy Géza országgyűlési képviselő elv- és frakciótársával, Istókfy Győzővel Szentvilmosra utazik, hogy onnét majd bérkocsival jussanak el Döbröghy falujába, Tiszarétre.

Elnézést, rosszul mondom. Valójában az intéző, Karvaly Ágoston fogja várni a Döbröghyek címeres hintójával a két illusztris férfit a főpályaudvar előtti téren. Azért az intéző (noha ízületi bántalmak gyötrik), mert a régi parádés kocsis még Húsvét előtt meghalt, Ági bácsi pedig nem fogadott fel újat, sajnálja rá a pénzt. Na, mindegy. A lényeg az, hogy a képviselő urak felszállnak a szentvilmosi vonatra, a vonat pedig sípolva, pöfögve, sűrű füst- és koromfelhőket eregetve elindul.

A képviselőházi tagságot igazoló okirat az első osztály ingyenes igénybevételére jogosítja tulajdonosát a Keleti Vasút személyszállító vonatain. A képviselő urak élnek a lehetőséggel. Kettőjükön kívül egyelőre nincs más utas a kettévágott hintóra emlékeztető négyüléses fülkében. Az üléseket bársonnyal bevont, vastag párnázat rejti el, így a szerelvény folyamatos rázkódása alig érzékelhető. Az ablak a koranyári meleg ellenére be van csukva, nehogy bezúduljon a korom.

Igaz, ennek csekély a valószínűsége, mert az első osztályú kocsik – éppen a korom és a füst miatt – igazából nem az elsők, hanem az utolsók a szerelvényben. Helyesen mondja Máté evangéliuma, hogy az elsőkből lesznek az utolsók, az utolsókból pedig az elsők, mert lám csak, a vasúton is a harmadosztályú kocsik az elsők, ők vannak közvetlenül a mozdony után. Minthogy pedig a harmadosztályú kocsikat nem fedi tető, és nincs ülőhely, a bennük álló, többnyire összezsúfolódó harmadosztályú utasok bőségesen kapnak az utazás melléktermékéből, a tűzforró koromszemcsékből. Leszálláskor fekete az arcuk és a ruhájuk, kivéve persze, ha útközben zápor vagy zivatar kerekedik, mert az lemossa a szennyet. Akkor viszont bőrig áznak. A harmadosztályú utas víz- és szennytűrő csomagnak tekinthető. Mindössze arra kell vigyázni, hogy szállítás közben ne darabolódjon fel és ne zúzódjon össze.

Bezzeg az elsőosztályú utas nem téveszthető össze holmi embernagyságú, kétlábú csomaggal! Ő úgy érezheti magát, mintha egy előkelő ház szívesen látott vendége volna, és ha behúzza a függönyt, még azt sem kell látnia, hogy odakint folyamatosan mozog a táj.

Istókfy részint a tiszaréti bűnvizsgálat eredményeiről kíván a helyszínen tájékozódni, részint a falusi zsidó zugiskolák, a „héderek" működését tanulmányozza. Szeretné elérni, hogy törvény szülessen a héderek bezárásáról és jogutód nélküli megszüntetéséről. Az országban feltűnően elharapództak a héderek, olyannyira, hogy van egy község valahol Győr közelében, amely a helybeli zsidó zugiskoláról van elnevezve. Bizony ám, az a neve, hogy Hédervár! Bizonyára van ott egy ódon lovagvár, amelyet a zsidók átalakítottak felekezeti iskolává. Ennek majd még utána kellene járni!

Jelenleg Istókfy mégsem a hédervári csatatéren küzd. Egy másik, nem kevésbé felháborító héder-ügy köti le a figyelmét. Úgy értesült, hogy egy Tisza-melléki faluban, Tiszatoprongyoson különös dolog történt az ottani héder fiatal segédtanítójával, a melámeddel.

Állítólag azért nevezik a zsidó zugiskolai segédtanítókat melámednek, mert a sok hajlongástól és a még több éhezéstől úgy meg vannak görnyedve, mint a zsidó alefbeszben az l betű, a lámed.

Nohát, ez a Róth Benjámin nevű toprongyosi melámed is alaposan ki lehetett éhezve, mert amikor a gazdasszonya, akinél hónapos szobában lakik, bekopogtatott hozzá egy tányér frissen sütött libatepertővel és egy karéj langyos kenyérrel, ő még az evés előtti kötelező imádságból is csak annyit mondott el, hogy „Bóruch atoch Adonáj", és olyan mohón tömte a szájába az ételt, hogy a túl nagy falattal együtt a hangját is lenyelte.

Istókfy megbízható forrásból úgy értesült, hogy a fiatal melámed azóta nem tud beszélni. Egyébként ő Róth Jakab toprongyosi kántor legkisebb fia, azért is hívják Benjáminnak, a kántor pedig gyönyörűen énekelte a „Szól a kakas már...” kezdetű dalt. Kár, hogy meghalt. Illetve nem kár. Amennyiben szépen énekelt, annyiban kár, amennyiben zsidónak született, annyiban nem kár. Na, mindegy. A lényeg az, hogy az apának szép hangja volt, a fiú viszont lenyelte a hangját, és most nem tud beszélni.

Utána kellene járni, hogy ilyen eset többször is előfordult-e már. Ha kiderül, hogy a falusi zsidó zugiskolákban a segédtanítók rendszeresen lenyelik a hangjukat, és emiatt nem tudnak beszélni, ez újabb nyomós érv lesz a héderek betiltása és felszámolása mellett. A zsidó zugiskolákban elavult vallási ismereteket és középkori babonákat oktatnak olyan segédtanítók, akik nem részesültek állami képzésben, és nem tudnak beszélni.

Ráadásul – ezt is megbízható forrásból tudja Istókfy – nem is egészen igaz, hogy ez a Róth Benjámin nem tud beszélni. Tud ő beszélni, többet is a kelleténél, csak éppen nem a torkán és a száján át jön a hang, mint más rendes embereknél. Amikor a melámed megszólal, a gazdasszony hol a tűzhelyet fürkészi, hogy melyik fazék rotyog olyan különös hangon, hol meg kiszalad az udvarra, hogy lássa, miért gágognak olyan furcsán a libák, mintha mondani szeretnének valamit. Mellesleg, Róth Benjámin azóta el is költözött Tiszatoprongyosról, és elszegődött hasbeszélőnek az Umberto vándorcirkuszhoz, amely Zemplén vármegyében turnézik, Sárospatak és Tőketerebes között. Úgyhogy a zugiskolakérdés, legalábbis a tiszatoprongyosi térségben, tulajdonképpen megoldódott.

Annál nyugtalanítóbban vetődik fel, legalábbis a tőketerebesi térségben, a vándorcirkusz-kérdés. Ha a cirkusz munkát ad egy zsidó hasbeszélőnek, azzal legalább három keresztény hasbeszélő elől veszi el a munkát. Az, hogy Zemplén vármegyében pillanatnyilag egyetlen keresztény hasbeszélő sincs, elhanyagolható mellékkörülmény ahhoz képest, hogy mostanáig zsidó hasbeszélő sem volt.

Istókfynak nem ez az első olyan esete, amikor a napi politika bekopogtat a cirkuszi sátor ajtaján, akarom mondani, bedugja a fejét a bejárati ponyvanyíláson. Egyszer például megszólította őt a Múzeum körúton egy törpe. Rögtön hozzáteszem: egy magyar vérű, keresztény törpe. Viszonylag magas termetű törpe volt, a törpék között valóságos óriás, de rögtön hozzátette: erről ő nem tehet, elvégre nem vagyunk egyformák. A képviselő úr segítségét kérte, miután a varietéből, ahol addig dolgozott, a zsidó konkurencia miatt elbocsátották. A zsidó törpék jóval kisebb növésűek nála, továbbá különböző hangszereken is játszanak. Hát tehet ő arról, hogy a szülei nem taníttatták zenélni, és hogy különben sincs hallása?

Nem tudom, Istókfy tett-e lépéseket az illető érdekében, hozzájuttatta-e valamilyen kenyérkeresethez. Annyi biztos, hogy azóta szavajárása lett: „Zsidó nem lehet törpe!”

És most viszi a vonat Szentvilmosra! Úgy képzelte, útközben kikérdezi Döbröghy testvért a Taksony vármegyében uralkodó politikai viszonyokról. Azt persze tudta, hogy a vármegye alapvetően függetlenségi párti, csak az a kérdés, hogy Istókfy frakciója kikre támaszkodhat. Mert hát nemcsak a törpék különbözőek: mi, függetlenségiek sem vagyunk egyformák. Az idősebb nemzedék, amelyik még látta Kossuth Lajost, és részt vett a szabadságharcban, túlságosan idealista. El van telve a jogegyenlőség eszméjével. Elveket vall, ahelyett, hogy gyakorlati célokat tűzne ki.

Nem várhatjuk meg, amíg humanista veteránjaink kihalnak. Az még legalább húsz év. Csendesen félreállítani és hangosan ünnepelni őket, kihasználva tekintélyüket: ez a mi stratégiánk! És közben előlép a fiatal nemzedék, amely tesz is valamit az idegenek és az idegenszívűek ellen.

Erről akart beszélgetni Döbröghyvel, de a beszélgetésből nem lett semmi. A vonat olyan hangosan zakatol, hogy a saját szavát sem hallja az ember. Istókfy igyekszik túlharsogni a mozdonyt és a kerekeket, de ilyen körülmények közt ő maga sem érzi mozgósító erejűnek a szavait. Lehunyja a szemét, elalszik.

Döbröghynek pedig olyan érzése támad, mintha egyedül maradt volna a fülkében. Mintha Istókfy ott sem volna. Pedig ott van, csak éppen – hiába, hogy majdnem mindig súlyos egyéniség – olyan könnyűnek érződik, mint egy tollpihe. Egészen elmosódnak a körvonalai. A felöltőjén és a bordáin átdereng az ülés mintázata. Kint a folyosón a kalauz is úgy gomolyog végig, mintha a mozdony füstje öltött volna egyenruhát.

A nagy magyar Alföld meleg mellkasában forrón dobog a mozdony kazánja. A búzaföldek hosszú, sárga nyalábok. A lucernaföldek elnyúló, zöld hajfonatok. A pipacsmezők piros vászoncsíkok, amelyekbe itt-ott beleszövődik a búzavirág kékje. A templomtornyok, a házak és a fák egy kaleidoszkóp csillagszerű alakzataiként perdülnek táncra. Maga Mercurius, a tolvajok és kalmárok istene vontatja a szárnyas kerekeket. Ugyanakkor Döbröghy egy-egy pillanatig annak a lövedéknek a belsejében hitte magát, amelyet a baltimore-i tüzéregylet egy különleges ágyúból kilőtt a Holdba. (Jobb híján ő is elolvasta Verne Gyula regényét Zempléni P. Gyula fordításában, miután Rohling professzor műveit legutóbbi tiszaréti látogatásakor kölcsönadta a vizsgálóbírónak.)

Felrémlik benne, hogy mindaz, amit ebben a pillanatban lát és tapasztal, valamilyen módon összefügg az Antiszemita Frakció célkitűzéseivel és általában a zsidókérdéssel, de arra, hogy miben áll vagy rejlik ez az összefüggés, már csak a kerekek dübörgése miatt sem jött rá, hiába erőltette az elméjét.

Szolnoknál mintha beült volna a fülkébe egy csinos, fiatal hölgy, de ő is olyan elmosódottan látszik csinosnak, mintha létezne is, meg nem is. Döbröghy szóba elegyedik vele, bár ő maga sem érti, hogy ez miképpen lehetséges, elvégre nemcsak a fiatal úriasszony szavait, mondatait nem hallja, hanem a sajátjait sem. Ennek ellenére ő maga is észleli, hogy ügyesen, talpraesetten társalog, mert a hölgy időnként felkacag, és játékosan megfenyegeti a férfit a mutatóujjával. Nyilvánvaló, hogy igencsak tetszik neki, amit Döbröghy kiejt a száján, miközben Döbröghynek, hiába próbálja utolérni saját szavait, halvány sejtelme sincs, hogy éppen miről és mit beszél.

És mintha egy pajzán vígjátékíró ötlötte volna ki az egész jelenetet: Döbröghy Kisújszállás és Kaba között ad húsz koronát a palackból kiszabadult szellemként lebegő kalauznak, aki behúzza az ajtófüggönyt, és kívülről bezárja az ajtót. Kaba és Hajdúszoboszló között pedig olyan földrengésszerű gyönyör rázza meg a függetlenségi párti képviselő egész testét, amilyenhez hasonlót Pesten, a Magyar utcai szalonban még a híres-nevezetes Puella Classica karjai között sem tapasztalt. (A Puella Classicáról azt kell tudnia az olvasónak, hogy fejből szavalta latinul a Priapus-verseket vagy Ovidius *Ars amatoria* című munkáját, intenzív pozitúrákban és pillanatokban.)

Mire a vonat befut Debrecenbe, a hölgy rendbe hozza öltözékét, és kézipoggyászával a kezében kilép a kalauz által előzékenyen kitárt fülkeajtón. Döbrögi a nevét is tudja, Stern Miksáné, pedig meg merne esküdni rá, hogy nem mutatkoztak be egymásnak.

Jól megganefoltuk Stern Miksát! (Ez az első gondolata.)

Jól megganefoltuk Istókfy Győzőt! (Ez meg a második. Amióta megalakult az Antiszemita Frakció, Döbröghy egyre szívesebben használ zsidókra jellemző szavakat, fordulatokat.)

Diadalmámor fogja el, amely csakis az iménti kéjmámor folytatásaként értelmezhető. Elvégre én a zsidók közül csak a kanokat gyűlölöm, a szukákkal egészen jól elvagyok.

Aztán megrázza Istókfy vállát. „Ébresztő! Mindjárt ott vagyunk Szentvilmoson!" Kicsivel később ezt is mondja: „Barátocskám, amíg te aludtál, én a fejedtől húsz centiméterre egy zsidó nővel közösültem." Istókfy rosszallóan csóválja a fejét, és kijelenti, hogy az ilyesféle hencegő hazudozásról legkésőbb tizennégy éves korában leszokik a rendes ember. Aztán beleszimatol a levegőbe, hátha mégis van igazság Döbröghy szavaiban. Végül csak ennyit mond: „A mi ügyünket másfajta hazugságok segítik!" (Soha nem állt tőle távol némi egészséges cinizmus. Viszont a szaglása mindig is gyenge volt.)

Tudvalevő, hogy a vasúti harmadosztály utasai addig nem szállhatnak le a vonatról, amíg az első és a másodosztály közönsége el nem hagyta a szerelvényt. Döbröghynek, miközben Istókfyval az oldalán elhalad a bekormozott harmadosztályú állampolgárok mellett, amint összezsúfolódva állnak a nyitott vagonban, hirtelen megvilágosodása támad. Egyszerre csak rájön, mi lehet az összefüggés a vasút és az ő politikai törekvéseik között. Olyan izgalom fogja el, hogy meg sem bír szólalni, legfeljebb értelmetlen szótagokat préssel ki a száján, amelyeket Istókfy meg sem hall a nagy zsibongásban.

De hiszen a próféták is dadognak vagy elnémulnak, éppen a legihletettebb pillanataikban.

Idekint, a főpályaudvar előtti téren kiderül, hogy mégiscsak jól mondtam az előbb: a két képviselőnek bérkocsira kell ülnie, ha Szentvilmosról Tiszarétre nem akarják gyalogszerrel megtenni az utat, mint a minap helyszíni szemlére a gyanúsítottak. (Őket – Schwar-

zot, Weisset és Grünt – pányvával hozzákötik a szekérsaroglyához, és igencsak szedniük kell a lábukat, máskülönben orra buknak, és a porban vonszolja őket a szekér.)

Sem a Döbröghyek címeres hintója, sem Karvaly Ágoston nincs jelen a vasútállomás előtt. Bizonyára köszvény gyötri az öreget, de még ennél is valószínűbb, hogy többet ivott a kelleténél. Döbröghy bosszankodik. Idióta tiszttartója szégyent hoz rá az országos hírű politikus előtt! A nagy hazafi leruccan a kis vármegyébe, és a címeres hintó a kocsiszínben porosodik. És ez a Szentvilmos is micsoda tetűfészek! Attól még, hogy stukkógirlandok és gipszangyalkák domborítanak az ablakok fölött, ne képzeljék a tót atyafiak, a hornyákok meg a dolnyákok, hogy világvárost építettek a taksonyi futóhomokra!

Istókfynak, mint rendszerint, most is támad egy ötlete. Mielőtt fiákert vagy konflist hívnánk, hogy elvergődjünk a te muskátlis, fatornyos falucskádba, Gézukám, dugjuk be a pofánkat a Móric gyerekhez! Nézzük már meg, hány centimétert nőtt azóta, hogy megtette azt a bizonyos terhelő vallomást!

A főtér, ahol a börtön pompázik, gyalog sincs messze a vasútállomástól, ám a képviselő urak fiákerrel vitetik oda magukat. A Tiszaréti sugárút, amelyen végighajt a fiáker, elkeskenyedő világoskék hasadéknak látszik, mintha a kocsi egy óriási palota dísztermén robogna keresztül, ahol derült égboltot ábrázoló freskó a mennyezet. Már csak az angyalok és példamutatóan integető szentek hiányoznak a freskóról, de az angyalok leszálltak az égből a vadonatúj házfalakra, ahol pedig szentek vannak, ott nincsenek országgyűlési képviselők. Döbröghy kiszámította, hogy az egész napos vonatozás után háromnegyed órájuk marad, hogy elbeszélgessenek Móriccal, ha oda akarnak érni Tiszarétre az esti sötétség beállta előtt, és ez a számítás az élet teljességének érzésével tölti el, akárcsak az emeletes házak megszakítatlan, kettős sora.

A börtönbe, miután felmutatták igazolványukat, minden akadékoskodás nélkül beengedik őket. Döbröghy amúgy is közismert személyiség a megyeszékhelyen, a másik férfin pedig messziről látszik, hogy nagy ember. Senki sem tévesztené össze Winkelzuggal, a terheltek védőügyvédjével, aki eddig még egyszer sem nyert bebocsátást a gyönyörű épületbe. A kiművelődött városi zsidók ma már ugyanúgy öltözködnek, mint az urak, és ha megnyiratkoznak, valamint leborotválják a szakállukat, az ember gyakran nem is tudja, hányadán áll velük. Akkor ez most zsidó vagy nem zsidó?

Döbröghynek azonban elég annyit mondania, hogy hetvennyolcas, és egy barna uniformisba bújt, szótlan férfi máris felkíséri az urakat az emeletre. Jó kis börtön, szép kis börtön, aranyos kis börtön!

Az egyenruhás őr a hetvennyolcashoz vezeti az urakat, és szó nélkül kinyitja az ajtót.

A zárka üres.

Az nem lehet, hogy megszökött! Átvitték egy másik zárkába?

Az egyenruhás őr nem válaszol. Nyilván tilos beszélnie. Igazából az uraknak sincs megengedve, hogy megszólaljanak, de túl nagy emberek ők ahhoz, hogy az őr rámutasson a beszédet tiltó táblára. Pedig itt van az a tábla, éppen az orruk előtt.

A börtönparancsnok, hivatalos nevén várnagy szívélyesen fogadja a képviselő urakat. Miután kezet fogott velük, és hellyel kínálta őket, poharakat és palackot vesz elő a szekrényből. Taksony vármegyében a kiegyezés után sok eperfát telepítettek a kiegyezés után fellendülő selyemszövés céljából. Ezek gyümölcséből készül a híres taksonyi eperpálinka, amelyet eperfa hordóban érlelnek legalább három évig. Igazán kár, hogy a selyemhernyó szívesebben fogyasztja a fehér eperfa levelét, mint a feketéét, mert a várnagy szívesebben fogyasztaná a fekete eperből főzött pálinkát a fehérből főzöttnél. Így azonban bele kell törődnie, hogy a vármegyében szinte kizárólag fehér eper fordul elő.

Ja, igen. Hogy a Móric gyerek hová lett? Elmondom én azt is. Nem titok.

Istókfynak és Döbröghynek a várnagytól kell megtudniuk, hogy a vizsgálóbíró szigorú dorgálást kapott az igazságügy-minisztertől, amiért Móric a szentvilmosi börtönben tartózkodik. A liberális sajtó napok óta attól tajtékozik, arról sikítozik, hogy a tiszaréti samesz gyerekét elszakították szüleitől, és tömlöc fenekén sanyargatják. Pedig ha valaki ártatlan, akkor ő biztosan az!

A sajtóhisztéria híre is meglepetésként éri a képviselő urakat. Liberális újságokat ők nem olvasnak.

Hiába írtam válaszcikket saját kezűleg én, Henger Andor várnagy. Oda se neki! Először is, semmi tömlöc, mert ez egy korszerű, humánus szempontokra épülő fenyítőintézmény, és nem a fenekén, mert a gyerek az emeleten volt elhelyezve. Másodszor, semmi sanyargatás, mert kifogástalan kóser ételt hozattunk neki a Kohn bácsi kifőzdéjéből. Ő maga mondta, hogy otthon sohasem evett ilyen jót. Úgyhogy a liberális vádaskodás az elejétől a végéig szemenszedett hazugság! Az mondjuk igaz, hogy a szüleivel és a rokonaival nem találkozhat, de ez is az ő érdekeit szolgálja, mert a zsidók azonnal eltennék láb alól szegénykémet.

Istókfy felhúzza a szemöldökét. Mi az, hogy szegénykém? Vakard meg a tiszaréti samesz fiát, és előbújik a szentvilmosi várnagy szegénykéje?

Illetve nem bújik elő, mert a várnagy még mindig nem árulta el, hogy hová tette.

Gézukám, Győzikém, ne tettessétek magatokat hülyébbnek, mint amilyenek vagytok! Persze, hogy nálam van a gyerek, az én szerény hajlékomban. Szerető szívű hitvesem viseli gondját.

Ebből Istókfy, aki – tanúsíthatom – tényleg nem hülye, máris megérti, hogy hatásköri összeütközésre került sor a vizsgálóbíró és a vármegyei főügyész-helyettes között. Az igazságügy-miniszter ráparancsolt Violára, hogy kotorja ki a gyereket a börtönből, a királyi főügyész pedig tudatosította Tengelyiben, hogy ő rendelkezik a vizsgálóbíróval, nem pedig amaz vele. Aztán az alispán úr Salamon királyhoz illő döntést hozott. Már ne arra tessenek gondolni, hogy hosszában kettévágták a gyereket, és egyik felét kapja Tengelyi, másik felét Viola, na, nem! Ilyen ótestamentumi barbárság távol áll tőlünk. Hanem: a Móric gyerek mostantól a Henger család vendégszeretetét élvezi.

Vagyis a libsik nem sipákolhatják többé, hogy szegény gyerek a tömlöcben rohad, mert átkerült a magánzárkából egy rendezett szolgálati lakásba, és ebből a szempontból Móric nincs börtönben többé. Ugyanakkor a várnagy lakása a börtön épületében található, ebből a szempontból viszont Móric továbbra is itt van velünk a börtönben. A kecske is jóllakott, a káposzta is megmaradt.

Minden jóllakástól függetlenül, ez a pálinka nagyon finom, Dórikám! (A várnagy nem veszi zokon, ha jóakarói Dórinak becézik.) A kánai menyegző óta nem főztek ilyen finomat! Csak az a kár, hogy fehér eperből főzték, nem pedig feketéből, mert akkor egy fokkal még finomabb lenne. Te már nem is Andor vagy, hanem valóságos Andronicus! Tudod, aki a Shakespeare-drámában szerepel.

A drámáról a börtönparancsnoknak az jut eszébe, hogy az isteni Blaha Lujza a jövő héten Szentvilmoson vendégszerepel. Okvetlenül nézzétek meg, ha még itt vagytok.

Megnézzük, megnézzük, de most inkább a Móric gyereket nézzük meg, ha lehet. Bezörgetünk vagy meghúzzuk a csengőzsinórt, ha lehet, és kezet csókolunk nagybecsű feleségednek, ha lehet.

Sajnos nem lehet. Az alispán úr megtiltotta.

Mit? Azt, hogy kezet csókoljunk vonzó küllemű nejednek és néma felállással adózzunk neki?

Az alispán úr tudomásomra hozta, hogy amíg Móric nálunk tartózkodik, nem fogadhatunk látogatókat.

Most már Döbröghynek is dereng, hogy Isten malmai ezúttal azért őrölnek lassan, mert akadályozzák egymást a forgásban a malomkerekek. Ez a Szabadelvű Párt által kormányzott magyar állam tényleg nem jó semmire!

Henger Andor sem a saját zsebéből fedezi Móric ellátását, másfelől nem is a vármegye vagy az állam kenyerét eszi a gyerek, hanem Oldalaghy Algernon gróf nyúlt a zsebébe. A gróf létrehozott egy tehetséggondozó alapítványt, amely havonta 50 koronát küld a várnagynak a gyerek élelmezésére és egyéb szükségleteire. Ugyancsak az alapítvány fizeti azt a Ziegler Géza nevű fiatal népiskolai tanítót, akit a grófi hitbizomány azért helyezett át Szekercefalváról Szentvilmosra, hogy oktatásban részesítse Móricot a közismereti tárgyakból. Zieglernek, aki hangulatos életképeket írogat, és egy novelláját közölte a *Taksonyvidék*, az alispán engedélyével szabad bejárása van Mórichoz, illetve Hengerékhez, de csak a tananyagról beszélhet vele, minden egyéb téma kerülendő. Szóbeli vagy írott üzenetek átadása és átvétele szigorúan tilos. A tankönyveken kívül más tárgyakat szintén tilos behoznia Zieglernek, és ezt egy Porkoláb nevű börtönőr minden alkalommal gondosan ellenőrzi.

Porkoláb arra is odafigyel, hogy a tankönyvek lapjai közé nincs-e cédula csúsztatva, és hogy a margóra nincsenek-e olyan közlemények írva, amelyek nem tartoznak a tananyaghoz.

Kint a főtéren Istókfy megkérdezi Döbröghyt, merre található Adél mama kínai teaszalonja, mert sok jót hallott róla, többek között éppen Döbröghytől. Beül a türelmesen várakozó fiákerbe, és a Búza utcába viteti magát, a teaszalon ugyanis ott van. Fölösleges volna odakísérnünk a frakcióvezetőt, anélkül is tudjuk, hogy egy korty nem sok, annyi teát sem fog inni (eperpálinka után nem is jó az), és hogy az Adél mamánál működő lányok a legkevésbé sem kínaiak.

Inkább Döbröghynek szegődünk a nyomába, aki a fejét csóválja, miközben a sarkon befordúló fiáker után néz. Így nem fogunk kijutni sötétedés előtt Tiszarétre! Döbröghy az Európa kávéház felé irányozza lépteit, ahol olyan sima a falitükör, mint a tiszaréti országút.

Ez tulajdonképpen meglepő, mármint nem a falitükör simasága, hanem az, hogy történetünk szereplőjét ott látjuk a tükör alatt. Döbröghy ritkán fordul meg az Európában. Ő inkább a Hunor és Magor vendéglőt keresi fel, ha Szentvilmoson jár. Az Európa a szentvilmosi szabadelvű kisebbség fészkének számít. Ráadásul zsidó a tulajdonosa. Úgy hívják, hogy Vadas Lipót. A Vadas persze magyarosított név. Az a baj a zsidókkal, hogy vagy makacsul különböznek a magyaroktól, és akkor túlságosan különböznek, vagy hasonlítani akarnak hozzájuk, és akkor túlságosan hasonlítanak. Mint akik el akarnak rejtőzni a magyarság sorai között. Vagy mint akik nem is azt akarják, hogy ők hasonlítsanak a magyarokhoz, hanem azt, hogy a magyarok hozzájuk. Ez a Vadas úr is így viselkedik. Na, mindegy. Döbröghy most mégis az Európába megy, mert a Hunor és Magorban ilyenkor Pöpecz Pityu tart fogadóórát. Pöpecz Pityu az *Ébredjünk!!!* című kiadvány főszerkesztője (továbbá korrektora és hivatalsegédje is), a fogadóóra pedig abból áll, hogy aki beteszi a lábát a Hunor és Magorba, azt Pöpecz „levágja" tíz korona erejéig.

Döbröghy úgy vélekedik, hogy Pöpecz Pityunak, már ami a politikai nézeteit illeti, 90 százalékban igaza van, és a maradékon sem fogunk összeveszni, de tíz korona mégiscsak sok egy kicsit. Annyi pénzért már Adél mama kínai teaszalonjában is eltölthetünk egy kellemes órát.

Pöpecz egyébként a tiszaugari szolgabírónak, Nyúzó Lázárnak a sógora, de Nyúzó évek óta nem áll szóba vele. Ez vagy a meg-megismétlődő levágások, pumpolások, megfejések és egyéb kérincsélések miatt van így, vagy pedig azért, mert a szolgabíró szégyelli a sógorát. Nyúzó úgy vélekedett, legalábbis amíg beszélő viszonyban volt a felesége öccsével, hogy a Pityunak 75 százalékban igaza van, mármint politikai síkon, de nem a többi 25 százalék miatt haragudott meg rá, hanem a taksonybogdányi választókerületben vezetett korteshadjárat miatt. Erről elég annyit mondanom, hogy a Függetlenségi Párt választási kampányát Pöpecz vezette, és egy nyilvános vita folyamán a saját pártja képviselőjelöltjével, Kabók Illéssel olyan csúnyán hajbakapott (a szó szoros értelmében), hogy Kabók nemcsak Pöpecztől szenvedett fájdalmas vereséget, hanem a szavazatok leadásakor a Szabadelvű Párt jelöltjétől is.

Pedig a taksonybogdányi kerület a Függetlenségi Párt egyik bástyájának számított!

Hát már csak ezért sem szívesen találkozna Döbröghy a Hunor és Magorban Pöpeczcel. Rendes magyar ember viszont még az Európában sem iszik teát vagy kávét, így tehát Döbröghy – finom iróniával – kóser szilvapálinkát rendel, majd olvasni kezdi az *Egyetértés* legújabb számát.

Az *Egyetértés*ről azt kell tudni, hogy nagyjából a Függetlenségi Párt irányvonalát követi, viszont Istókfy párton belüli ellenségei tartják a kezükben, ezért Döbröghy nemigen olvassa.

Hej, ez a sok belső ellenség! Hej, ez az örökös magyar széthúzás! Ha ez nem volna, édes hazánk földi mennyország lehetne. A Függetlenségi Párt képviselői között is vannak számosan – sajnos nemcsak a szabadságharc veteránjai – akik adott esetben még a kormánypárttal is összefognak Istókfy frakciója ellen. Nézzük például Vajda Károlyt, aki ugyanúgy függetlenségi színekben politizál, mint Istókfy és Döbröghy, mégis cikkek egész sorában állítja, hogy az antiszemitizmus Magyarország szégyene.

Vajda szerint ez az éppolyan szégyenletes, amilyen kártékony gondolkodásmód a legsötétebb középkor maradványa, és az eljövendő huszadik században, amikor a babonákat teljesen és véglegesen legyőzi a józan ész, az antiszemitizmus nyomtalanul el fog tűnni. Ad-

dig is észérvekkel, meggyőzéssel, felvilágosító munkával iparkodhatunk, hogy kigyomláljuk a lelkekből ezt a mérgező dudvát.

És tessék! Miről tudósít az *Egyetértés* (amelynek lapjain kerek pecsét hirdeti, hogy az Európa tulajdona)? Hát arról, hogy a Magyar Izraeliták Országos Egyletének felkérésére dr. Vajda Károly ügyvéd és országgyűlési képviselő elvállalta a tiszaréti bűnügy három gyanúsítottjának, Schwarznak, Weissnek és Grünnek védelmét.

Amikor pedig Döbröghy felnéz a hírlapból, megpillantja – akár egy lidérces álomban – Vajda Károly elégedetten mosolygó, kerekded arcát. Vajda ott ül a szomszédos asztalnál, tőle alig egy lépésnyire, és nem tudom megállapítani: vajon tényleg nem vette észre Döbröghyt, vagy ezt is csak színleli?

Hiszen Vajda egész lénye csupa színlelés. Ügyvédi tevékenysége is nagyrészt színlelésen alapul. Annyi biztos, hogy Vajda félig-meddig háttal ül Döbröghynek, így ő egy idő múlva kénytelen felállni és megkerülni az asztalt. Elvégre mégiscsak ő van itthon, ez az ő vármegyéje. Vajda úgy tesz, mint aki megörül neki, vagy legalábbis szívesen fog kezet Döbröghyvel.

„Mi szél hozta önt ide, a mi házunk tájára?" – kérdezi emez, kissé hamisan csengő kedélyességgel. A Függetlenségi Párt képviselői többnyire tegezik egymást. Ezt meg is kívánja a pártban uralkodó bajtársias szellem. Annál furcsábbnak érződik Döbröghytől a rideg „ön". Igazából erre felel Vajda, amikor így szól: „A képviselő Pesten maradt, az ügyvédet Szentvilmosra hozta a hivatás."

Int a pincérnek, hogy fizetni óhajt.

Vajda persze kávét iszik az Európában. Pedig ő is nemesi születésű, akárcsak Döbröghy. Nem a származásával van a baj.

„Ön rosszul tette, hogy elvállalta ezt az ügyet. Ön dunántúli ember, ön sohasem fog megérteni minket, alföldieket." Döbröghy elhatározza, hogy mond valami szellemeset is. „Önnek itt, ebben az ügyben és ebben a vármegyében annyi esélye sincs, mint hintalónak az agárversenyen."

Vajda szokatlanul nagy borravalót ad. A pincérnek elkerekedik a szeme.

Aha. Vagy úgy. Ez az ember meg akarja magát kedveltetni, és azt hiszi, hogy ötven krajcárok osztogatásával népszerűvé teheti magát. És milyen szívélyesen ráz kezet vele, Döbröghyvel, amikor feláll, és veszi a kalapját! És milyen önelégült arccal vonul ki az Európából! Mint aki tud valamit.

Ugyan már, mit tudhat?

Annyit már most elárulhatok az olvasónak, hogy Vajda általában jólértesült ember, és hogy való igaz, nemrég a fülébe jutott egy, az ügy szempontjából igen fontos hír, amelyről Döbröghy és útitársa csak másfél vagy két óra múlva fog értesülni, bár ennek történetünk szempontjából nincs jelentősége.

Most egy pillanatig térjünk vissza a vizsgálóbíróra! Néhány bekezdéssel följebb azt írtam, hogy Viola számára két irányból érkezik segítség: egyfelől Szentvilmosról, másfelől a Tiszából.

A Szentvilmosról érkező segítséget már szemügyre vettük. Jön Istókfy vidáman fütyörészve, félrecsapott kalapban, zsebredugott kézzel. Hátbavágja Döbröghyt, felszállnak a fiákerre, és a kétlovas bérkocsi – elvégre Tiszarét nyugatra fekszik Szentvilmostól – az országúton eltűnik, valósággal feloldódik a nyári naplemente színpompájában.

Most nézzük meg a Tiszából jött segítséget is!

Sajnos nem látjuk.

Mire Istókfy és Döbröghy odaérkezik a helyszínre, már késő este van, úgyszólván éjszaka. Hold nincs az égen, úgyhogy a segítségből semmi sem látszik, vagy majdnem semmi.

Öreg este volt már akkor is, amikor a szentvilmosi fiáker befutott Tiszarétre, és megállt a Döbröghy-kúria előtt. Ott aztán a jázminillatú homályban kiderült, hogy a tiszttartó, Karvaly bátyánk nincs leterítve sem köszvénytől, sem részegségtől, hanem egyéb nyomós ok miatt mulasztotta el, hogy odamenjen a képviselő urak elé a vasúthoz.

Sürgősen el kellett fuvaroznia a vizsgálóbírót Tiszadudvára, ahonnét érkezett egy szenzációs bejelentés. A dudvai mezőőr, Fazola Zoli jelentette Violának, hogy a dudvai határ Csonkafüzes nevű folyóparti részénél az ott pihenő tutajosok kifogtak a vízből egy hullát, egy fiatal nő holttestét. Nézze már meg a tekintetes úr, mert könnyen lehet, hogy ő az

a tiszaréti cselédlány, akit már majdnem két hónapja keresünk. Nahát, ez az, amiről Vajda Károly már órákkal ezelőtt tudott.

Most már Istókfy és Döbröghy is tud róla. Szólnak a bérkocsisnak, hogy sürgősen hajtson a Csonkafüzeshez. Döbröghy mutatja neki az utat, de így is majdnem felborulnak a sötétben.

Amikor a Csonkafüzesnél kiugrálnak a fiákerből, és lerohannak a töltésről, amelyen a kocsi idáig haladt, igazából semmit sem látnak. Inkább csak hallanak: parancsot, szitkot, fenyegetést. Prücsky Bandi pandúrjai és a dudvai fiatalokból szervezett önkéntes rendfenntartók lökdösik a töltés felé a környékről összeverődött zsidókat, akik azt kiabálják: „Megvan Eszter! Megvan Eszter!" Prücsky Bandi pedig az kiabálja, túlharsogva a mintegy százötven főnyi zsidóságot: „Nincs itt semmi bámulnivaló! Kotródjatok haza, a francba!"

Tényleg nincs itt semmi bámulnivaló. Elvégre vaksötét van.

A holttestnél ott áll a vizsgálóbíró, továbbá Karvaly bátyánk és több más illetékes személy, akiket nem tudunk egymástól megkülönböztetni a sötétben.

Pillanatnyilag két lényeges dolgot tudunk a tiszadudvai vízihulláról. Az egyik, hogy azt az öltözéket viseli, amelyet Eszteren láttak az eltűnés napján. Ebből józan ésszel arra a következtetésre juthatunk, hogy a holttest azonos a mi Eszterünkkel. Igazat beszélnek a zsidók, még akkor is, ha minden zsidó hazudik. Tényleg megvan Eszter.

Ma már késő van ahhoz, hogy elnyargaljunk a legközelebbi távíróállomásra (amely sajnos a szentvilmosi főpostán található), és világgá röpítsük a szenzációs hírt. Először persze az itthoni országos lapokat értesítjük, de semmi kétség, hogy a nemzetközi sajtó is tudósítani fog Eszter előkerüléséről. Ha a mi Eszterünk eddig nem vált eléggé híressé az eltűnésével és a hiányával, tiszadudvai vízihullaként egykettőre világhírű lesz.

Ja, igen. A másik lényeges dolog, ami tudható a Tiszából kifogott Eszterről, hogy teljesen ép a nyaka. Még csak egy karcolás sem látszik rajta. Úgyhogy igazat beszélnek a zsidók, amikor azt állítják, hogy nem ők vágták el a nyakát, tudniillik nincs elvágva a nyaka. Könnyen lehet, hogy nem is történt bűncselekmény, hanem Eszter bánatában beleölte magát a Tiszába. Vagy pedig, mondjuk, meg akarta mosni a lábát, és véletlenül belecsúszott a mélyvízbe.

Annyi bizonyos, hogy a rituális gyilkossággal gyanúsított zsidók ártatlanok, még akkor is, ha minden zsidó bűnös. Ha viszont így áll a dolog, akkor az én történetem ezen a ponton befejeződik. Valami nagyon erőltetett és abszurd ötlet kellene ahhoz, hogy folytatása lehessen. Hiába töröm a fejemet, semmi efféle nem jut eszembe. Ha viszont nincs olyan koncepció, amely továbblendíthetné a bonyodalmat, akkor már csak apróságok vannak hátra. A szegény édesanya elsiratja és eltemeti vízbefúlt lányát, a gyanúsítottakat szabadon engedik, kedélyünk lecsillapodik, szívünk megbékél, és ez a készülő regény a negyedik fejezet után félbeszakad.

Márton László (Budapest, 1959). Író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014), *Faust I-II.* (műfordítás), 2015.

Magamnak

Hisz magyarnak tudom magamat, mindig
is ebben a tudatban éltem, fel sem
merült a kérdés a víz alól, aztán
amikor tizenévesként átléptem
Magyarország határát, amikor ott
Budapesten, buta tótnak kiabált
le engem és az osztálytársaimat
az ottani szlovák kollégiumban
való elszállásolás után jó pár
suhanc, minden értelmet nyert bennem, mint
akinek bolond szerencséje van a
lottón, rájöttem, Szlovákiában még
jogom van magyarkodni, Budapesten
semmiképpen, de most amikor is a
vezetéknevem alapján ítélnek
a sajátjaim, itthon és odaát,
úgy vagyok benne a kérdésben, mint az
asztronauta az űrhajójában.

Zárt fény

János nem lehet pesszimista, az
optimizmus puhánnyá tenné, el-
hanyagolná a teendőit, a
sárga földig lehúzná a remény,
magatehetetlenül átélné
mindazt, amit a biztosra kimér
patikamérlegén a véletlen,
persze, ha a véletlenek korán
kelnének, mint a hónapos retek,
kertjükben csak színtiszta aranyat
találnának a fekáliában,
beletenyerelve nagykorúvá
lett, önálló, nyúlós hiányukba.

Mikro

János jóllakott a szívével, akár-
hogy is vesszük magával a fájdalom-
csillapító tablettával, aminek
természetesen a mellékhatása
emberré tette, olyanná, akinek
jó gerince van, akinek a könyvét
meggyújtotta egy szélsőjobbos alak,
amiért a cseh- és szlovák költőknek
ajánlott abban pár darab költeményt.
Hogyan szerzett hát minderről tudomást(?)
Egyszerűen úgy, hogy a félig égett
könyvet kihozta házához a postás,
s önző mód feladta a történelem.

Batár

Halottaink lenéznek ránk, ahogy
csak mi tudhatunk lenézni rájuk,
mikor leeresztik a diófa-
koporsót a fájó sírgödörbe,
aminek története van, az nem
lehet tökéletes, az nem lehet
eredeti, az nem lehet tiszta,
az elmúlás meg kiossza örök-
éltű fiának titokban a rá
kiszabott meztelenséget, amit
a prűd lehetőség beáldoz a
nemlét terülj-terülj asztalkáján.

Fellinger Károly (1963, Pozsony): költő, helytörténész A 30 éve alakult felvidéki magyar írók közösségének, az IRÓDIA csoportnak volt a tagja. 16 könyve jelent meg (legutóbb *Jancsi és Juliska*, versek, AB-Art könyvkiadó) főleg versek, gyermekversek, mesék, s egy falumonográfia Jókáról, ahol ma is él. Megjelent angol, román, német és szerb nyelvű verseskötete. Kétszeres Arany Opus díjas. Forbáth-díjas. Agronómusként dolgozik.

Bukott angyalok

Az idő hosszában pedig szüntelen történt valami, valami, ami szüntelenül idegesítette, mert a mozgásban lévő dolgokban előbb-utóbb megszületik valami, ami, végső soron, a halált juttatta eszébe. Hogy meleg volt-e Janák, vagy pedig a halál tudata dolgozott benne, kérdéses maradt ezután is, bár Tocsek szerint inkább meleg volt, akinek sok küzdelme akadt a melegségével, mint a dadogósnak a folyékony beszéddel: néha sikerült neki két-három mondatot kimondania folyamatosan, de a negyediknél újra dadogott. Mindenesetre sohasem próbálkozott meg újból becserkészni Tocsekot, úgy tekintett rá, mint az apáca, aki megfogadta, hogy örökké szűz marad. De Veselka elárulta, mert valahányszor Pozsonyba jött, az egyébként marcona arcú Janák arca szentimentálisba csúszott át, ami újra meg újra viszolyogtatta Tocsekot. Aztán nem volt nős. Ötvenéves korában, már-már telve cinizmussal (ha ez jó kifejezés), mégis megnősült, de a felesége nem szült gyereket, holott több mint húsz évvel fiatalabb volt nála.

Egyébként is, a feleségével, Darinával úgy viselkedett, mint vele, Tocsekkal – szóval magas lovon ült, és nem szállt le róla egy másodpercig sem. Nyájas volt, körültekintő, figyelmes, de ez a figyelem nem Darinának szólt, hanem, bármilyen furcsa, neki, saját magának. „Most figyelmes leszek, most minden szem rajtam függ" – gondolta a nagy értekezleteken és az értekezletek utáni fogadásokon.

Megjátszotta magát? Tocsek biztos volt benne, csak öregkorára bizonytalankodott el. Talán mégsem játszotta meg magát, hanem a szerepe fokozatosan ránőtt, sőt túlnőtte. Már nem megjátszotta magát, hanem a szerephez méltón, már a végén önmagát adta. De ez sem bizonyítja azt, hogy meleg volt-e, holott Tocsek megesküdött volna rá, hogy meleg. De ezt sosem tudta bizonyítani, mert Janák úgy viselkedett az esetek kilencven százalékában, mint egy heteroszexuális macsó.

Persze ez 1945-ben más jelentést kapott, mint a hatvanas években vagy a kilencvenesekben. Tizennyolc éves volt, s a jelentős dolgokat kevéssé látta jelentősnek, mondhatni felületesen átsiklott felettük, mint amikor egy talpig becsületes és idősebb nő szerelemre gyullad iránta, és az ilyesmit nagyon nehéz lerázni. Holott pontosan tudta, hogy a helyzet némiképp bonyolultabb. Hogy egy hajszálon múlt, hogy nem szagolja alulról az ibolyát. És ezt Janáknak köszönheti, s az már mindegy, hogy milyen áron. „Valószínűleg tetszettem neki. Méghozzá nagyon" – gondolta, és belesápadt ebbe a gondolatba. Ha, mondjuk, rövidebb a lába, vagy nagy a füle vagy az orra, ha az ajkai vékonyabbak, vagy ellenkezőleg, vastagabbak, valószínűleg nem keltette volna fel Janák figyelmét, és most ott rohad-

na a föld alatt a többi tizenhét- és húszéves társa között, mert még a háború „nem fejeződött be” – és hát ki tudja, hogy befejeződik-e egyáltalán. De ezzel tizennyolc évesen nem törődött, élni akart, és az életnek a szeretete mélyen a tudat alá préselte a halálnak még a gondolatát is. A lelkiismerete, ha volt, kihagyott egy pillanatra, ha a halál szó szóba került. Évekig úgy élt, hogy szerencsésnek tekintette magát. Nem törődött vele, hogy honnan jön ez a segítség – vajon Istentől-e vagy a mindent maga alá gyűrő gondviseléstől. „Egy meleg férfinak köszönhetem, hogy élek” – mondta baráti társaságban némi cinizmussal.

Persze a háború különös cselekedetekre bírja az embert. Amikor nagyon valós lehetőséged van rá, hogy holnap meghalj, egészen másképpen cselekszik az ember, mint békeidőben. Csupán azzal, hogy békeidőben az ember jobban ráér, míg a háború rögtönzésekből áll. Aki ügyesebben rögtönöz, az túlél.

Aztán sokat köszönhet Janáknak, mondta Lőrincnek Tocsek. Például, persze jórészt titokban, kétszer is megmentette az apját a deportálástól. Ezt csak utólag tudta meg, az ötvenes évek elején a kihallgató tiszttől. Hogy mért árulta el a kihallgató tiszt, csak sejti, illetve még csak nem is sejti, mivel a vád vagy a védelem tanúja volt, és nem tudja, hogy ez újabb vád-e, vagy ellenkezőleg, a védelem részéről hangzott volna el. Mert, végül is, nem került rá sor.

A vád meggondolta magát, és ejtette ezt a szálat. Az viszont biztos, hogy Tocsek szülei nem kerültek Csehországba rabszolgamunkára, sőt, a falujukat sem hagyták el, holott Tocsek apja provokálta a fensőbb hatóságot, hogy nem volt hajlandó máshogy, csak magyarul beszélni. Tocsek ki nem állhatta ezért. Vagy azért, hogy felesleges gondot okozott Janáknak? Az ötvenes évek elején, amikor megtudta, már sokat veszített az ügy a fontosságából. Egyszerűen már nem volt ügy, és az emberek igyekeztek megfeledkezni róla, hogy a magyar nemzetiség főben járó ügy volt néhány évvel ezelőtt. A világ megváltozott, méghozzá nagyon.

Lőrinc persze megpróbálta kideríteni, hogy Tocsek mit is csinált valójában, de az erre vonatkozó kérdések leperegtek Tocsekről, mintha olyan kérdéseket érintettek volna, amelyekre nem szívesen válaszol az ember. Nem habozott, csupán nem beszélt róla, s ha igen, eléggé kényszeredetten. Azt mondta, hogy Janák titkára volt. De hogy mit is jelentett ez a titkárság, azt nem árulta el. Aztán a belügyben dolgozott Pozsonyban, de ezt sem árulta el, hogy mit. „Nem olyan fontos” – mondta. De Lőrinc az ellenkezőjét gondolta. Ez a legfontosabb, s erről hallgatnia kell? „Alsóbb beosztásban dolgoztam.

És ne felejtsd el, hogy húsz-huszonkét éves voltam, és hittem, hogy megváltom a világot. De a világ előbb-utóbb szamárfület mutatott nekem” – mondta némileg körülményeskedve, mivel nem szívesen beszélt a múltnak egyes szakaszáról. „Nagy káder voltam” – mondta a legtökéletesebb gúnnyal. „És hogy nem lettem még nagyobb gazember, azt is Janáknak köszönhetem. Jobban mondva a Janák okozta, de nem közvetlenül.” Szóval hímezett-hámozott, megpróbálta azt a ködöt leengedni az ötvenes évek első felére, amilyen ködöt a Magas-Tátrában tapasztalt egykoron, még tizennyolc évesen. Lőrinc nem merte, jobban mondva, nem akarta tovább feszíteni ezt a húrt. Az Tocsekre tartozik, hogy mit csinált, illetve mit nem csinált az ötvenes évek első felében. Esze ágában sem volt, hogy bíró legyen, ilyen ambíciói nem voltak.

Azonkívül nem ő kereste fel Tocsekot, hanem Tocsek őt. Ez pedig nagy különbség. Tocsek annyit árult el magáról, amennyi elégnek bizonyult az ő „fejlődésének”, illetve „visszafejlődésének”, amennyiben a visszafejlődés szó gondolkodást jelent és nem automatikus cselekvést, amelyre az ötvenes évek elején elvárták bizonyos „elvtársak”. „A gondolkodás eléggé izzasztó, és tulajdonképpen vakmerő feladat, amennyiben az egész társadalom az automatikus cselekvést várja el tőled, és nagyon nem tetszik neki, ha gondolkodni mersz. Az az igazság, hogy gondolkodni elég nagy merészség. Egykettőre egyedül maradhat az ember, és még a legbátrabbak is óvatosba mennek át. Főleg, ha nem egyezik az eszmé-

vel, ami, végeredményben, szintén az emberi agy találmánya. Vagyis ugyanolyan gyarló lehet, mint a véső vagy a kalapács, amikor, az isten se tudja, hogy miért, de nem jól használják."

Ezt nem egészen értette Lőrinc, de Tocsek elmagyarázta neki. Vegyük két példát, mondta neki, mint egy gyereknek. 1948. május elseje, ez az egyik példa. A nép győzött, folytatta, a burzsoázia végleg vereséget szenvedett. De mi az, hogy a nép? Tocsek arra gondolt, hogy a nép felség, ünnepélyes csoda, a népakaratnak nem tud ellenállni még a pénzzel teli burzsoázia sem, a népakarat mindenkit elsöpör, aki az útjába mer állni. Pontosan erre gondolt. Arra még nem, amire harminc év után, hogy másfelől a nép egy csürhe, amőba alakja mindent elpusztít, amire a polgár büszke lehetne. Nem, nem... Ez is egyfajta túlzás, bár nincs messze az igazságtól. Valahogy huszonhárom éves korában mégis megsejtette, hogy a nép nemcsak felség, hanem egyik napról a másikra a felség anarchiába torkollik, elég egy aprócska láng. Mert az az igazság, hogy nem tetszett neki a május 1-i felvonulás. Mintha megsejtette volna, hogy a jelenlegi őszinte lelkesedés hamarosan kötelező lelkesedésre változik. A nép már félt a néphatalomtól, pedig a nép nevében és nevével ügyködött a néphatalom, csupán a rítus vált kötelezővé. Ezt nem mindenki vette észre. Tocsek viszont észrevette. „Nem szabad az ideához piszkos kézzel nyúlni" – ezt mondta este a zavaros és részeg utcán. Janáknak elöntötte a vér az agyát. Igaz, már ekkorra túl sokat ivott, és már akadozott a nyelve.

– Hogy érted azt, hogy piszkos kézzel? Talán az én kezem piszkos?

Tocsek látta, hogy tökéletesen félreérti. Még az álmában sem gondolt Janákra.

– Dehogy piszkos. Éppen ellenkezőleg. Tiszta.

– Gúnyolódsz – mondta Janák.

– Dehogy gúnyolódom.

– Ahogy mondod, az a gúnyos.

– Jó. Nem szóltam semmit. Felejtsd el.

Janákkal azonban már nem lehetett bírni. Ha a fejébe szállt az alkohol, teljesen elvesztette az eszét.

– Ha itt lenne a revolverem, most azonnal lelőnélek. Mint egy kutyát. És tudod mit? Nem lenne semmi bajom. Mi az, hogy Tocsek. Egy senki, aki az ellenforradalomnak dolgozott. Akit fölemeltem, bíztam benne, és csalódtam benne... Ráadásul egy magyar, aki buzgón szlovéknak vallja magát... Ugyan, ugyan... Egy magyar, ami azt jelenti, hogy senki.

Nos, ezt nevezzük az akarás kényszerállapotának, vagy minek. Azt nagyon jól el tudta képzelni, hogy lelövi – a szavaival élve – mint egy kutyát. Másnap, május 2-án Janák nem emlékezett semmire, úgy szólt Tocsekhoz, mint egy jó cimborához, akinek ugyan a felettese, de a cimboraság felülmúlja a felettességet. Vagy csak maszatolt? Nos, ezt sem tudja kideríteni, mint, mondjuk, a melegséget. Ha „ablak" van, hát akkor „ablak" van. Az ablakban az a jó, hogy nem lehet ellenőrizni, hogy ablak volt-e vagy sem, és így vissza lehet vonulni egy jóval csendesebb helyre. Az „ártatlanság" helyére, az „én nem csináltam semmit, ha viszont csináltam, az a túlságosan elfogyasztott alkohol tette, vagyis tulajdonképpen az alkohol beszélt belőlem, nem én." Nos, másnap, május 2-án, igen mosolygós volt. Tocsek ellenvetésére, hogy tegnap le akarta lőni, mint egy kutyát, Janák igen csodálkozott, azt mondta, hogy ő ilyen nem mondott, vagy ha mondott is, csak tréfából mondta. Azt magyarázta Tocseknak, hogy nem érti a tréfát. De Tocsek nem hagyta magát, azt mondta, hogy ő, Janák, nem komolyan gondolta, és Tocsek viszont komolyan vette. Erre azt válaszolta, hogy nem kell mindent komolyan venni, ha komolyan mondja is. És egyáltalán: ő nem mondott semmi ilyesmit. Nos, mondta Tocsek, bezárult a kör, ott voltam, ahol az elején, mondta Tocsek, nem lehetett vele kezdeni semmit sem. De azért lassan csillapodott a haragja. Janáknak többet köszönhetett, hogy sem a részeg, üvöltős Janák elnyomja benne a hálát, amit érzett iránta. Azt, hogy tulajdonképpen neki köszönheti az életét, még ha ezt egy intuitív gesztusnak is lehetett tekinteni, hiszen menynyit játszott a melegség közben? Semennyit. De ezt maga sem hitte el.

A második eset az ötvenes évek elején történt. Azért hangsúlyozza a dátumot, mondta Lőrincnek Tocsek, mert az ötvenes évek eleje nem azonos a hatvanas évek elejével, de még az ötvenes évek közepével sem.

Az a világ egészen más volt. Úgy táncolt az emberiség a harmadik világháború küszöbén, mint akinek bekötötték a szemét, és úgy mászik végig egy szakadék szélén, hogy nem tudja, hogy egyetlen félrelépésének katasztrofális következményei lehetnek. Mindenki a harmadik világháborúra készült, most tudta meg igazán Tocsek, hogy milyen igaza volt Janáknak: a harc nem fejeződött be. Egyszer egy este szürreális helyzetbe keveredett, jobban mondva, nem is Tocsek, hanem Janák. Janák éppen filozofált, Tocsek újabban már unta a nagy dumákat Hegelről meg Marxról, de még úgy tartotta, hogy ő jóval fiatalabb, tehát figyelmesnek kell mutatkozni. A Hviezdoslav téren mentek át, a Hviezdoslav tér még nem az a fényes tér volt, mint mostanában. Sötét volt és hideg, novemberi idő. A Hviezdoslav téren még látszott a német múlt, mondhatni a levegőben volt, a házak architektúrájában, a fákban, a bokrokban meg minden, jóllehet egyetlen német sem koptatta a macskaköveket már jó öt éve. A város nehezen felejt, gondolta. A tér szinte kihalt volt, a házai elhanyagoltak, a betelepülő szlovákság még nem vette birtokba a számára idegen várost. Legalábbis Tocseknek ez volt a benyomása, de lehet, hogy saját magára gondolt ilyenkor, az idegenségére, mert változatlanul idegen volt Pozsonyban, holott már öt éve itt lakott. Egyszer csak, mintha föld alól bújtak volna ki, egy csapat süketnéma ember vette körül őket: asszonyok, férfiak és gyerekek egyaránt. Vagy tízen. De lehet, hogy tizenketten. Rémület volt az arcukon, valószínűleg eltévedtek. Később kiderült, hogy osztrákok voltak, ami Janáknak fölkeltette a gyanúját. Az egyik öregúr megmutatott egy papirost, amire ez volt írva: „Chceme sa dostat do Wienu."

– Ezek kémek – suttogta, és Tocsek körül majd megfordult a világ.

De mielőtt megfordult volna, két civilruhás rendőr érkezett az operaház előtti helyszínre, ahol a tér a legtágasabb.

– Jöjjenek velünk – mondta a feltehetőleg rendőrparancsnok, amiből a süketnémák azt értették, hogy végre megmutatják, hol Bécsbe út. De a legközelebbi börtön várt rájuk. Két teljes napot faggatták őket, míg végül is kiderült, hogy a bécsi süketnéma társulás (ez egyesület volt) tagjai voltak, a pozsonyi süketnémák meghívására jöttek ide, de a pozsonyi süketnémák társulását időközben felszámolták, ahogy az lenni szokott, egyik napról a másikra, a pozsonyi süketnéma társulás elnökét meg letartóztatták néhány órára, mert a személyazonossági igazolványa már rég lejárt. Úgyhogy a bécsi süketnémák hoppon maradtak. Ráadásul idegen városban, sötétben és hidegben, mint valami bolygó hollandusok vagy Livingstone az afrikai őserdőben.

– Nos, hogyan beszélnek a bécsi süketnémák a pozsonyi süketnémákkal. Ez itt a kérdés – ugratta Tocsek Janákot.

– Hát mutogatnak – felelte Janák, aki beugrott a csőbe, mert komolyan vette a dolgot.

– Hát ez az! Mutogatnak!

– Nem értem, hogy hová akarsz kilyukadni.

– Az, hogy a nyelv nem a legfontosabb. Ha süketnéma lennél, mindegy, hogy svéd vagy éppen spanyol vagy. Teljesen mindegy.

Tocsek ezt úgy mondta el, mint a legnagyobb gondot, ami e pillanatban foglalkoztatja, és nem az, hogy kémek-e vagy nem kémek. Akkoriban úgy hitte, hogy Janák őszinteségéhez nem fér kétség, csak jóval később merült föl benne, hogy szerepet játszhatott. Mindenesetre, hogy kis szerepet-e vagy nagyot, azt már nem tudta megmondani Lőrincnek.

Akkoriban még mindig gyerek volt, pontosabban, ha a süketnémák kémgyanúba keveredtek, akkor bizonyára kémek is voltak, attól függetlenül, hogy Tocsek nem látta kémeknek őket. De az ideológiai szabály fölülírta a valóságot, mert a valóság ugyan tény, de az ideológia a nagy eszme, ami kiigazítja a tényeket, magyarán, ha a Föld lapos és mozdulatlan, és körülötte keringenek a bolygók és a csillagok, akkor az úgy van, és Tocsek csak egy árva porszem a bolygók és csillagok milliárdjai között – tehát, ami úgy van és nem más-

képp, és az attól függetlenül igaz, hogy Tocseknek más véleménye van. És persze Janáknak is igaza van. Ha a süketnémák kémek, akkor nincs mese, függetlenül attól, hogy Tocsek mit gondol.

Ha viszont szerepet játszott Janák is, akkor egészen más helyzet van.

Az egész világ szerepet játszik, csak Tocsek olyan hülye, hogy őszintén vesz részt ebben a játékban? Évekkel később, a nagy kijózanodás pillanataiban, Janákot vagy őrültnek tartotta, vagy cinikusnak. Janák is tudta, hogy nem kémek az osztrák turisták (vagy minek nevezze őket?), csak elrejtette, hogy ne tudja meg még ő sem, az állítólag legjobb barátja? Két évtizeddel ezelőtt még Tocsek biztos volt benne, hogy Janák cinikus, de az utóbbi időben némileg módosult a véleménye. Lehet, hogy tényleg kémnek tartotta a süketnémákat, és a börtönben józanodott ki? „Bevallom, nem tudom – mondta Lőrincnek. – Az igazság és a képmutatás összekeveredik olyannyira, hogy már lehetetlen különválasztani őket." Az őrülthöz csak annyit fűzött hozzá, hogy olykor az ember megőrül, ha a helyzet őrültséget kíván meg tőle.

Lehet, hogy Janák is egy pillanatra őrült volt. És akkor az egy picikét más eset.

1952. január 11-én vitték el Tocsekot. Kihallgatásra? Fenyegetésre?

Vagy éppen jóindulatúan figyelmeztették, hogy ne avatkozzon bele semmibe, amihez végeredményben semmi köze. Vagy csak az volt a céljuk, hogy félreállítsák? Mindenesetre Janákot három nappal ezelőtt letartóztatták. Ez abszurd volt, mintha a biciklit jó magasan megtanították volna repülni vagy a nagyapja, aki világéletében szegény volt, egyik napról a másikra, óriási vagyonnal rendelkezett volna.

Janák az ellenség? Ezt képtelen volt elhinni. Meg is mondta a kollégáinak. Valószínűleg ez volt a veszte. Illetve, majdnem ez lett a veszte. Reggel nyolckor jött érte a fekete Pobeda, bepakolták, mint egy krumpliszsákot, és bekötötték a szemét. Mindenesetre jól megijesztették. Egy lakás előtt álltak meg. Tocseknek fogalma sem volt róla, hogy milyen lakás ez, és hol van. Föltehetőleg Pozsonyban volt, és, mondhatni „régi szaga" volt a lakásnak. Szóval föltehetőleg egy őspozsonyi utcába vitték, egy némethez vagy magyarhoz, akit kitelepítettek vagy agyonlőttek, és most a titkosrendőrség kezébe került.

Órákig ült a szobában egyedül, a bejáratot kulcsra zárták. Dél körül megérkezett valami tiszt, őrnagy vagy ezredes, ki tudja. Mindenesetre nem tárgyalt vele lekezelően. Igaz, udvariasan sem. A párbeszédre már nem emlékszik, csupán egyes mozzanatokra. Azt kérdezte:

– Maga nem zsidó. Vagy tévedek?

– Nem – mondta Tocsek. – Nem vagyok zsidó.

– A párton belül lelepleztünk egy cionista összeesküvést.

– Értem – mondta Tocsek, mert mit lehetett erre mondani. Persze Janák sem volt zsidó. Akkor hogyan kerül a cionista összeesküvésbe egy nem zsidó. A tiszt ezt felelte. Erre nagyon jól emlékszik. Később azt mondta a tiszt:

– A szlovák nacionalistákat is leleplezzük. Janák szlovák nacionalista. Sajnos. Maga nem egészen szlovák, ugye?

Erre Tocsek nem tudott mit felelni. A tiszt meggyőzően beszélt.

– Mi mindent tudunk. Még azt is, hogy mikor jár vécére. Mindent. Azt is, hogy maga szlováknak jelentkezett, de végeredményben magyar. Nos, ez ellen semmi kifogásom. Tartsa magát távol a Janák ügytől, és semmi baja nem lesz. Ha viszont beleavatkozik, azzal a halálos ítéletét írja meg. ■■■

Grendel Lajos (1948, Léva): Kossuth-díjas író, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára, a Kalligram Kiadó egyik alapítója. Számos magyar, szlovák és közép-európiai irodalmi díj birtokosa. Pozsonyban él. Életműsorozata a Kalligram Kiadónál jelenik meg.

JÓNÁS TAMÁS

Űrkorszak

Emlékektől nedves falak között,
száraz vágyak tűzszikrája pattan.
Rám szólsz, mivel és mért csörömpölök.
Pedig csak szívem dobban, fogam kattan.

Algoritmusok most mit sem érnek.
Eltévedtem, kiáltom meztelen.
Zavarnak ezek a 10-20 wattos fények.
Telefoncsörgés értekezleten.

Éhes vagyok, de nincsen kedvem nyelni.
Kedves vagyok, de teltségem tunyít.
Az ügy, magyarázom, alkalmi, szerelmi.
S nézem rajtad a tőled üres bugyit.

Sarjamnak

Kínok között sem romlik el.
Nyugtát adja, ha jól van.
Úgy kímél, hogy nem érdekel.
Egyszínű a hóval.
Széles szájú, szája széle
meg-megráng, ha boldog.
Meglátszódna, hogyha félne.
Most csak néha csillog.
Egyelőre neve nincsen.
Szirma, szárnya sok van.
Órákig ül a kilincsen.
Szuszog a sarokban.
Eltűnik pár évtizedre.
Mindig visszatéved.
Azért nézek a szemedbe,
Őt látom, ha téged.

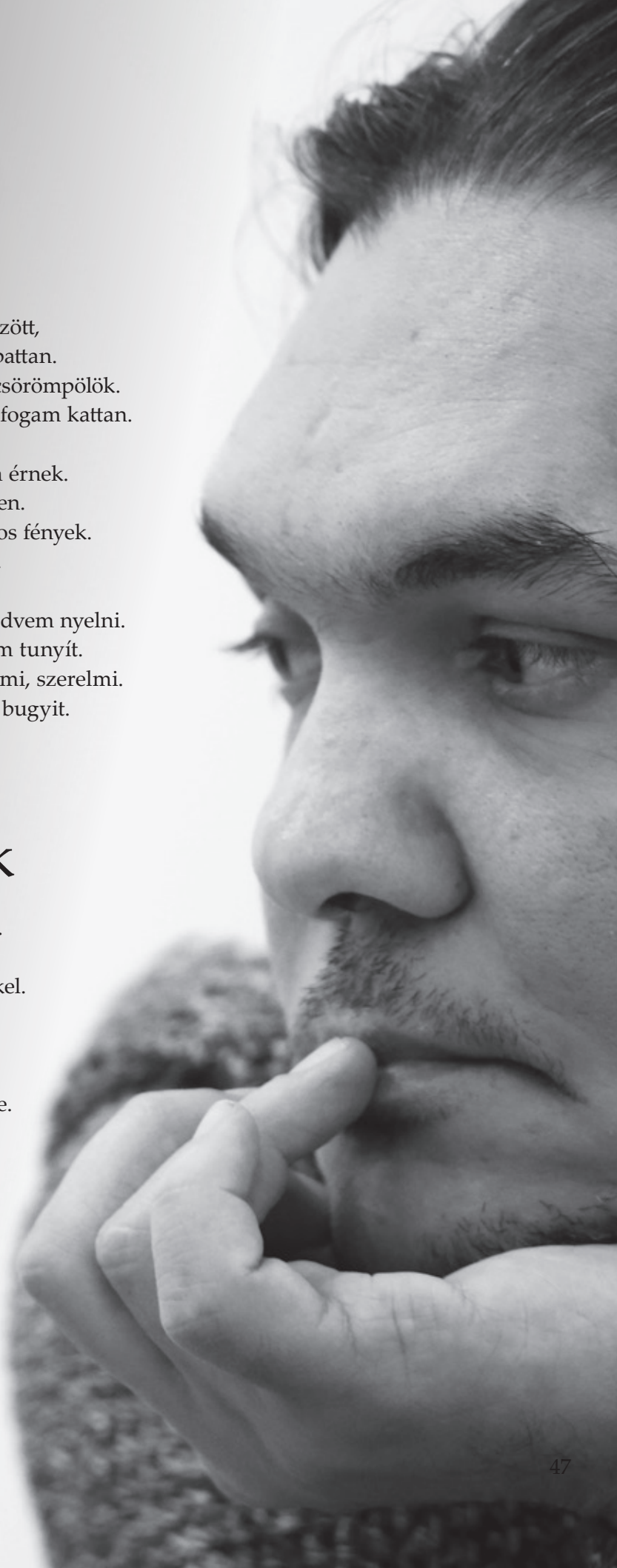

Fotó: Gáspár Gábor

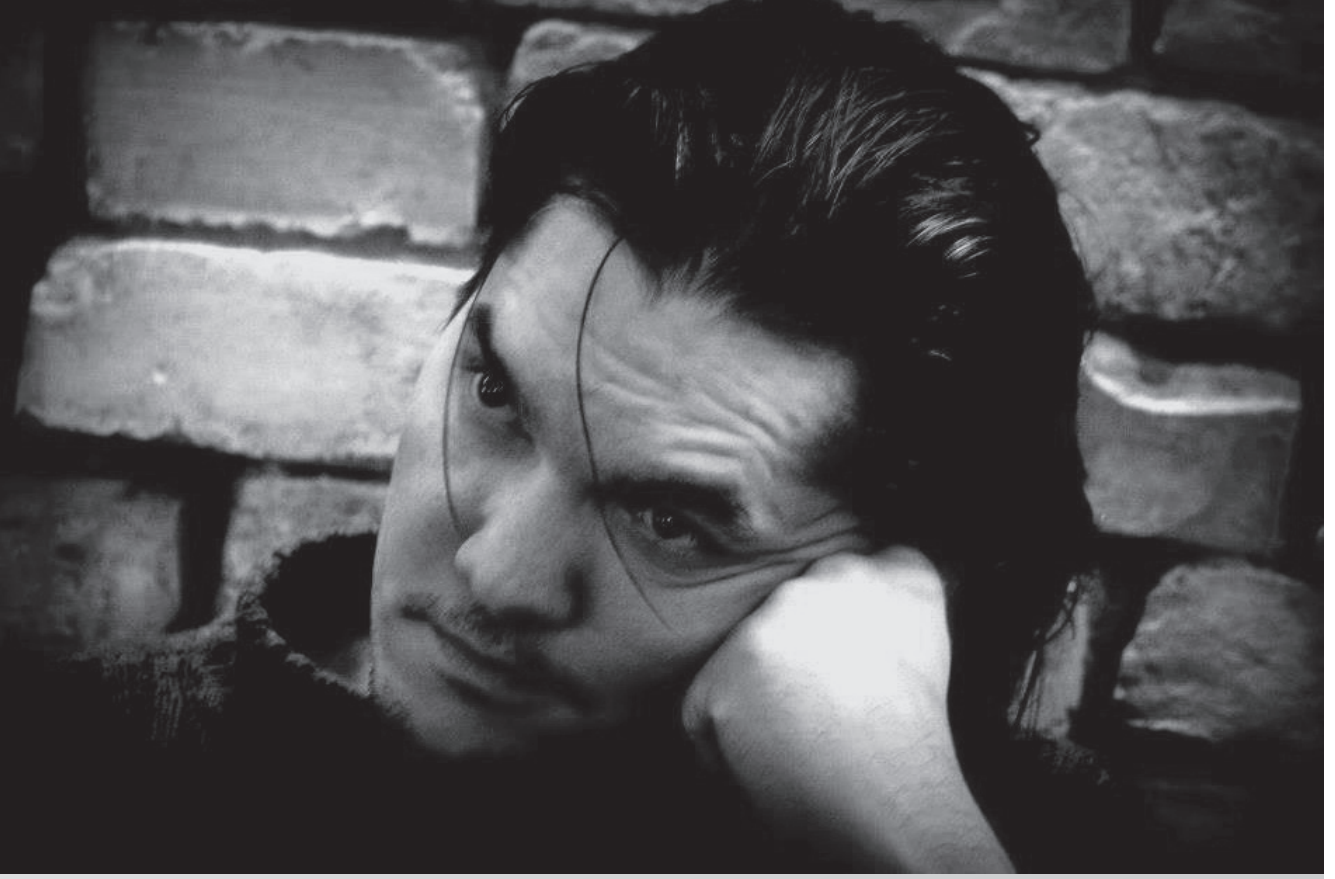

Vigasz

Van földalatti városom,
hol álmosan, de átoson
az estéből a reggelig
a bátorság, ha engedik,
a fésültség, a fásultság,
az égi kígyó-angolnák,
a polipok, a sok-karúk,
mik fognak vihart, háborút,
és vannak kövér táncosok,
tengeri milliárdosok,
szakadt ruhában nézem őket,
néha barnák, őszek, szőkek,
irigykedem, hogy nem tudok
irigyük lenni, boldogok,
s ha ők azok, hát én is az.
S ez úgy igaz, hogy nem vigasz.

Közelítő ősz

Sárga körték kiszáradtak, kásás lett a dinnye.
Szégyen nélkül kívánhatlak, must nélküli pince.
Késeli a fény a fákat, padlásokon csönd él.
Nem indulhatok utánad. Jó lenne, ha jönnél.

Jónás Tamás (1973) költő, író. A Szépírók Társaságának tagja. Legutóbbi kötete: *Lassuló zuhanás* (Magvető, 2013)

Fotó: Hegedűs Gyöngyi

HOMOK

Néha azon szoktam gondolkozni, mennyit bír el a homok. Mert az ugye nem kemény, hanem puha, de a homokbányában, ahol minden nap ülünk a Milánékkal, ott valahogy mégis kemény.

Milán tényleg mindig ott van, mert szar neki otthon lenni, azt mondja. Pedig szerintünk egyikünknek se olyan jó, mint neki, mert Milánt valami nagynénje vagy kije neveli, akinek a szülei odaadták még kiskorában, az meg nagyjából le se szarja, merre jár, haza se kell mennie időre, azt csinál, amit akar. De legtöbbször nem akar csinálni semmit. Még velünk szeret a legjobban lenni, a mi pofánkat még el bírja viselni, ezt mondta egyszer, aztán mikor ezután a mondat után elment sörért, a Kanál kiköpött, pont oda, ahol a Milán állt előzőleg, és azt mondta, ez a gyerek egy kibaszott köcsög, egyszer szájon vágom, hogy vért hányik, persze a Kanál ezt sose merné megtenni, mert feleakkora, mint a Milán, meg nem is annyira erős. Az Olaj igen, de az meg örökké kussol.

A Milán amúgy sose beszél a nagynénjéről, vagy kijéről. Ez egy olyan dolog, amiről nem lehet beszélni, ott a homokban mindenkinek van ilyenje. Nem tudom, ez mért van, de ezek a dolgok olyanok, hogy ha valaki beszélni kezdene róluk, a többiek csak egymásra néznének, aztán muszáj lennének megfogni azt a valakit, aki beszél, és kiverni belőle a szart, hogy ne tudjon többet semmit se mondani. A Milán nagynénjéről én csak onnan tudok, hogy hallottam, mikor faterék mondták, totál alkoholista a vén ribanc, nem ment férjhez, mert nem kellett senkinek, amióta meg egyszer megverték a cigányok, mikor este ment a dohányból hazafelé, alig mozdul ki a házból, Milánt küldi még a boltba is kannásért. Szét van már rohadva a mája teljesen, ezt meg anyának mondta a Maros, aki a mi orvosunk is, őneki anya mindig szokott főzni egy kávét, mikor kijön, amibe még tesz másvalamit is, valami büdös piát, émelyítő szagút, szóval igazából a Marosnak nem sok pofázni valója lenne, de azért csak mondta a Milán nagynénjéről, hogy a kórházban se műtik már meg, mert ha felnyitnák a hasát, az összes orvos kiájulna, meg még a nővérek is, szanaszét van ott már rohadva minden, bár szerinte nem a pia baszta széjjel, hanem a rosszindulat, mondta a Maros, anya meg rácsapott a kezére, és pisszegett, mert meglátott engem a konyhaajtóban.

Olaj csak nemrég jött le először a homokba, szóval még nem is igazi tag, de azért neki is van olyanja, amiről nem lehet beszélni, pedig az Olajék rohadt gazdagok, az apjáé a legnagyobb fuvartelep az egész megyében. Az apja mindig vigyorog, és akkora, mint a fater foltos kocája volt tavaly, mielőtt megellett, az Olaj apjáról mindig ez jut eszembe, ha meglátom, hogy mindjárt leguggol, és kinyom vagy három kisdisznót, mert tényleg akkora hasa van, mintha vemhes lenne. Az Olaj anyja viszont tök más, vékony, mint az újságban a csajok, és csak a plázában hajlandó vásárolni Nyíregyen vagy Debrecenben, itt a faluban be se teszi a lábát egy boltba se, nem mintha sok bolt lenne. Mikor hazajön a vásárlásból, akkor nagyon boldog szokott lenni, de nem a leárazások miatt, hanem mert van neki egy pasasa Nyíregyen, és ezt az egészet még csak nem is nehéz megtudni, mert az Olaj apja mindenkinek elmondja, aki kíváncsi rá, hogy a felesége egy retkes kurva, bárkinek szétteszi, csak a saját urának nem, egyszer elmondta faternak is, aztán ittak rá, fater meg utána elmondta anyának, úgyhogy én is hallottam. Mondjuk ha az Olaj apjára nézek, valahol megértem az Olaj anyját, ha nő volnék, és ekkora nagy férjem lenne, én se engedném, hogy rám feküdjön, hát ott halnék szörnyet. Most úgy néz ki, Olaj is olyan nagy lesz, mint az apja, kíváncsi vagyok, ő is kicsi csajt fog-e elvenni, mert ha igen, az régen rossz, akkor az Olajtól is Nyíregyig fog menekülni a felesége, hogy találjon egy pasast, aki nem nyomja agyon, és ezt Olaj is el fogja mesélni mindenkinek, aki kíváncsi rá, meg annak is, aki nem.

A Kanálnak egy csomó olyan dolga van, amiről nem lehet beszélni, például az, hogy mért hívják Kanálnak. Ezt meg Antal mamától tudom, mert ő régen jóban volt a Kanál szüleivel, hogy a Kanált az anyjának egy csomó ideig kanállal kellett etetni, még akkor is, mikor már általsulis volt, mert a Kanálnak meghalt az apja, felakasztotta magát a padláson, ahogy itt az ilyen meghalások lenni szoktak, kivéve a Barczi Janit, mert az belegyalogolt a horgásztóba, és a kínai farmerje lehúzta, de amúgy errefele rajta kívül így lesznek öngyilkosok az emberek, szóval az volt, hogy a Kanál felment a padlásra, mert nem találta az apját, aztán lejött, mondta az anyjának, hogy az apja ott lóg a gerendán, és lila, aztán leült az asztalhoz, hogy éhes. De nem vette elő a kenyeret vagy ilyesmi, meg se szólalt, mondjuk az anyjának nem is szólhatott volna, mert akkor az már kint sikoltozott az udvaron, tépte a haját, meg visított, mint a malac, ezt mesélte Antal mama, aztán mire elment a rendőrség meg a mentők, akik leszedték a Kanál lila apját a gerendáról, és az anyja visszament a konyhába, a Kanál már szédült, olyan éhes volt, de akkor se evett egyedül. Egy csomó évbe telt, mire ebből kigyógyították, a sárgában nem mentek vele semmire, mert megharapott négy nővért meg egy orvost, akik etetni próbálták, nem etethette senki, csak az anyja, úgyhogy átvitték Nyíregyre, és ott csináltak vele valamit, de amit csináltak, az is olyan dolog, hogy a Kanál nem beszélhet róla. Nekem meg azt kell mindig titkolni, hogy ezeket tudom, nem mondhatom el neki, hogy az Antal mamának járt el a szája, mert az egyik dolog, amiről meg én nem beszélhetek, az pont az Antal mama.

Antal mama nem a nagymamám, csak mi mamának hívjuk, mert anya anyukájának, az igazi nagymamámnak az unokatestvére, aki már olyan régen meghalt, hogy én nem is ismertem, és gondolom, kellett helyette egy pót. Vannak napok, amikor sajnálom, hogy nekem nem lehet a homokban Antal mamáról beszélni, mert azt mondjuk szívesen elmondanám a Milánéknak, hogy Antal mama néha, mikor fel bír kelni az ágyból, képeket szokott mutogatni nekem, fekete-fehér, homályos képeket, és azt bizonygatja, hogy ő csinos lány volt, közben meg bököd az ujjával a képekre, hogy ugye, én meg bólogatok, pedig nem látok semmit, úgy el van már az összes kopva. Antal mama legjobban az esküvői képüket szereti mutogatni, amin Laci bácsival vannak, de az nem valami érdekes, mert én Laci bácsit se ismertem, úgyhogy nekem tökmindegy, milyen szép ember volt, és mennyire szerette Antal mamát, akkor is szerette, mikor nem volt józan, és Antal mama nem is hibáztatta, hogy sokszor berúgott, itt csak így lehet egy férfinak, gyerekem, és ilyenkor is mindig bólogatok, mert fater pont ugyanezt szokta mondani, Antal mama meg örül, hogy én értem a szerelmet. Pedig én nem értek a szerelemből faszt se, főleg, mikor Ziza eltűnik, és napokig nem jön elő a putriból, ahol laknak, akkor arra se akarok gondolni, hogy van szerelem egyáltalán, meg különben a szerelem is olyan dolog,

amiért kiverik az emberből a szart. Hálistennek Antal mama nem szokta sokáig bírni, hogy a fényképmutogatás miatt ülni kell az ágyon, egyszer csak mindig eldől, leejti a kezéből a képeket, és akkor én összeszedem őket, és elrakom a picsába, mindig olyan helyre próbálom, hogy legközelebb ne találja meg, de sose sikerül. Amúgy meg nem a fényképek miatt muszáj nekem átjárni hozzá, hanem a rák miatt, Antal mamának mellrákja van, a jobb melle alul tiszta fekélyes, és Maros azt mondta, én tudom a legjobban kicserélni a kötést rajta, hogy van hozzá tehetségem, hát kell a tökömnek az ilyen tehetség, de ezt nem mondhatom a Marosnak, meg anyának se, meg senki felnőttnek, mert szétrúgják a seggem, úgyhogy minden nap átjárok kötést cserélni Antal mamához. Amúgy nem nehéz, csak a seb már nagyon büdös, az egész házban olyan szag van, olyan édeskés rothadásszag, ilyen szagú lehet a Milán nagynénjének a mája is, megértem, hogy az orvosok nem akarják felnyitni, én se szeretek hozzányúlni az Antal mama sebéhez, mert olyan mély, hogy alatta majdnem látszik már a csont, és Antal mama bőg is, miközben kötöm, meg azt mondogatja, elég mán ebből, elég mán, még akkor is mondja, mikor már végeztem. Anya nem akarta, hogy én kötözzem Antal mamát, de muszáj volt, mert ő nem tudta, mindig hányingere lett, és ki kellett szaladnia, nekem meg nem olyan érzékeny a szaglásom Maros szerint, rajta kívül én vagyok az egyetlen, aki nem akarja lehányni Antal mamát. A haja már régen kihullott Antal mamának, mire kemót kapott, és lánykora óta kendőt visel amúgy is, szóval a kemótól nem borult ki, csak a sugártól, mert attól csomószor telehányta a szobát, volt, hogy Zsuzsa takarította fel anya helyett, de aztán többet nem hívtuk segíteni, mert belebőgött a felmosóvödörbe, és mikor Antal mama meghallotta, ordítani kezdett, hogy takarodjon kifele, ha ő meg tudja állni bőgés nélkül a saját döglődését, akkor más se vinnyogjon itt neki, különben két halott lesz, nem egy. Arról se mesélhetek a többieknek, hogy Antal mama tegeződik a halállal, vagy a kaszással, ahogy ő hívja, hát mire vársz mán, mit tartasz itt roncsnak, mennék a Laci után, ezt szokta mondani, és kapálózik a kezével a levegőben maga előtt, mintha meg akarna fogni valamit. A halál vagy a kaszás meg nem válaszol, gondolom, most még nem ér rá elvinni, de amikor Antal mama kapálózik, akkor nekem mindig libabőrös lesz a hátam, és úgy érzem magam, mintha fáznék, pedig hetek óta harminc fok van, és kicsit hányingerem is lesz, bármit is mond a nem érzékeny szaglásomról a Maros. ■■■

Kalapos Éva Veronika 1983-ban született Nyíregyházán. Tanulmányait a Károli Gáspár Református Egyetemen végezte, magyar nyelv és irodalom tanári diplomája van. Nagyjából tíz éve publikál novellákat és drámákat, ifjúsági regénysorozata, a D.A.C. kötetei a Manó Könyvek Kiadónál jelennek meg 2013 óta.

VARGA KINGA *beszélgetése Kalapos Éva Veronikával*

Amikor megszólal a figura hangja

KALAPOS ÉVA VERONIKA

Kalapos Éva Veronika ötkötetes fiatal szerző. Író. Újságíró is, aki egyelőre még, ha kérdezik, ez utóbbit említi először. Az írói áttörést az *Arccal a hóban* című drámakötet drámái, az ismertséget a *D.A.C.* című ifjúsági regénysorozat hozta meg számára. Sokoldalú, énekel és évekkel ezelőtt a színészet is foglalkoztatta, mára azonban egyértelmű: az első helyre az írás került. A beszélgetés apropóját annak a kérdésnek a körbejárása adta, hogyan is válik valaki íróvá.

Fotó: Szöllősi Mátyás

– Eddig regénysorozatod és drámaköteted jelent meg, de a nyomtatott és online irodalmi lapokban gyakran novellákkal jelentkezel, mint ahogy most is. Mi a viszonyod a novella műfajához?

■ A novellák olyanok nekem, mint a költőknek a versek: leülök és kijönnek belőlem, míg a regény létrejötte hosszabb, üldögélősebb, gondolkodósabb folyamat. Ez a konkrét novella úgy született, hogy a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjpályázatra beadtam egy regénytervet, megkaptam az ösztöndíjat, a regénytervből novellafüzér-terv lett, a *Homok* ennek az egyik darabja.

– Egyáltalán nem vidámak a novelláid, mint ahogy ez sem az.

■ Nem vidámak, mert nem vidám a környezet sem, amelyben játszódnak, és ebben az *Arccal a hóban* drámáihoz kapcsolódnak. Fontosnak tartom ugyanakkor, hogy az ilyen helyzeteknek is legyen humora, még ha a drámákban tudatosan ellene mentem is annak a humornak, amit például Egressy vagy Garaczi használ. Az volt a célom, hogy ne úgy tekintsünk a vidéki létre, az ott élő emberekre, mintha papírmasé figurák lennének, ne rajtuk, hanem velük nevessünk, forduljunk megértéssel feléjük, az ő oldalukról tekintsünk a problémákra. Ebben ugyanúgy benne rejtőzik a humor, mint ahogy minden helyzetben, a legszomorúbbakban is. Úgy érzem ilyenkor, hogy a szereplőkért – a *Homok* tizenegy éves kisfiú narrátoráért is – megszakad a szívem. Írok a hangján, és közben azt szeretném, hogy valaki ölelje meg. Nehéz íróként megmutatni valakinek a magányosságát, kirekesztettségét anélkül, hogy közben ne érezd azt, hogy az összes hasonló sorsú gyereket szeretnéd örökbe fogadni.

– A sötét tónus és drámai feszültség érthető nyelvezettel párosul a novelláidban, az érthetőség minden írásodra jellemző. Mennyire törekszel erre?

■ Nem vagyok szövegsznob, szeretem, ha egy szöveg érthető, nem gondolom, hogy ettől ne lehetne magas szintű. Ha tudod, hogy ki vagy, merre haladsz, akkor el tudod mondani három szóban, amit szeretnél. Életem egyik legnagyobb olvasmányélménye – de szerintem ezzel az egész generációm így van – Bartis Attila *A nyugalom* című könyve, ami viszonylag egyszerű nyelvezetű, de érzelmileg olyan komplex, hogy nem tudod magad kivonni a hatása alól. Az én olvasatomban az egyszerűség elősegíti az érzelmi intenzitást, feszültséget és mélységet, mert az ember alapvetően egyszerűen beszél. Tudatosan törekszem az élőbeszédszerűségre, hiszen élő emberekről írok. Azt mondják, hogy egy jó sorozatrésznek a történetét egy mondatban el kell tudni mondani, ha nem lehet, valami nincs rendben. A legbonyolultabb emberi érzések, reakciók és tapasztalatok is elmondhatók egy-két szóban éppen azért, mert alapvetően egyáltalán nem írhatóak le. Írás közben az ember sokszor azzal küszködik, hogy megvan a fejében az érzés, az impulzus, amit meg akar fogalmazni, és sokadszorra sem sikerül.

– „Nekem a párbeszéd felől nyílt meg a próza." Hallottam tőled ezt a mondatot. Mit jelent ez?

■ Valahogy mindig is körbeírtam a párbeszédet. A dialógus nagyon fontos eleme mindannak, amit írok, nehéz dolgoznom nélküle. Onnantól kezd élni a szöveg, ha él egy figura. Ha leírok egy karaktert, ha meg tudom határozni, hogyan beszél, hogyan mozog a saját környezetében, akkor könnyebb leírni azt, ami körülveszi őt. Először a hang szólal meg az ember fejében, a karakter hangja – ezt mástól is hallottam, nálam is így van.

– Ezek szerint éled a figuráid életét?

■ Van szerepjáték része is, igen. Bárkinek a hangján meg kell tudnod szólalni, aki a történetben szerepel. Ebből a szempontból az írás olyan, mint a színészet, ahogy egy karakter megszületik, az sokban hasonlít ahhoz, ahogy egy színész felépít egy szerepet. Az író és a színész is az emlékeiből, a megélt tapasztalataiból dolgozik, és

Fotó: Haraszti Ágnes

ehhez teszi hozzá a saját fantáziáját. Azért szeretek például férfi–fiú narrátorral dolgozni, mert mindig szerettem volna férfi aggyal gondolkozni. Amikor az ember fejében megszólal a hang, akkor az olyan érzés, mint ha saját maga beszélne valamiről, pedig nyilvánvalóan ez transzformáció; ilyenkor az író a szereplő hangján beszél, úgy gondolkozik, ahogyan ő gondolkozna, arra megy az agya, amerre az övé menne. Mikor ez a kapcsolódás a szerző és a figura között megszületik, és képes a szerző a figura fejével gondolkodni, onnantól kezdve már könnyebb kicsit, mert a figura gondolatai a saját gondolatai is.

– Azt nyilatkoztad egy másik interjúban, hogy először értő olvasó az ember, és csak azután lesz íróvá. A legtöbben mégis megrekednek az első fázisban. Hogyan zajlott a kezdet?

■ Amióta írni tudok, mindig is vezettem naplót, írogattam verseket, kis történeteket. Nagyon nagy kifejezési vágy volt bennem egész gyerekkoromtól, az éneklés, a színház is ezért jelent meg az életemben. Ezeknek a tevékenységeknek az volt a lényege, hogy meg tudjam magamat fogalmazni, de soha nem gondolkoztam azon, hogyan keletkeznek a könyvek, hogy azokat egy ember írja, hogy ez egy szakma. Tizenkét–tizenhárom évesen, amikor írtam a regényeimet a kockás füzetekbe, volt ugyan egy olyan álmom, hogy majd felfedeznek és én leszek az első tizenegynéhány éves író a történelemben (ami mára mással már megtörtént), csak aztán elnyomta a színház, az éneklés. A gimnáziumban később novellapályázatot nyertem, voltak ennek tehát jelei, de meg kellett érni hozzá, el kellett jönnie a pillanatnak.

– A D.A.C. sikerének következtében ismerte meg a neved a nagyközönség, úgy tűnik, mintha ez lett volna az áttörés, ez lett volna az a bizonyos pillanat. Ezt így élted meg te is, vagy csak az ismertté válásban segített?

■ Gyakorlati szempontból a *D.A.C.*-cal lettem íróvá, ha azt tekintjük írónak, aki minden nap írással foglalkozik. Akkor kezdtem hivatásszerűen írni, most ez a főállásom. Az, hogy az ember lelkileg hogyan áll ehhez, már másik kérdés. Áttörésnek az *Arccal a hóban* megszületését éltem meg, az volt az, ami után már nem féltem. Előtte, amikor írtam valamit (novellákat vagy verseket) mindig ezer hang volt a fejemben, és a szöveg valahogy nem történt meg igazán, a félelem mindig leszorította a kreativitásomat, nem volt bennem az a dafke, hogy akkor is azt írom, amit én akarok, vagy talán a szándék nem volt elég erős, hogy mindenképpen megírjam, ami a fejemben van. Totth Benedek mondta egy interjúban, hogy azt kell megírni, amit akkor is megírnál, ha soha az életben nem jelenne meg, nekem az *Arccal a hóban* volt először ilyen, egy fordulat történt az életemben öt évvel ezelőtt, ami meglökte ezt, és a három dráma három hónap alatt egyhuzamban megszületett. Utána nem sokkal kezdtem el írni a *D.A.C.*-ot.

– Elbizonytalanodtál annak tekintetében, hogy írónak nevezheted-e magad. Mit gondolsz, mikor fog megszűnni ez a gátlás?

■ Ez nehéz terep. A fiatal szerzőgenerációk alapvető komplexusa, hogy nekünk Esterházy Péter, Spiró György és Háy János az író, mi hozzájuk képest csak írópalánták vagyunk. Nem tudom, ez mikor fordul majd át. Lehet, hogy csak akkor, amikor megjelenik az első szépirodalmi regényem, fogom azt mondani, hogy most már talán. Amikor rákérdeznek a foglalkozásomra, még mindig az újságírót rakom előre, nem azért, mert az a fontosabb, hanem mert úgy érzem, hogy még mindig nem használhatom magamra azt a kifejezést, hogy író.

– Mennyire volt természetes az irodalmi intézményrendszerbe bekerülni, ami neked a D.A.C.-cal sikerült? Tündérmeseszerű indulásodról lehet olvasni.

■ Amikor még nem voltam benne „az irodalmi életben”, úgy tűnt, hogy az egy bevehetetlen vár, és akik benne vannak, nagyon tudnak valamit, amit én nem tudok. Sokkal belterjesebbnek gondoltam az egészet. A D.A.C. úgy született, hogy

Csapody Kingának, akit akkor még felületesen ismertem, és nem tudtam pontosan milyen pozícióban van a Manónál [Csapody Kinga, a Manó Könyvek Kiadó sajtó-, PR-, marketing-felelőse és főszerkesztője – a szerk.], csak, hogy gyerekirodalmas, az én szövegem pedig tinikről szólt, küldtem egy néhány oldalas összefoglalót, mert tudni akartam, hogy van-e közöm ehhez a műfajhoz. A többi tényleg meseszerűen történt, az lett belőle, hogy már a negyedik könyvem jelent meg a sorozatban. Egyébként az újságírás is hasonlóan kezdődött: senkit sem ismertem a szakmában, de nagyon akartam ilyesmit írni, ezért több glossy magazinnak is küldtem levelet. A Cosmopolitan két hónap múlva válaszolt, hogy ajánljak tíz témajavaslatot, abból ők kiválasztanak egyet. Ez megtörtént, a következő számban pedig a szerkesztői javaslatokkal kiegészítve lehozták a cikkemet. Nem újságíróként kerültem tehát oda, hanem lelkes egyetemistaként, aztán ott maradtam.

– A szépírói és az újságírói éned hogyan áll egymással kapcsolatban? Lehet tudni rólad, hogy szeretnél forgatókönyvet írni, és ezek szerint szépirodalmi regényt is. Van hierarchia ezek között?

■ Egészen másfajta beszédmódot kíván mindegyik. Az újságírói nyelvezet könnyebb, lazább, a glossy magazinoknál követelmény is, hogy barátnős, csevegős legyen a stílus. Soha nem voltam egyterves ember, az íráson belül sem tudnék egyterves lenni. Sok minden érdekel, ilyen szempontból sem vagyok sznob, nem gondolom, hogy a szépíróság lenne a teteje a dolognak, minden műfajt lehet nagyon magas és alacsony szinten is művelni. Ha úgy vesszük, a D.A.C. is lektűr, szórakoztató irodalom, azon belül ifjúsági irodalom, amit egyébként szerintem nem igazán kezelnek a helyén. A kritika csak most kezdi megtalálni és a kánonba emelni a műfajt, pedig fontos lenne, hogy legyen olyan recepciója, mint a szépirodalomnak.

– Meg lehet fogalmazni azt, hogy mi az ifjúsági irodalom?

■ Van ennek egy jól körülhatárolható kereskedelmi oldala, az, hogy milyen célcsoportnak szól. Két kategóriát különböztetnek meg, az ifjúsági irodalmat, ez 18 éves korig tart (Young Adult), és ezen túl az ifjúsági irodalom felső határát olyan 19–30 éves korig (New Adult). Egyébként azért nehéz erre a kérdésre válaszolni, mert a történet, amit írtam, elmenne felnőtt sztorinak is, a felnőttek életében is megvannak ugyanezek a problémák. Az is volt az egyik tanács, amit kaptam, hogy ne úgy írjak, mint ha gyerekeknek írnék. A különbség csak annyi, hogy tinédzserkorban először történnek meg a dolgok, hurrikánszerűen törnek elő, előzetes tapasztalat nélkül.

– Szükséges volt tanulmányozni az előzményeket ahhoz – például a műfajból ismert Meg Cabot-ot vagy Leiner Laurát –, hogy belekezdj az ifjúsági regénysorozatba, vagy magadtól jöttél rá a jellegzetességekre?

■ Nem gondolom, hogy egy ifjúsági másként működne, mint egy felnőtt regény. Úgy tűnhet, mintha előre kitaláltam volna az egészet, pedig mindenre közben jöttem rá. A kiadóval együtt szándékunk volt súlyos problémákra fókuszálni, és elolvastam néhány részt a *Szent Johanna Gimi*ből, hogy elkerüljem a hasonlóságot. A többi írás közben derült ki: folytatható legyen, mivel sorozat, több szál fusson egymás mellett, ezek fonódjanak össze, mert úgy izgalmas, a karakterek fejlődjenek – a nyelvezet adja magát –, és ne legyen következetlen. Ehhez kell egy jó szerkesztő, nekem ez Pásztor Csörgei Andrea, valamint Csapody Kinga is el szokta olvasni az adott részeket. Általában az időkezeléssel vagyok bajban, mert az agyamban a történet úgy pörög, mint egy film, és miközben azt leírom, nem gondolok arra, hogy éppen milyen idő van, van-e kabát valakin. Ilyenkor szól Andi, hogy december van, kéne rá egy kabát. Különben autodidakta módon fejlődő, impulzív szerző vagyok, de nagyon csodálom, amikor valaki, mint például Spiró György a *Fogság*hoz, évekig olvasgat és kutat, én sajnos nem vagyok ez a típus. Mindig jobban érdekeltek a lelki folyamatok, hogy mi zajlik valakiben, mint az, hogy mi van kö-

Fotó: Csapody Kinga

rülötte. Felőlem lehet hermetikusan elzárt környezetben is, ha fel tudom boncolni azt, ami történik benne.

– Egy kiadó kötelékében dolgozol, szerző és kiadó viszonya különleges kapcsolat, a te esetedben ez miként alakul?

■ Amikor elkezdtem, mint egy nyeretlen kétéves, semmit nem tudtam arról, hogyan zajlik a közös munka a szerző és a kiadó között. Azt mondták, küldhetem fejezetenként a szöveget, vagy egyben az egészet, én pedig egyben küldtem, mert ha a fejemben van egy íve a történetnek – ezt a mai napig így gondolom –, annak nem szabad megtörnie. Utána beszélhetünk róla bármennyit, cincálhatjuk, de először történjen meg az, amit én elképzeltem. A szöveget aztán Pásztor Csörgei Andi átnézi, kijavítjuk, kész, ennyi. Eleinte azt hittem, bonyolultabb ez az egész, közben meg olyan, mint írni egy házi dolgozatot, csak sokkal hosszabb. Ami pedig a marketinget illeti, szépirodalmi kiadóknál előfordul, hogy keveset foglalkoznak a fiatal szerzővel, én pedig abszolút fel lettem építve; nagy mázlim van, hogy Kingáék ekkora figyelmet és szeretetet fordítanak rám, ez csodálatos. Nekem ez a kiadó igazi család.

– Nehéz megtanulni a népszerűségből adódó helyzetek kezelését? A D.A.C. olvasótábora főleg tinédzserkorú lányokból áll, akik esetleg összetéveszthetik a fiatal írónő szerepét egy közvetlen ismerősével.

■ Szeretek beszélni az olvasóimmal interneten és személyesen is. Amit meg kellett tanulni, az az, hogyan tartsam a határt. Készítettem egy írói oldalt, mert elkezdtek bejelölni a személyes oldalamon, ám ahogy én sem látok bele az ő személyes életükbe, nem gondolom, hogy nekik bele kéne látniuk az enyémbe, ettől még lehetünk jóban és szerethetjük egymást. De elfogadni a szeretetet, azon nincs mit tanulni.

– Tanári szakot végeztél, de nem gyakoroltad a szakmát. Ifjúsági regénysorozatod több iskolában ajánlott olvasmány, mégis csak kapcsolatban vagy a tizenéves korosztállyal. Látsz ebben összefüggést?

■ Nem tanítottam, mert sosem volt bennem erre ambíció, soha nem éreztem azt a mély hitet, hogy át akarom adni a tudásomat. Aztán amikor belekezdtem a *D.A.C.*-ba, lassan rájöttem, hogy nekem az írás a formája annak, hogy valamit átadjak, én talán ezzel tudok valamilyen formában tanítani – nem szívesen használom ezt a kifejezést, de mégis csak van egy ilyen oldala is. Azt szeretném, hogy amit írok, az segítsen a srácoknak a már meglévő helyzetekben, mutasson egyfajta irányt, hogy mit lehet tenni, amikor már megtörtént a baj (drog, bulimia, szembesülés az előítéletekkel).

– Iskolában olvastatott szerzőnek lenni biztosan különleges érzés, hiszen így megvan annak az esélye, hogy valaki rajtad keresztül szereti meg az olvasást. Érvényes gondolatnak tartod azt, hogy ha olyat olvas a fiatal, amit közel érez magához – leggyakrabban említett példa a Harry Potter –, akkor utána mást is fog?

■ Nem szeretném, hogy azért olvassa valaki a könyvemet, mert muszáj, ezért jobb érzés nekem, hogy a *D.A.C.* ajánlott, és nem kötelező olvasmány. Mert ha a fiatalok presszúrát érzékelnek, akkor elvész a lényeg, hogy szórakoztatva segítsen. Minden iránt, ami kötelező, idegenkedés van bennük, és onnantól kezdve nem fogják ugyanolyan nyitottsággal olvasni, és nem fog annyit adni, mintha magától vette volna le valaki a polcról. A „szerettessük meg az olvasást”-célkitűzés gyönyörű dolog, én lennék a legboldogabb, ha mindenki olvasna, de ez nem lesz így. Vicces és inspiráló matekpéldákkal el lehet érni azt, hogy egy gyerek meg tudjon oldani matekfeladatokat, de ha nem érdekli, utána nem fog vele többet foglalkozni. Szerintem az olvasással is ez van, a séma ugyanaz, ha a gyerekek olvasni kezdenek, van, aki meg fogja szeretni, és van, aki nem. Az, akiknek gazdag a képzelete és fogékony a valóságtól való elszakadásra, tovább fog menni ezen az úton. A *Harry Pot-*

*ter*rel sem rontottak el egyetlen gyereket sem, sőt, biztos vagyok benne, hogy aki olvasta, már csak a zseniális szerkezetéből adódóan is megszerette, és később olvasott mást is, mert be kellett, hogy szippantsa az a csoda. Az a lényeg, hogy a srácok olvassanak, bármit. Ha könyvet vesznek a kezükbe, az már jó.

– Megvolt az áttörés, megjelennek a novelláid, a regénysorozatod, még ha nem is írod első helyre, hogy író, vannak kézzelfogható bizonyítékai. Ezzel kap az ember egyfajta magabiztosságot?

■ Nemrég küldtem valahova egy novellát, és nem hozták le. Szörnyű volt, pedig azt hittem, hogy az elmúlt néhány évben hozzászoktam a kritikához, de ahhoz nem lehet. Elrontotta legalább két napomat. Az emberben kialakul valamiféle biztonságérzet, amikor megjelenik x darab könyve, már csak a számszerűség miatt is, aztán rájön, hogy ez másként működik. Nem feltétlenül az a kérdés, hogy jó vagy rossz az, amit ír, hanem minden szerkesztőnek van saját ízlése, nem véletlenül ül ott, ahol, a lapja arculatát úgy tervezi, ahogy akarja. Egy ilyen eset lerángat a földre – bár amúgy sem vagyok elszállós típus –, és segít feldolgozni a kudarcot, amit egyébként nagyon rosszul kezelek. De nem kell mindennek megjelennie, amúgy pedig soha nem lehet eleget írni, minden egyes szó megtérül, ha leírod.

– Sokoldalúságod az írás felé billent el. Azt lehet érezni beszélgetve veled, hogy nagyfokú energiafelszabadulás ment végbe nemrégiben. Végleges az írás melletti voksod? Milyen terveid vannak a jövőre nézve?

■ Van egy anyakiadóm, a Manó, nekik szerencsére bármikor megmutathatom a műfajilag odaillő írásaimat – Kolosi Bea igazgató szülinapi ajándékként jelezte, hogy szeretettel várja őket –, vannak a fejemben forgatókönyvötletek, és jó lenne szépirodalmat írni, mert azzal nagyon sok dolgom, feladatom van még. Most éppen egy internetes zaklatásról szóló regényen dolgozom, a *D.A.C.* következő része is készül. Szóba került már, hogy meg kellene próbálkozni a *D.A.C.* filmre vitelével, nem akarok hazabeszélni, de ez a filmgyártásnak se tenne rosszat, mert az ifjúsági film gyakorlatilag eltűnt a palettáról. Ezek mellett három regényterv is van a fejemben, az egyikkel már el is kezdtem dolgozni, de mindig másik kerül előtérbe, az vezet, aminek vezetnie kell, aminek éppen megvan az ideje. Az írástól rengeteget kaptam érzelmileg és szakmailag is, remélem, még nagyon sokáig csinálhatom. Végtelen, korlátlan ez a nyelv, csodálatosan sokféleképpen lehet használni, de a zenével is biztosan van még dolgom, érzem, hogy jönnek olyan impulzusok is, amelyek az éneklés felé mutatnak. ■ ■ ■

Varga Kinga (Budapest, 1987) Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán politológia szakon, párhuzamosan az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar alapszakon, majd magyar nyelv- és irodalom mesterszakon végzett. Jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, disszertációját Kosztolányi Dezső regényeinek színházi adaptációiból írja.

Non, timeo, judices... Liberae sunt enim nostrae cogitationes

Nem félek, bírák... mert gondolataink szabadok

Borús híradás a szólásszabadságról

Esterházy Péternek

A szólásszabadság a világ összes nyelvén beszél. És minden nyelven be is lehet tiltani. Mai beszámolómat mindazoknak a diákoknak ajánlom, akikkel gondolatok és tettek közt megtett utam során találkoztam. Bevezetőként tiszta vizet öntök magamnak, hogy megőrizzem gondolatmenetem frissességét.

Tizenöt éves múltam akkor. Már majdnem véget ért a szünidő, a kassai középiskolába készülődtem. Szerda, reggel, 1968. augusztus 22. Egy kék csomagolópapírra kivágott bohóc- és tigrisfejet ragasztottam és hatalmas nagybetűkkel közéjük írtam, hogy „CIRKUSZ OKUPANTRUSZ". Ki szerettem volna akasztani alkotásomat a Mecenzéfi Mezőgazdasági Szaktanintézet fő utcát szegélyező kerítésére, leginkább rögtön a házunkkal szemben. Nagyapám, de főleg édesapám megakadályoztak ebben. Volt tapasztalatuk bőven, mindkét vagy legalább az egyik világháború foglyaként.

Pár nappal később utazás autóbusszal Kassára. Mindenhol fel lehetett tankolni… Az emberek a központban találkoztak. A fő (tehát a Lenin) utcán egy alig szembetűnő plakát kötötte le a figyelmemet:

Különös világ, különös szerelem,
Mikor ketten egymást szeretik,
És mikor csók közben a gázálarc
Akadályt jelent nekik. V + W[1]

A latint az általános műveltséget nyújtó középiskolán átmenetileg meghagyták. A *Gaudeamus igitur*t még sikerült megtanulnunk. És még ezen felül valamit Ciceróról. Például, a *Miló védelmében*t is (*Pro Milone*). Személy szerint egyetértek azzal, amit Asconius állít, mikor az i. e. 52. április 8-án keletkezett *Pro Milone* nyelvét értékeli, szerinte ez a nyelv „olyan tökéletes, hogy jogosan tarthatjuk Cicero legjobb teljesítményének".[2]

A bíróság új formájának különös működése elrettentette Cicerót; a bíróságot katonai csapatok veszik körbe… Szavai, Miló ügyvédjének szerepében, azonban nincsenek veszélyben: „*Non, timeo, judices... Liberae sunt enim nostrae cogitationes*. Nem félek, bírák... mert gondolataink szabadok."[3]

Az 1969 és 1989 közötti időszak túl hosszú volt. Kissé megváltozott a szótár, más lett a nyelv. A megszállásból fokozatosan baráti, nemzetközi segítség lett. Régi-új meséket meséltek: Ki a zsákból, botocskám! A Szövetségi Gyűlés elnöksége egy évvel a megszállás kezdete után, tehát 1969. augusztus 22-én megállapodott a Törvénykönyv 99/1969-es számú törvényi rendeletét illetően, mely alapján néhány átmeneti rendelet lépett életbe, amelyekre a nyilvános rend megszilárdítása és védelme végett volt szükség. A nyilvános rendet „manapság durván megsértik, leginkább az antiszocialista és társadalomellenes elemek". A rendeletről hozott rendelet a kihirdetés napjával vált hatályossá, és 1969. december 31-ig volt érvényben.[4]

1970-ben tanultunk a válságfejlődésből.[5] Ha valaki állásért jelentkezett, az életrajzokban és a hozzá tartozó kérdőívekben egy kötelező kérdés kezdett megjelenni: Milyen a viszonya 1968-hoz?

A középiskola elvégzése után tovább akartam tanulni. A bölcsészkaron hallgatható kínai–német szak és a jogi kar között kellett döntenem. Az eredmény végül egyértelmű lett: mivel Prágában 1971-ben ilyen szakot nem nyitottak (azt mondták, hogy a kínai kulturális forradalom miatt), az utóbbi lehetőség maradt. Második kísérletre, megkésve sikerült bejutnom a jogra, Kassára. Az ideológiai fakultásra, amelyre Kelet-Szlovákiának olyan szüksége volt, mint a levegőre, és amelyen paradox módon pozsonyi tanárok adtak elő. Olyanok is, akiket az átvilágítások során kihúztak a Párt soraiból. Röviden, szerencsénk volt.

Miközben tanultunk, messze tőlünk, a Kínai Népköztársaságban (KNK) a kulturális forradalom valóban teljes erejével tombolt. Semmi közelebbit nem tudtunk róla abban az időben.

A Tisztaság és a fény napja, az elhunyt ősök iránti tisztelet kifejezésének ideje, az ún. kínai halottak napja, általában április 5-re vagy 6-ra esik. A kínaiak ekkor hagyományosan felmenőik sírjait látogatják meg és teszik rendbe, áldozatokat hoznak nekik. A KNK megalakulása után ezt a napot a Mártírok emléknapjává kiáltották ki.

1976-ban, néhány nappal ez előtt az ünnep előtt, az emberek tömegesen érkeztek a Népi Hősök emlékművéhez, amely a Tiananmen tér közepén áll. Virágkoszorúkat hoztak Csou En-lajnak, aki 1976 januárjában hunyt el. Csou En-laj, kommunista vezető. Titokzatos ember. Más, mint a többiek. A kínai nép megbecsülte erkölcsi értékeit és tartósan a szívébe zárta. Csounak nem voltak gyerekei, amit Kínában a legnagyobb szerencsétlenségnek tartanak az életben. Mikor megpróbálták rábeszélni arra, hogy egy fiatalabb nővel házasságot kössön, elutasította a lehetőséget, és a következőket mondta: „Minden kínai az én gyerekem." Nem úgy tett tehát, mint sok más pártfunkcionárius, akik lecserélték öreg feleségüket egy fiatalra.

A téren százezrek cserélődtek, és a Csou En-laj tiszteletére tartott megemlékezés fokozatosan a radikálisok elleni tömegdemonstrációvá vált, nem volt kivétel ez alól Mao Cetung sem. A poémák tartalma egyre élesebbé vált, a Mao feleségére, Jiang Qingre és cimboráira kihegyezett szarkazmus mértéke növekedett.

A kínai fiatalok számára a Mennyei béke terének látogatása rituálévá vált. Verseket másoltak egymásról, szavalatokat hallgattak, kinevették a radikálisokat, ellenük szónokoltak.

Szólásszabadság. Valami hallatlan a kommunista Kínában.

A radiális vezetők növekvő félelmekkel nézték ezeket a jeleneteket, és úgy döntöttek, közbelépnek. Peking polgármestere, Jiang Qing munkatársa 1976. április 5-én parancsot adott ki a főváros milíciájának a tér bekerítésére. A rendőrség és a milícia Jiang Qing fel-

ügyeletével betört a térre, majd gumibotokkal, valamint pisztolyokkal megkísérelték elkergetni az embereket az emlékműtől.

Mivel nem hallgattak rájuk, lőni kezdtek. Az eredmény több ezer halott és több tízezer sebesült. Az élőket, akiknél megtalálták a versek leiratát, biztonságos helyre hurcolták, ellenforradalmárként elítélték és bírósági eljárás nélkül lelőtték őket. Rövidített eljárás.

A Tiananmen teret ezt követően áthatolhatatlan kordon védte. A pekingi technikai szolgálat munkatársainak két napig tartott, mire eltávolították a vérfürdő nyomait és a holttesteket. Így telt 1976 áprilisának első dekádja.

1977-nek mindjárt az elején a kassai jogi kar nyilvános pártgyűlésén elítélték a Charta 77 nevű informális polgári kezdeményezést. A kezdeményezés a csehszlovák államhatalmat bírálta az emberi és a polgári jogok be nem tartása miatt, amelyek mellett az állam az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmányának aláírásával elkötelezte magát, Európában, Helsinkiben. Tudott akkor bárki is közelebbit valami chartáról? Ahogy az illedelmes (és engedelmes) jogászokhoz illik, senki sem mert rákérdezni a charta tartalmára és szövegére. Tartani a szájat és a kezet – az elítélés mellett! Az agresszió és a hatalomvágy súlyos krónikus betegség, ami ellen fel kell szólalni. Másként könnyen az ellenkezője valósul meg:

Elég, ha egyszer bólintottál.
Azzal már hozzá is szoktál.[6]
A bólogatás démona.[7]

A Charta 77 egyik szóvivője, a 20. század egyik legnagyobb filozófusa, Jan Patočka tanár úr pár órás kihallgatás után 1977. március 13-án elhunyt.

Több mint tíz évvel később, 1987 nyarának végén ugyan későn, de mégiscsak eljutottam kétéves ösztöndíjas tanulmányútra a sanghaji Fudan Egyetemre. Kínai nyelvet és kínai jogot hallgattam.

S egyszerre csak elérkezett 1989 áprilisa. A hsziani eltemetett agyaghadsereg katonájának szobrát viszem magammal. Véget ér a Fudan Egyetem hatnapos kirándulása a Selyemút mentén található régi fővárosba. Sok mindenre jutott időnk. A neolit falura, Csin Si Huang-ti császár sírjára, a terrakottafigurák múzeumára (a híres „eltemetett" hadsereg), a Tang dinasztia uralkodóinak sírjaira, a Provinciális Múzeumra, a Nagy Vadlúd pagodára, a Kis Vadlúd pagodára, a Harangtoronyra, a Dobtoronyra, a Nagy mecsetre, a városi várakra…

A vissza, Sanghajba tartó vonat indulása előtt kínai kollégáim elkapnak egy hírt a televíziós híradásból: 1989. április 15-én meghalt Hu Jao-pang, a Kínai Kommunista Párt egykori főtitkára. Első látásra semmi rendkívüli. A vonatút egészen kellemesen telik, és késő este már otthon vagyunk, Sanghajban.

Autóbusszal megyünk a pályaudvarról az egyetem kampuszáig. Már az első pillantás a diákok utcai csődületére sejteni engedi, hogy valami történik. Néhány óra alvás. És reggel elkezdem tanulni, mit jelent a c'pao, mit a nagy jelekkel írt faliújság. A kínai diákok készségesen magyarázzák a feliratok értelmét és segítenek a lefordításukban. Emellett újabb tényekről szerzek tudomást. Mozaikot rakok össze belőlük: 1986. december 19-én zajlottak a legnagyobb demonstrációk Sanghajban a kulturális forradalom óta. Diákok ezrei követeltek több demokráciát. A szikra Pekingbe is átpattant. A diákok követelései azonban süket fülekre találtak. 1987. január 16-án megfosztották hivatalától a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának főtitkárát, Hu Jao-pangot, mivel túlságosan is szimpatizált a diákokkal. Csao Ce-jang került a helyére.

1989 tavasza és tulajdonképpen az év egész hátralévő része számomra a francia forradalom üzenetének jegyében telt. A sanghaji egyetemen, az alkotmányjogi tanszéken dolgozó Jü Ping kollégával közösen ismételgettük az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatá*nak 11. cikkelyét 1789-ből: *„Le libre communication des pensées et des opinions est un des droits le plus precieux de l' Homme.* A gondolatok és vélemények szabad közlése az embernek egyik legértékesebb joga…" És Montesquieu gondolatait, *A törvények szellemé*ről kínai fordításából.

Mindjárt Hu Jao-pang halálának másnapján, 1989. április 16-án a Fudan Egyetem területén faliújságok jelentek meg, melyek még mindig itt lógnak. Olvassuk: „A despota

uralom elnyomja az embereket, hívnak a demokratikus remények. Őseink nyomdokain kell haladnunk. Haladni vagy meghalni. Nem szabad tétovázni, nem szabad!" Kínai kollégáim úgy vélik, hogy Hu Jao-pang az 1986-os diáktüntetések elnyomásának áldozata.

Április 18., kedd. Egyre több a faliújság: „Követeljük a feltétel nélküli sajtószabadságot, az 1986-os diáktüntetések megítélésének újragondolását, a Népi Képviselők Összkínai Gyűlésének referendumát. A rendszer megváltoztatását egy olyanra, amely garantálja a bürokratikus korrupció megszüntetését, a törvényességet, Hu Jao-pang szívrohama valódi okainak és hátterének nyilvánosságra hozatalát." Li Peng kormányfő először válik támadás célpontjává. És a kommunista párt diktatúrája. A szabadság és a demokrácia az összes jelszó közös nevezője. A demonstráció szó a levegőben lóg.

A hírek szerint április 20-án Peking központjában húszezer diák gyűlik össze. Négy nap múlva már húsz főiskola sztrájkol a fővárosban. A kommunista párt pekingi főnöke, Li Si-ming bejelenti, hogy szigorúan fellépnek a diákok ellen. A hivatalos tiltás ellenére a tüntetések nem hagynak alább. A lavina megmozdult.

A kormányban nem árad túl a szolgálatkészség. Kivár. Újabb jelentős dátum közeledik, május 4. És vele a japánellenes diákmozgalom megalakulásának, a nemzeti egységért folytatott intellektuális forradalomnak a hetvenedik évfordulója (1919).[8] A Tiananmen téren körülbelül félmillió lelket számolnak. Sanghaj nem marad el ez mögött. A Nép terét minden oldalról védik.

Pingpongozás után diákok csoportja Pekingben úgy dönt, hogy éhségsztrájkot kezdenek. Május 13-a van. Sanghaj is elküldi éhségsztrájkolóit a metropoliszba. Ki tart ki, ki enged? Csao Ce-jang mintha reményt adna a diákoknak, hogy fő követeléseikről tárgyalni fognak. A kísérletek a megegyezésre nem járnak sikerrel. Vajon Csao Ce-jangra ugyanaz a sors vár a diákokkal való kokettálás miatt, mint Hu Jao-pangra?

1989. május 19., péntek. Pekingben tárgyal a legmagasabb pártvezetés. Informális hírek szerint Csao Ce-jang nem értett egyet a hadsereg bevetésével a rend helyreállítása érdekében. Leírták, leváltották. Egy másik szigorú hír: május 20-án Peking nyolc kerületében rendkívüli állapotot hirdetnek ki. Vagy statáriumot. Válasszanak.

Május 22., hétfő. Hallom csepegni a csendet a reggeli 55-ös buszon. Sanghaj központjába tartok. Senki sem beszél. Hová tűnt a jegykezelők és az utasok folyamatos éneklő csevegése? Hiányoznak a felkiáltások: *Maj phiao!* (Vásároljon jegyet! De úgyszintén: Jegyet veszek!) Egyáltalán nem árulnak jegyeket. Csupa potyautas. Különös letargia. Az ablakon túl eső. A környező falakon új feliratok. Sárgák, pirosak és feketék. A legutolsó pekingi hírekhez és a hozzájuk fűzött kommentárokhoz kapcsolódnak. Végállomás! Kiszállok, s látom, hogyan vonulnak kifelé egy mellékutcából világoskék esőkabátos emberek. Pár pillanatig eltart, míg azonosítom őket: újságírók és zsurnaliszta szakos hallgatók. *El a sajtócenzúrával!* – hirdetik a jelszavaik.

Vajon kialakul majd hatalmi harc a kínai vezetésben? A diákok egységességének hiánya és fáradtsága dönt majd? A diákvezetők a tiltakozó akciók megszakítását javasolják, a diáktömegek azonban folytatni akarják a sztrájkot egészen június 20-áig. A nép hangja, Isten hangja? Nincs mennyei béke. Mint az ellenállás szimbóluma május 29-én a Tiananmen téren kinő a demokrácia istennője (hasonlít a Szabadságszoborra ?). Ártatlanul fehér gipszből.

Sanghaj semmiben sem akar lemaradni. Másnap a Fudanon is megjelenik egy hasonló, hungarocell alak, kicsit kisebb, mint pekingi mintája.

A hadsereg Pekingben ellenőrzése alatt tartja a kulcsobjektumokat: a teret, a kormány épületeit, a repteret, a főpályaudvart, a telegráfot. A megoldás reménye még mindig él. A katonák és a lakosság közötti kapcsolat kezdetben baráti. Hiszen a népi hadsereg feladata a nép védelme. Úgy tűnik, a diákok is megértik egymást a katonákkal. A Tiananmen környékén üldögélő katona. Ki is ad neki rózsát? Vérvöröset…

Megérkezik a parancs a tér kiürítésére. Ki adta ki? A konfliktust talán már nem lehet elkerülni. A diákok egy része elhagyja a teret. Mennyi maradt ott belőlük? Ki mindenki maradt ott tulajdonképpen? Közeledik a sorsdöntő éjszaka. Június 3-a és 4-e fordulója. Mikor úgy tűnt, hogy minden véget ér, a hadsereg jutott szóhoz. És ha a hadsereg jut szóhoz, rendszerint a fegyverekről beszél…

Valószínű eredmény: ezerötszáz halott és hétszer-nyolcszor ennyi sebesült. A nyugati állomások polgárháborúról beszélnek híradásaikban. Egyelőre szerintem kissé erős szavak. A diákellenállás folytatódik. Csangcsouban a diákok a sínekre feküdtek, megbénítva a tartományban az egész vasúti közlekedést. Sanghajban végleg leállt a városi közlekedés. A félreállított harmonika-buszok a leengedett gumiabroncsokkal barikádként szolgálnak az utak eltorlaszolásánál. Ezek azonban puszta barikádok. Az újságok nem jelentek meg. Az információk csupán plakátok és hongkongi újságfotók másolatainak segítségével terjedtek. Sokkoló képek. Biciklik és testek halmai.

Kerékpárral mindenhová el lehet jutni. Vagy saját lábon, ez azonban problémás, tekintettel az olyan város kvantitatív paramétereire, mint Sanghaj. Hírek terjednek szájról szájra. Az áldozatok számáról. Teng Hsziao-pingről is. Állítólag kórházban van. Súlyos beteg, rákos, dühös, hogy a dolgok kicsúsztak a kezei közül. Más hírek szerint már meg is halt. Kinek és minek lehet hinni?

Az utóbbi napok leitmotívuma: *Le Li Penggel!* A szomszédos Tung Csi Egyetem bejárata felett óriási plakát tündököl, a kínai kormányfőt életnagyságúnál nagyobb méretben ábrázoló rajzzal, bajsza à la Hitler, egy véres kardra támaszkodik.

A *China Daily* című sajtóorgánum hozza a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának és a Kínai Népköztársaság Állami Tanácsának 1989. június 5-ei közös állásfoglalását: Peking kritikus állapotban van a sokkoló ellenforradalmi zavargások következtében, melyet „néhány aljas szándékú ember" hívott életre. A zendülésnek, mely július 4-én, szombaton korán reggel kezdődött, az volt a célja, hogy „tagadja a kommunista párt vezető szerepét, véget vessen a szocialista rendszernek, és megdöntse a népköztársaságot". A Népi Felszabadító Hadsereg egységei mindent megtettek azért, hogy megelőzzék a vérontást, ennek ellenére bizonyos számú ember mégis áldozatul esett, nagyrészt a katonák soraiból. Az állásfoglalás a párt és a kormány támogatására hívja fel a polgárokat. Ezen túl szívélyesen gratulál a katonai egységeknek, amelyek „elnyomták az ellenforradalmat, helyreállították a becsületet és a rendet a Mennyei béke terén". Az ellenforradalom elnyomása… Valahonnan ismerős. Déja vu…

Megpróbálom megkeresni a barátaimat Sanghajban. Hiába. Jü Pingnek írásos üzenetet hagyok: „A legjobbakat kívánom Neked és Országodnak!" A Fudan Egyetem új tornyházán egy vörös anyagól készült, függőlegesen elhelyezett, hosszú szalagon a szél lökéseitől fekete felirat hullámzik: „Felépítettük az új kínai falat!" Csomagolnom kell. Utána kerékpárral a csehszlovák konzulátusra. Keresztül Sanghajon. Búcsúút. Vakon is tekerhetnék. Ismerek minden rövidítést. Búcsúzom a „szörnytől a Huangpu folyón", hosszú tanulmányaim városával. Vajon visszatérek-e még valaha?

Repülőút Pekingbe. Időközben 1989. június 11-e lett. A pekingi reptérre csehszlovák diplomaták jöttek értem, a nagykövetség kapui bezáródnak. Úgy érzem magam, mint egy kalitkában. Szerencsére találkozom Viktor Michalíkkal, aki Prágában kínait hallgat. Van egy gitárja és tehetsége. Megtanulta a kínai popzene összes, nekem is tetsző slágerének szövegét. Énekelhetem vele, hogy: „Magányos farkas vagyok, aki északról érkezett…" Bár észak éppen Peking, kínaiul: „északi főváros". Ki tudja, tulajdonképpen merre van most észak?

Mi is történt 1989. június 4-ére virradó éjszaka? A szólásszabadságot érte egy övön aluli ütés. Viktor egy magnetofon-felvételt játszik le, melyet szemtanúként egy amerikai újságíró rögzített, mikor is a testére erősített egy kazettás magnót. Közel volt, a Tiananmen tér sarkán. A felvételen éjjel egy és három óra között felvett hangok hallhatók, miközben az újságíró is igyekszik kommentálni az eseményeket. Hallani a katonák párbeszédeit pekingi tájszólásban. A felvétel készítője a katonai autókat és a harckocsikat számolja. És ez után következnek az utolsó pillanatok, amelyeket nem lehet kitörölni az emlékezetből. Ismételt felszólítások, gépfegyver-sorozatok, hangok, parancsok a tér kiürítésére. Egy dallam. És az *Internacionálé* karéneke.

Fantáziám visszafoghatatlanul dolgozik. Igen, így fejeződtek be minden nap a demonstrációk a Fudan Egyetem környékén, ezzel a dallal tértek vissza a kínai diákok a kollégiumba. Az *Internacionálé* hangjai. És nyomban utána lövések. Istenem! A hivatalos verzió szerint csak bűnöző elemek maradtak a Mennyei béke terén. Nem vagyok hajlandó

elhinni. Bűnöző elemek mégsem maradnak a helyszínen és énekelnek… Ha rázós lesz a helyzet, ha lövések fenyegetnek, elfutnak. Nem engedik, hogy rájuk lőjenek. Valami demokráciáért, vagy szabadságért? Nevetséges! Nem bírom hallgatni – de végül mégis-csak meghallgatom. A lövéseket a diákokba. A párt, a kormány és a nép nevében. Az *Internacionálé* ellen? A felvétel készítője kétszázra becsülte az áldozatok számát addig a pillanatig, amikor el kellett hagynia a helyét…

Jü Ping barátom június után, mikor is 1989. június 15-én gyorsan el kellett hagynom Kínát, örökre elveszett. Ezért emlékeim mélyéről egy újabb, talán ismertebb nevet teszek az övé mellé. Liu Hsziao-po. Ott volt a Mennyei béke terén. Mikor a tüntetések elkezdődtek, még az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodott. Azonban úgy határozott, hogy hazatér, és április 27-étől bekapcsolódott a mozgalomba. Felhívja a kormányt és a diákokat, hogy vessék el az osztályharc ideológiáját, helyette a párbeszéd és a kompromisszum új politikai kultúráját juttassák érvényre. Végül sikeres tárgyalásokat folytat a diákvezetőkkel és a hadsereg parancsnokaival, melyek során meggyőzi a diákokat, hogy hagyják el a teret. Ezzel életek százait, ezreit mentette meg. Liu Hsziao-pót ennek ellenére június 6-án letartóztatják és vád alá helyezik ellenforradalmi propaganda és államellenes tevékenység ösztönzése gyanújával (csak 1991 januárjában szabadulhat).

Nem bírom meghallgatni az *Internacionálé*t. Mikor felcsendülnek a hangjai, elmegyek. Mint 1989 októberének elején a kassai Művészetek Házából, ahol az elvtársaknak az 1989/1990-es akadémiai év megnyitásának alkalmából még sikerül átadniuk a pártkitüntetéseket. November már itt van a sarkon túl, de mégis elég messze. Ez a harc lesz a végső, csak távozzunk hát…

1989 októbere van soron. A lipcsei pályaudvaron szállok ki a vonatból. A Német Demokratikus Köztársaságban. A nyilvános tereken (így ezen a pályaudvaron is) ott függ az 1974. január 28-ai, fiatalok védelméről szóló törvény (Jugendgesetz – 1990-ben javítottak rajta). 1946-ban a Szabad Német Ifjúság (FDJ) kihirdette a fiatal generáció alapjogait, a politikai jogokat, a művelődéshez való, illetve az örömhöz és a vidámsághoz való jogot. Ezek az NDK-s propaganda szerint már régen a törvények és a társadalmi gyakorlat részei. A lipcsei Karl Marx Egyetemre a francia forradalom 200. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia résztvevőjeként érkeztem.

Ott voltam. A „hétfői demonstráción", 1989. október 16-án Lipcsében, amelyen már százhúsz-ezer ember vett részt. 1989. október 18-án este is a koncerten a híres Gewandhause-ban, ugyanabban a városban. Bach volt műsoron. A szünet alatt megnéztem és meghallgattam – vagyis inkább meghallgattam és megnéztem – a legújabb hírt (a folyosón található tévékészüléken) arról, hogy a Német Szocialista Egységpárt (SED) Központi Bizottságának főtitkára, Erich Honecker elvtárs „egészségügyi okok miatt" lemondott funkciójáról. Egon Krenz elvtárs váltotta őt, aki 1989. október 13-án kissé a főtitkár háta mögül (mivel Honecker nem pusztán ismert „mesterlövész" volt, de a tüntetők megfélemlítésére páncéltankokat is be akart vetni Lipcsében) megtiltotta a lőfegyverek használatát a tüntetéseken (amiről abban az időben Lipcse utcáin semmit sem tudtak).

1989. november 17-e[9] után kicsit Kassán maradtam. Mikor a jogi karunk diákjai visszaérkeztek Prágából egy videokazettával a Národní třída-i (Nemzeti sugárút) eseményekkel, meséltem nekik a kínai tapasztalataimról. 1989 decemberében aztán a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében kezdtem el dolgozni Pozsonyban. Hamarosan, már 1990-ben a Szlovák Nemzeti Tanács egyik bizottságában Milan Janičin úrral a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomból a gyülekezési, a petíciós jogról és a periodikus sajtóról szóló törvényekhez fűztünk megjegyzéseket. Elragadtatva a következő rövid és szép gondolatot fogalmazta meg: „Ilyen még nem volt a történelemben!" Figyelmébe ajánlottam ezért az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata 11. cikkelyének második részét is: *„Tout citoyen peut donc parler, ecrir, imprimer librement, sauf a repondre de l abus de cette liberté, dans les cas determinés par la Loi*. Ennélfogva minden polgár szabadon szólhat, írhat s nyomtathat ki bármit, felelősséggel tartozván viszont e szabadsággal való visszaélésért a törvény által meghatározott esetekben." A levegőben lógott ekkor már *Az alap- és szabadságjogok jegyzéke*[10].

A mozgás szabadsága. Nyugat felé is. 1990 novemberének elején ösztöndíjas tanulmányútra mehettem a Friedrich Alexander Egyetemre Erlangen-Nürnbergbe, az Általános Államtudományi és Jogfilozófiai Intézetbe. Reinhold Zippelius tanár úr, akinél az 1990/1991-es téli szemesztert töltöttem, mindjárt az első találkozásunkkor nekem ajánlotta a Fehér Rózsa[11] nevű diákcsoportról szóló előadását. Addig semmit sem tudtam a második világháború idején Németországban működő ellenálló mozgalomról. A Fehér Rózsa röplapja 1943-ban, amelyet a két diáknak, Sophie Schollnak és a bátyjának, Hans Schollnak közösen sikerült a müncheni egyetemen szétszórniuk, a következőt hirdette:

„A kultúrnemzet számára semmi sem méltatlanabb, mint ellenállás nélkül megengedni, hogy felelőtlen és sötét ösztönök által vezérelt vezetői klikk »kormányozza«.

Diáktársak, diáktársnők (kollégák és kolléganők) – nemzetünk megrendülten áll német férfiak sztálingrádi pusztulása felett. A világháború őrvezetőjének zseniális stratégiája 330 ezer német katonát felelőtlenül a pusztulásba hajtott. Köszönjük Neked, Vezér. A német nemzet forrong. Továbbra is egy dilettáns kezébe szeretnénk adni német hadseregünk sorsát? A pártklikk alantas hatalmi ösztöneinek szeretnénk feláldozni a német ifjúság maradékát? Soha többé! Elérkezett az elszámolás ideje, hogy a német ifjúság leszámoljon a legmegvetnivalóbb zsarnoksággal, ami által nemzetünk valaha is szenvedett. A német ifjúság nevében követeljük Adolf Hitlertől, hogy adja vissza személyes szabadságunk, ami a németek számára a legértékesebb jó, a szabadságunk, amelyet a legsajnálatosabb módon elvett tőlünk.”

A szólásszabadság nem létezett Németországban. Sem Sztálingrád előtt, sem Sztálingrád után. Vagy mégis? Mit írt Bertolt Brecht már/még 1932 végén?

Der Führer hat gesagt: Man muss marschieren!
Es ist ein langer Weg zum dritten Reiche,
Es ist unglaublich, wie sich das zieht!
Es ist ein hoher Baum die deutsche Eiche
Von der aus man den Silberstreif erst sieht.

A Führer mondta: menetelni kell!
A cél a Harmadik Birodalom.
Hihetetlen, hogy dübörög.
A német tölgy alatt magas halom,
Melynél náci horda pörög.

Hitler verrecke!
Rassenreines Vieh
Sag: zu welchem Zwecke
Zahlt dich die Industrie?

Hitler, te geci, bazmeg
– Sok fajtiszta barom mozog –
Mondd már, mi a fasznak fizetnek
Téged a nagyiparosok ?[12]

1943. február 18-án röplapok terjesztése közben tetten érte Sophie-t az egyetem gondnoka (Hausmeister), Jakob Schmid, aki 1933 óta volt az NSDAP tagja, és késlekedés nélkül feljelentette a Gestapónak. Tettéért dicséretet és háromezer birodalmi márkás (értsd: harminc ezüstös) jutalmat kapott. A Fehér Rózsa erőszakmentes, szellemi, a szó erején alapuló ellenállásának Roland Freisler vetett véget, ennek a szabadságnak a lármás hóhéra vörös bírói talárban, villámtárgyaláson, 1943. február 22-én. Az ítéletet szó szerint

egy profi, Johann Reichart hajtotta végre.[13] Guillotine segítségével, mely a francia forradalom idejének terrorját idézi, a München–Stadelheim börtönben.

A müncheni Lajos Miksa Egyetem melletti tér ma a Geschwister-Scholl-Platz nevet viseli, és a diákok kedvelt találkozóhelye. Az egyetem bejárata előtt a kőpadlóban van megörökítve a Fehér Rózsa utolsó röpirata.

A strasbourgi utcák és terek újabb elnevezése során is gondoltak a Scholl testvérek emlékére. Az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti híd az ő hídjuk. A Bíróság közvetlen közelében található villamosmegálló a Droits de l'Homme nevet viseli, vagyis Emberi Jogok megálló. És valóban. Egy ember – európai polgár – előszobát és hálószobát csinált a megállóból, hálózsákkal, a téli cipők szépen előretolva. Alszik és ügyének igazságos elbírásáról álmodik. Plakát: C. Románia ellen, ez és ez a szám… A sarkon túl, a korláton egy másik plakát, Shakespeare-idézet a Macbeth bevezetőjéből: „Fair is foul, and foul is fair: Hover through the fog and filthy air. (Szép a rút és rút a szép. Rajta! köd- s homályba szét !)"[14] Thunder and lightning! Mennydörgés és villámlás! Mikor mozdulnak meg végre a bírák a szemben lévő épületben és döntenek igazságosan? Ne ítéljünk, hogy ne ítéltessünk…

2009 szeptembere van, és hihetetlen húsz év után újra Pekingben vagyok. A jog- és társadalomfilozófia világkongresszusán. Oda mehetünk, ahová akarunk. Csak a Tienanman tér van kissé lezárva. Meg lehet közelíteni, de ez minden. Közeledik ugyanis a Kínai Népköztársaság megalakulásának hatvanadik évfordulója, és gyakorolni kell a katonai szemléket. Kínai lányok miniszoknyában, hosszú szárú csizmában és gépfegyverekkel. Menet, indulj, lépést tarts! Több utcában is a mozik előtt harcolnak a jegyekért, egy filmre a nagy Mao Ce-tung életéről és érdemeiről. Mao-csu-szi wan-szuej! Éljen tízezer évet Mao elnök! Császári kívánság. Adjuk meg a császárnak, ami a császáré, és Maónak, ami Maóé.

Tudjuk, vagy nem akarjuk tudni? Liu Hsziao-pót 2008. december 8-án (már sokadszor) lecsukták, majd 2009. december 25-én elítélték. Azzal a váddal, hogy az „államhatalom megdöntésére lázított, valamint részt vállalt a »Charta 08« manifesztum megfogalmazásában". A bíróság határozata szerint: „a népi demokratikus diktatúra és az ország … szocialista rendszerének megdöntése volt a célja. Tettei romboló hatásúak voltak, a vádlott elvetemült bűnöző." Az ítélet elleni 2010. január 28-ai fellebbezést a „politikai hatalommal való visszaélésre" hivatkozva utasították el. Az Új Kína (Xinhua) Hírügynökség azt írta, hogy a bíróság „az eset során szigorúan betartotta az igazságos tárgyalás követelményeit, és teljes mértékben védte Liu perjogait".

Liut egyértelműen a csehszlovák Charta 77 inspirálta:

1. pont. Új alkotmány. Át kellene dolgoznunk a jelenlegi alkotmányt, az alkotmány rendelkezéseit, amelyek ellentmondanak annak az elvnek, mely szerint a szuverenitás a népből ered, és olyan dokumentummá változtatni, amely valóban garantálja az emberi jogokat, elfogadja a közhatalom gyakorlását, és Kína demokratizálásának jogi eszközeként szolgál.

4. pont. Független igazságszolgáltatás. A jog kormányának minden egyes politikai párt érdekei felett kell állnia, és a bíráknak függetleneknek kell lenniük. Ki kell nevezni a Legfelsőbb Alkotmánybíróságot és kereteket szabni a törvények összehangolásához. Minél korábban meg kell szüntetni minden olyan politikai és jogi ügyekkel foglalkozó bizottságot, amelyek jelenleg lehetővé teszik/megengedik a Kommunista Párt hivatalnokainak minden szinten, hogy előre és a bíróságot megkerülve döntsenek politikailag érzékeny ügyekben. Szigorúan meg kellene tiltani a közhivatalok felhasználását magáncélokra.

Liu börtönben volt, de ez nem akadályozta meg, hogy Nobel-békedíjra jelöljék. A 2010. január 18-ai jelölést Václav Havel, a tizennegyedik Dalai Láma, André Glucksmann, Vartan Gregorian, Mike Moore, Karl Schwarzenberg, Desmond Tutu és Grigorij Javlinszkij írták alá.

Liv Ulmann norvég színésznő a Nobel-díj ünnepélyes átadása során 2010. december 10-én Oslóban felolvasta Liu *Nincsenek ellenségeim – zárónyilatkozat* című esszéjét:

„Nem ellenségem a rendőrség, amely megfigyelt, letartóztatott és kihallgatott. Nem ellenségeim az ügyészek sem, akik vád alá helyeztek, sem a bírák, akik engem elítéltek. Bár semmiképpen nem tudom elfogadni a megfigyelést, a letartóztatást, a vád alá helyezést és az ítéleteket, tiszteletben tartom az önök foglalkozását és integritásukat, Csang Zsung-kéjét és Pan Hszue-csingét is, akik az ügyészséget jelenleg képviselik. Tudatában voltam tiszteletüknek és őszinteségüknek december 3-ai kihallgatásom során."[15]

A szimpatizánsok kint az utcán a *Gondolataink szabadok* című dalt énekelték angolul. 1968-ban a Szabad Európát és az Amerika Hangját hallgattuk. Hallgassuk most is, az időtlen parafrázist: „Amerika Hangja, Alexis de Tocqueville beszél, ismét Alexis de Tocqueville beszél! A külsőleg szabadabb világért. A többség zsarnoksága a demokratikus köztársaságokban észrevétlenül hódít el nagyobb teret. Nem törődik a testtel, egyenesen a lélekhez igyekszik. A kormány már nem azt mondja: vagy úgy gondolkodsz, mint én, vagy meghalsz. Azt mondja: A gondolataid szabadok. Egyáltalán nem kell úgy gondolkodnod, mint nekünk, akik itt kormányozunk. Nem kell. Az életed, a vagyonod, mindened megmarad, de attól a naptól fogva, hogy másként kezdesz el gondolkodni, számunkra idegen vagy. Privilégiumod senki nem veszi el a közösségben, de semmire sem tudod használni, ugyanis ha azon igyekszel majd, hogy a polgártársaid megválasszanak, nem fogják megtenni. És ha azt kéred tőlük, legalább azzal tiszteljenek meg, hogy meghallgatnak, végül azt is megtagadják. Az emberek között maradsz, de elveszted emberi jogaid."[16]

2011 során a Szlovák Köztársaság Bírói Tanácsába kerültem a Szlovák Köztársaság Kormányának jelöltjeként. Rövid ideig bírtam ki ott, pontosabban addig, amíg nem bukott meg a kormány. Ez idő alatt nem szűnt a döbbenetem. A felett, hogy a bírák, a Bírói Tanács tagjai miként magyarázzák az alkotmányt és a törvényeket: jogászéletemben nem történt velem rosszabb… Tényleg ilyen Bírói Tanácsra ítéltettünk? Félek, bírák, még ha a gondolataink szabadok is. Félek, bírák – a Szlovák Köztársaság népe nevében.

Bertolt Brecht mindig provokál:

Die Staatsgewalt geht vom Volke aus.
Aber wohin geht sie hin?

A népből jön az államhatalom.
– No de hova megy?[17]

De már itt az ideje a távozásnak… Aqua mihi haeret. Elfogy a vizem.[18] Még egy utolsó konferenciai frissítőt az útra. Szókratész bürökpoharából pár kortyot a magaméba töltök, és a szólásszabadság egészségére iszom. ■■■

Beke Zsolt fordítása

Alexander Bröstl (1953, Kassa): szlovák jogász, egyetemi tanár, diplomata és alkotmánybíró. Több nyelven beszél, publikál, illetve fordít: német, orosz, angol, kínai, francia. Legutóbbi kötetei a Kalligram szlovák szerkesztőségénél jelentek meg.

Beke Zsolt (1973) irodalomtörténész. Esszéket, tanulmányokat fordít szlovák és cseh nyelvből.

1 A híres művészkettős, Jiří Voskovec (1905–1981) és Jan Werich (1905–1980), a világháborúk közti avantgárd színház (Osvobozené divadlo), a háború utáni színházi és filmes kultúra képviselőinek iniciáléi.

2 Ld. Dyck, A. R.: Narrative Obfuscation, Philosophical Topoi, and Tragic Patterning in Cicero's Pro Milone. Harvard Studies on Classical Philology, Vol. 98 (1998), 219. 36.

3 Cicero, M. T.: Titus Annius Milo védelmében. Ford. Nótári Tamás. In: http ://www.romaikor.hu/torvenyek_es_jogrendszer/vedobeszedek/marcus_tullio_cicero___titus_annius_milo_vedelmeben/cikk/marcus_tullio_cicero___titus_annius_milo_vedelmeben_iii__resz.

4 § 1 Aki ezen törvényrendelet hatályba lépése után

– a közrendet sértő megmozduláson vesz részt, aki ilyen megmozdulásra felhív vagy támogatja azt, aki nem hallgat a köztisztséget betöltő személyeknek a közrend megőrzését célzó felszólítására, vagy aki másvalakit arra buzdít, hogy ne hallgasson az ilyen felszólításra,

– aki megtagadja a szolgálati pozíciójából vagy a munkabeosztásából következő kötelességeinek teljesítését, és ezzel megnehezíti a közrend vagy a munka zavartalan menetének megtartására irányuló igyekezetet, vagy aki az ilyen kötelességek megszegésére buzdít,

Az, amennyiben nem bűntettről van szó, szabálysértés miatt legfeljebb három hónapig tartó szabadságvesztésre ítélhető, vagy 5000.– Kčs-ig terjedő pénzbüntetésben részesíthető, illetve e két büntetésben egyszerre.

§ 4 A fő- és más iskolák tanárait az illetékes miniszter visszahívhatja funkciójukból, esetleg azonnali hatállyal meg is szüntetheti munkaviszonyukat szintén azért, ha kötelességeikkel ellentétben a rájuk bízott ifjúságot a szocialista társadalom elvei és építése ellen nevelik.

(Alexander Dubček aláírása ez alatt a törvényrendelet alatt lett az oka annak, hogy a Polgári Fórum egy része 1989 decemberében nem értett egyet azzal, hogy jelöltesse magát az elnöki funkcióra, és helyette Václav Havelt támogatta.)

5 A válságfejlődés tanulsága a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága által 1970. december 10-én elfogadott, *A pártban és a társadalomban a CSKP XIII. kongresszusa óta lezajlott válságfejlődés tanulsága* (Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ) című dokumentumra utal, mely megállapítja, hogy Csehszlovákia a megelőző időszakban válságban volt, és hogy a Varsói Szerződés csapatai „baráti segítséget" nyújtottak. (A ford.)

6 Tomáš Janovicot idézem, egy mondatát és az azt követő epigrammát, tehát Janovic, T.: Zem sa krúti, vraví žiačik. In: Londáková, E. et al.: Rok 1968. Novinári na Slovensku. Bratislava, 2008, 154. (Saját fordítás.)

7 Tatarka, D.: *A bólogatás démona*. Ford. Koncsol László. Madách, Pozsony, 1991. Dominik Tatarka (1913–1989) mint a kevés szlovák egyike aláírta a Charta 77-et. Bartolomej Baltazár és Valizlosť Mataj még mindig velünk vannak.

8 A Május 4-e Mozgalom (1919) tizenhárom egyetem mintegy háromezer diákjának tiltakozását jelenti a Mennyei béke terén a kínai kormány azon (a nyugati nagyhatalmak, Franciaország és Nagy-Britannia nyomására hozott) döntése ellen, hogy átengedi Santung kínai tartományt Japánnak.

9 A Csehszlovákiai rendszerváltó események kezdete. (A ford.)

10 Az emberi jogok deklarációja, melyet a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Szövetségi Gyűlése fogadott el. 1991. január 9-én vált hatályossá. (A ford.)

11 Zippelius, R.: Widerstand – damals und heute. In: Geschwister Scholl – Gedenkvorlesung zum Thema „Widerstand in Deutschland". Erlangen, 22. Februar 1983, 5skk.

12 Brecht B.: Der Führer hat gesagt. In: Brecht B.: Der Schnaps ist in die Toiletten geflossen. Seine Erfolge in Berlin 1924–1933. Frankfurt am Main 1994, 97. (A magyar változat Márton László fordítása.) A vers 1932 végén keletkezett, és először kottával együtt látott napvilágot: Der Marsch ins Dritte Reich. Text: Bert Brecht. Nach einem englischen Soldatenlied arrangiert von Hanns Eisler. Berlin 1933. Bertolt Brecht 1930 után tüske a nemzetiszocialisták szemében. *A rendszabály* (Die Maßnahme) című drámája bemutatása után – amely mellesleg a kommunista agitátorokról és Kínában végzett forradalmi munkájukról szól – hazaárulással vádolták meg. A Reichstag felgyújtása (1933. február 28.) utáni napon Brecht elhagyja Berlint, és családjával, barátaival külföldre menekül (fokozatosan: Prága, Bécs, Zürich...). Németországban feketelistára kerül. Könyveit 1933. május 10-én elégetik, és életművét betiltják.

13 Ez az ismert hóhér huszonhárom évig teljesítménybérért vágta le guillotine-nal a bűnözők és az ellenállók fejét. Németország veresége után – a változatosság kedvéért a szövetségesek szolgálatában – elítélt nácikat akasztott. Később kijelentette, hogy soha nem látott senkit olyan bátran meghalni, mint Sophie Schollt.

14 Shakespeare, W.: Macbeth. Ware, Hertfordshire, 1992, 3. Magyarul Szász Károly fordításában ld.: http ://mek.oszk.hu/04500/04585/html/magyar.htm.

15 Liu ügyvédjének, Mo Sao-pingnek későbbi kijelentése szerint Liu felesége találkozott vele a Jinzhou börtönben, Heilongjiang tartományban 2013. november 19-én, hogy beleegyezését kérje perújrafelvételének kezdeményezéséhez.

16 Tocqueville, A. de: O demokracii v Amerike. Bratislava 2006, 410. (Parafrázis)

17 Brecht, B.: Paragraph 1. In: c. d., 95. (A magyar változat Eörsi István fordítása.) A vers 1930-ban íródott, és a Német Birodalom 1919. augusztus 11-én aláírt alkotmányának első cikkelyére vonatkozik: „Das Deutsche Reich ist eine Republik. Die Staatsgewalt geht vom Volke aus." (A Német Birodalom köztársaság. A népből jön az államhatalom.)

18 A bírósági eljárások során az antikvitásban az idő mérésére vízórát, klepszüdrát használtak.

KÉPEK AZ OROSZ VALLÁSOSSÁG KULTÚRTÖRTÉNETÉBŐL

XVIII. kép
A forradalmi Oroszország és a vallástalanok vallásossága

Év: 1881.
Hely: Szentpétervár.
Esemény: A Narodnaja volja terroristái megölik II. Sándor cárt.
Művek: Alekszandr Herzen: *Emlékezések és elmélkedések* (1852–1870); Fjodor Dosztojevszkij: *Ördögök* (1871–1872); Nyikolaj Bergyajev, Szergij Bulgakov és mások: *Vehi* (Mérföldkövek, 1909); Alekszandr Blok: *Tizenketten* (1918).

A 19. században csak egyetlen cár vállalta fel az enyhébb liberalizációs reformok bevezetését, beleértve a jobbágyság megszüntetését is: II. Sándor (uralkodási ideje: 1855–1881). A 19. században csak egyetlen cár vált merénylet áldozatává: sajnos, éppen II. Sándor. Számos sikertelen merényletkísérlet után a Narodnaja volja (A nemzet szabadsága) nevű szervezet végül 1881-ben Szentpéterváron bombát dobott rá, és az el is találta őt. A végeredmény a reformok leállítása lett, illetve egy zsidók elleni pogromhullám (noha ebben a konkrét szervezetben zsidó merénylő nem is volt), valamint a „forradalmár" és a „terrorista" fogalmak összemosása a szélesebb orosz közvélemény tudatában. A merénylet emlékére készült egy műalkotás is: a robbanás helyén, a pétervári kanálisok egyikének peremén felépült a Szpasz Na Krovi (Vérző Megváltó) nevű templom. Ez Szentpétervár egyik legkevésbé szerves épülete, ugyanis általa a moszkvai Vaszilij Blazsennij székesegyház egy pöffeszkedő variációja rondít bele a hangsúlyosan klasszicista környezetbe, mintha a feltámasztott ősi Moszkva így akarta volna „megzabolázni" a túlságosan európai Szentpétervárt.

Tíz évvel korábban kezdett megjelenni egy teljesen másmilyen műalkotás, melyhez egy másik gyilkosság adott indíttatást – egy a fentihez hasonló forradalmi terrorszervezet egyik tagjának halála. A gyilkosságot elnyelte az idő, Dosztojevszkij *Ördögök* (1871–1872, magyarul pl.: 1943, 1972) című műve tartósnak bizonyult, de a hasonló remeklések létrehozásának kísérletei (Andrzej Wajda 1985-ben megfilmesítette a regényt) sem hagytak alább.

Dosztojevszkij az orosz forradalmárokat és baloldaliakat úgy mutatja be, mint egy pszichopatákból, őrjöngőkből, bűnözőkből és öngyilkosokból álló rablóbandát, melyek a világ rendjének felszámolására törnek, miközben nem képesek többre, mint megsemmisíteni saját közvetlen környezetüket és önmagukat. Pjotr Verhovenszkij fáradhatatlan kiagyalója az intrikáknak és a bűncselekményeknek. Sztavrogyin az eszmei vezér, akit a többiek Messiásnak tartanak, s aki noha egy új vallási nihilizmus hirdetője, mégis úgy

tesz, mintha köze se lenne hozzá. Sigalev egy szegény nyomorék, aki kidolgoz egy elméleti projektet arról, hogy miként lehetne a világot az abszolút szabadság elve szerint tökéletesen elrendezni, ami viszont abszolút terrort eredményez. Ebből az ellenutópiából talán a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* is merített (XIII. kép). Kirillov egy fantaszta, aki öngyilkos akar lenni, hogy bebizonyítsa, Isten nem létezik, és ő bármit megtehet:

> „Én viszont érvényesítem a szabad akaratot, kötelességem elhinni, hogy nem hiszek. Én leszek a kezdet és a vég, és kitárom a kaput. És üdvözítek. (…) Istenségem jele a SZABAD AKARAT! (…) Megölöm magam, hogy engedetlenséget mutassak, hogy megmutassam az én új és rettentő szabadságomat."[1]

Az egyetlen valódi munkás ebben a rettenetes, az „emberiséget felszabadító" társaságban Satov, aki viszont el akar szakadni. Abban a pillanatban, mihelyt új életet akar kezdeni, a társaság megöli, ugyanis Sztavrogin és Verhovenszkij szerint a közös gyilkosság kovácsolja össze a legjobban a csapatot.

Talán még a gyilkossági ügynél is keserűbb az idős úr, Sztyepan Verhovenszkij portréja. Sztyepan Verhovenszkij egy művelt, európai vágású liberális a tipikusan „baloldali értelmiségi" típusából, aki „jót akar", aki egy csésze kávé mellett csak úgy szellemesen-kellemesen, ártatlanul, félig franciául locsog-fecseg a forradalomról – és aztán csodálkozik, hogy elszánt tanítványa minden szavát komolyan és szó szerint érti. A maga módján Sztyepan Verhovenszkij a legbűnösebb, hiszen ő csábítja az ifjonti „ördögöket" rossz útra. A szerző mégis csak neki nyújt megtérési lehetőséget in articulo mortis. A haldokló Sztyepan Verhovenszkij az, aki ördögöknek nevezi az ördögöket, aki felolvastatja Lukács evangéliumából azt a részt, amikor a megszállottból kiűzött ördögök a disznókba szállnak át (L 8, 32–37) és úgy magyarázza, mintha ez egy Oroszországról szóló jövendölés lenne:

> „Azok az ördögök, amelyek kijöttek az emberből és bementek a disznókba – az mind csupa kór és miázma, és tisztátalanság, mind csupa ördögök és manók, amelyek sokra gyűltek századok alatt a mi nagy beteg Oroszországunkban. (…) és mi mindannyian lerohanunk esztelenül és veszetten a meredekről a tóba és odaveszünk: és ez rendén is van, mert egyébre valók úgy sem vagyunk. De a beteg meggyógyul és »leül a Jézus lábához«".[2]
>
> (Szabó Endre fordítása)

Dosztojevszkijt az orosz kultúrában a későbbi századok többnek tartották egyszerű írónál – vallásbölcselőnek és prófétának számított. Ha felvesszük ennek a „prófétai diskurzusnak" a fonalát, Dosztojevszkij egyenesen zseniális prófétának bizonyult, amikor rámutatott az orosz forradalom destruktív oldalaira, mely a bolsevik puccs után Oroszországot és a világ környező részét olyan pokollá változtatta, amilyet se Dosztojevszkij, se kortársai közül senki se tudott elképzelni. Másfelől teljesen hamis prófétának bizonyult, amikor azt hitte, hogy Oroszország visszatér a tiszta kereszténységhez, és meggyógyul. Ez a téves jövendölés már csak azért sem teljesedhetett be, mert eleve rossz analízisből fogant. Dosztojevszkij ugyanis nagyon nagyot téved, amikor szembeállatja egymással az „orosz kereszténységet" és a „nem orosz forradalmiságot".

Először is: a forradalmiság, vagy általánosabban szólva a cári rezsim és az azt kiszolgáló pravoszláv egyház ellenében fellépő kritikai áramlat az orosz lelkiség történetének elválaszthatatlan része. A forradalmi ördögök karaktere és naiv, nyugatias atyamesterük, inspirátoruk gúnyos karikatúrája tagadni szeretné, hogy mit jelentettek Oroszország számára a zsarnoki, büszkén műveletlen és a kiválasztottsággal mint egy karóval hadonászó „harmadik Róma" állatias viszonyait kritizálók. A kritikai szemlélet már nagyon régen, az orosz középkorban megindul Kurbszkij herceg és rettegett Iván polémiáival. Kurbszkijról senki se föltételezhette, hogy a „nyugat bérence" (VI. és IX. kép). Kurbszkijtól egyenes út vezet Ragyiscsevovig, Novikovig és a jobbágyság, valamint a cenzúra felvilágosult kritikusaiig II. Katalin idején (XI. kép), Rilejevovig (XII. kép) és más dekabristákig, s akkor már Puskin se választható le róluk, akit ugyanúgy mérgezett az eltompult cári masinéria mindenhatósága, s aki ugyanúgy semmit, de semmit nem várhatott a pravoszláv egyháztól. Az a Puskin, akit Dosztojevszkij a maga extatikus *Beszédek Puskinról* című művében (1880) ünnepel, mintha az orosz nemzeti „mindent átölelés" képviselője lenne. Puskin állítólag életművében azt mutatta meg, hogy

> „igazi orosszá válni annyit jelent, hogy végérvényesen föl kell számolni Európa ellentéteit, s hagyni, hogy az európai vágy kiszélesedjen az ő orosz, mindent átölelő lelkében. Testvéri szeretetbe foglalni valamennyi testvérünket és végeredményben ki is mondani az általános harmónia talán utolsó szavát: minden nemzet hatalmas testvériesülését Krisztus evangéliumának szellemében."[3]

És egyenes út vezet a „fiatal Dosztojevszkijhez" is, akit halálra ítéltek, amiért részt vett egy vitakör összejövetelén. Az ördögök őrjöngése az *Ördögökben* az „idős Dosztojevszkij" őrjöngése is a „fiatal Dosztojevszkij" miatt. A világirodalomban csak kevés őrjöngés olyan ördögi, mint a szerző saját, immár megtagadott képe elleni őrjöngés. És tovább vezet az út az újságíró Alekszandr Herzenig (1812–1870), aki szabadon, párizsi, londoni és genfi emigrációjában fogja behatóan elemezni az orosz szociális viszonyok tarthatatlanságát, miközben odahaza a szabad véleménynyilvánítás gyakorlatilag lehetetlenné válik. Herzen *Biloje i dumi* (Emlékezések és elmélkedések, 1852–1870, magyarul: szemelvények, 1953) című emlékirataiból egy olyan

szociálliberális értelmiségi portréja rajzolódik ki, aki teljes mértékben szakított az egyházi értelemben vett vallással, akinek csak egy megkeseredett mosolya maradt a pravoszláv lelkiség számára, mely az államapparátus elnyomó mechanizmusainak szolgálatába állt, illetve aki ugyanúgy csak mosolyogni tud a népi vallásos zarándoklatokon, ereklyetiszteleten és az „érinthetetlen" szabályokon, aki végképp nem viseli el a szlavofil ábrándokat, ennek ellenére megvallja, hogy „minden életkorban, a legkülönfélébb élethelyzetekben is visszatértem az evangéliumok olvasásához, és annak tartalma minden esetben megnyugvást és alázatot hozott az én lelkembe".[4]

És ez a vonulat újabb liberálisokhoz és „nyugatosokhoz" vezet, mint amilyen Lev Tolsztoj (XVII. kép), Goncsarov (II. kép) vagy Turgenyev (XVI. kép), akik amennyire tudták, a társadalomkritikát a szépirodalomba csempészték bele, és akik szerették volna Oroszországot lassan és megfontoltan a standard európai útra terelni – már ha egyáltalán nyílt volna rá lehetőségük. 1917-ben II. Miklós trónfosztása után volt háromnegyed évük, az is a világháború kellős közepén. Ki róhatná fel nekik, hogy nem voltak képesek többre?

És igen, ennek a vonultnak az egyik ága vezet el a valódi radikális baloldalhoz, a „forradalmi demokratákhoz", Visszarion Belinszkij nemzedékéhez (XVI. kép), a narodnyikokhoz, a narodovolecekhez, a terroristákhoz, a marxistákhoz, az eszerekhez avagy a szociális forradalmárokhoz, a mensevikekig avagy a szociáldemokraták mérsékelt szárnyához és végül a bolsevikokhoz. Azokhoz, akik 1917 novemberében megdöntötték a liberálisok és a méreskelt baloldal törékeny uralmát és az országot mélyebb pokolba taszították, mint egykor a cári rezsim. Csakhogy azt állítani, hogy ez a folytonosság szükséges és elkerülhetetlen volt, hogy már Herzen, sőt már Ragyiscsev, sőt már maga Kurbszkij herceg is lényegében a bolsevikok uralmát készítette elő, hasonlóan leegyszerűsítő és abszurd, mintha azt mondanánk, hogy Krisztus mintegy előkészítette Dosztojevszkij Nagy Inkvizítorának uralmát.[5]

Másodszor: az orosz forradalom és az orosz kereszténység közti kapcsolat egyáltalán nem olyan egyértelműen antagonisztikus, ahogy azt Dosztojevszkij és a hasonló gondolkodású pravoszláv romantikusok és a restauráció hívei szerették volna látni. Épp ellenkezőleg. Tele van olyan összefüggésekkel, melyekről a nagy bolsevik egyházüldözés hevében megfeledkeztünk, melyeket viszont Dosztojevszkij kortársai még érzékeltek, s melyekből akár azt is le lehetne vezetni, hogy az orosz forradalom tulajdonképpen az orosz kereszténység egyik specifikus gyümölcse.

Hagyományosan ugyanis létezett az orosz baloldal, illetve az óhitűek és más vallási szakadárok közt is kapcsolat. A narodnyikok, miközben „eljártak az emberek közé", elsősorban a nem pravoszláv közösségeket keresték föl. Ezek ugyanis gyakorta műveltebbek voltak, mint az átlagos pravoszláv földművesek, képesek voltak dolgozni a Biblia szövegeivel, nem volt pozitív viszonyuk sem az államhoz, sem a hivatalos egyházhoz, épp ezért úgy tűntek, alkalmasabbak a megtérésre – és könnyebben választják Isten királysága helyett a forradalom hitét. Az óhitűek és a „szektások" ugyan nem lettek a forradalom tömeges támogatói, ám a bolsevik uralom korai korszakában mutatkoztak olyan kísérletek, hogy kihasználják őket ebből a szempontból. Ezek a törekvések elsősorban Vlagyimir Boncs-Brujevics (1873–1955) nevéhez, Uljanov-Lenin közeli munkatársához fűződtek, aki tudományosan is foglakozott a duhoborecekkel, és egy ideig élt is közöttük.[6]

Ezzel szemben egyházi környezetben is megjelentek a kereszténység és a szocializmus összehangolására tett próbálkozások. Ezek nyilvánvalóan a 19. század végi Oroszország társadalmi krízisére reagáltak. Ezzel egy időben támaszkodtak az evangéliumok régi, társadalomkritikai szellemű olvasásának hagyományára is, lásd a gazdag fiú példázatát, mely a híres közmondásba torkollik, miszerint „könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint gazdagnak az Isten országába bejutni", (Mt 19, 16–26), a gazdag ember és Lázár példázatát (L 16, 19–31) és sok más, gazdagellenes, a vagyonhalmozást vagy a szegényekkel szembeni rossz bánásmódot ostorozó kijelentést. Ez az olvasásmód és ez a kritika erősen jelen van az egyházatyák írásaiban is, főleg Aranyszájú Szent Jánosnál – akit már a Kijevi Nagyfejedelemség idején is jól ismertek és olvastak (IV. kép). Bibliai és patrisztikai tekintélyen alapszik az óorosz prédikációirodalom szociális érzékenységének motívuma is. Nyugaton a 19. és a 20. század folyamán a katolikus megújhodással és a liberális protestantizmussal együtt kialakul a keresztény baloldal erős áramlata is – mind intellektuális, és művészi, mind elméleti-utópisztikus és gyakorlati-politikai, mind mérsékelt és radikális szinten. Olyan személyiségek tartoznak ide, mint Félicité de Lamennais, Charles Péguy vagy Dorothy Day és ide sorolható számos különféle egyesület, szervezet és párt is. Oroszországban is létrejönnek a keresztény szakszervezetek, mint pl. A Harc Keresztény Testvérisége (melynek munkájában részt vett Pavel Florenszkij is) és más kísérletek is történnek a „kereszténység szociálissá tételére" és / vagy a „szocializmus megkeresztelésére". Összességében véve ezek csak kaotikus és tiszavirág életű próbálkozások. Ugyanakkor egy meglehetősen régi érzést fejeznek ki, miszerint az egyház mindaddig nem teljesíti a küldetését, míg csak a fennálló rendet védi, és nem lép fel határozottabban az elnyomottak jogainak érdekében.

Ezt az érzést és káoszt fejezi ki Alekszandr Blok (XX. kép) *Tizenketten* című verse (1918), mely tizenkét forradalmár menetét írja le a felforgatott Oroszországban. A versben szinte nincs vallási utalás. Magának a tizenkettes számnak azonnal figyelmeztetnie kell a szentírásban jártas olvasót, hogy itt valami többről van szó. A vers végén, minden előzetes figyelmeztetés nélkül mégis csak kiderül a lényeg:

> „Így vonulnak a nagy éjben,
> nyomukban az éhes eb,
> előttük a hóesésben,
> – véres zászló a kezében,
> a golyó nem sebzi meg –
> vad viharban, mord borúban,
> fehér rózsa-koszorúsan,
> hógyöngyösen hófehéren
> Jézus Krisztus megy az élen.[7]
>
> (Lator László fordítása)

A kereszténység és a forradalom ambivalens viszonyának még egy aspektusa jelzi a forradalmi hit új, szekularizált vallásként való felfogását. A forradalom zászlóvivője, az európai műveltségű és baloldali irányultságú „intelligencia" (speciális megnevezése egy társadalmi és szellemi, értelmiségi rétegnek, mely a lengyelben honosodott meg, onnan került át az oroszba és onnan az angolba is „intelligentsia" alakban) ebben az értelemben egy szekularizált szerzetesrendnek felel meg.[8]

A forradalom és az „intelligencia" ilyen szinte kvázivallásos felfogását 1909-ben kritikus hangnemben bírálta Nyikolaj Bergyajev, Szergij Bulgakov és a *Vehi* („mérföldkövek" vagy „útmutatók", de a legtöbbször a címet nem fordítják le) című gyűjtemény több más szerzője is. Bergyajev a filozófia valódi igazsága és az intelligencia felszínes igazságának különbségéről ír, és kihasználja az igazság kétféle megnevezését – az óegyházi szláv magasztos „isztyina" (kb. bizonyosság) terminusát és a köznapi „pravda" szót, és felrója az intelligenciának, hogy bennük az „ember iránti hamis szeretet megöli az Istenre irányuló szeretetet".[9] Bulgakov hasonlóan ellentétbe állítja a keresztény áldozatkészséget (egyenesen a régi egyházi „podvizsnyicsesztvo" terminust) és az intelligencia „heroizmusát", mely csak imitálja a keresztény áldozatkészséget. A forma, a pátosz, az aszkézis, a szenvedés – mind-mind lehet hasonló, de a jelentésük azonnal megváltozik, mihelyt a Messiás helyét átveszi a hőssé emelt ember: „A hős, aki a Gondviselés szerepét veszi magára, saját lelki uzurpációja miatt sokkalta nagyobb felelősséget vállal magára, mint amilyet elviselni képes, és nagyobb feladatra vállalkozik, mint amit ember egyáltalán beteljesíthet".[10] Szemjon Frank (1877–1950) a „nihilizmus etikáját" analizálja és „az orosz intelligencia tipikus képviselőjét" úgy jellemzi, mint egy „harcias papot, aki a földi gazdagság nihilista hitét vallja".[11]

Bergyajev, Bulgakov, Frank és mások is jól tudják, miről van szó, lévén, hogy ők maguk is egykor marxisták voltak. A *Vehi* című gyűjtemény az ő vezeklésük gyűjteménye. Mint előttük Tolsztoj és más orosz vezeklők, ők is a gyónástól azonnal a prédikálásra térnek át. Elemzéseik sok tekintetben találóak. A bolsevik puccs beigazolta legsötétebb félelmeiket az orosz baloldali intelligencia későbbi fejlődését illetően. Ezért 1918-ban egy újabb gyűjteményt is kiadtak *Iz glubiny* (A mélységből) címmel, melyben megfogalmazták a maguk katasztrófáról szóló reflexióikat és új félelmeiket. Pár év múlva zömük a „filozófusok hajóján" találta magát, mely az akkor uralkodó baloldali „intelligencia" akaratának köszönhetően az ellenzéki értelmiségi elitet nyugatra szállította – s ezzel mintegy az életüket is megmentette, melyet ők újabb elemzések elkészítésének szentelhettek.[12]

És mégis, ezekben az analízisekben gyakran jutnak el egy „apróság" utólagos értékeléshez, mely az orosz ifjúság újabb és újabb rétegeit vezette „az intelligencia útjaira", a forradalomba és a bolsevizmusba: ez pedig a cári rendszer végletes kapálózása a reformok ellen, illetve a hivatalos pravoszláv egyház képtelensége, hogy hatékonyabb választ adjon a társadalom és az „intelligencia" kérdéseire. Ezeket a kapálózásokat és képtelenségeket Vaszilij Rozanov (XVII. kép) nem analízisként, hanem aforizmaként öntötte szavakba:

> „Miben rejlik az egyházak fölött mondott ítélet *titka*, honnan ez a *düh* és *őrjöngés*, ez a vad apokaliptikus lárma? (…)Máris a saját korunkba csöppenünk: igen, – a kereszténység ugyanolyan *tehetetlen*, nem képes az ember életének, a földi létnek megfelelő iránymutatást adni. (…) A kereszténységről azonnal mindenki, a muzsikok és a katonák is, szinte azonnal megfeledkeztek, s azért, mert *nem segíti őket*. Nem védte meg őket sem a háborútól, sem az éhínségtől. Csak énekel, állandóan csak énekel."[13]

A bolsevik puccs a vallási körök többségében félelmet és apokaliptikus érzéseket váltott ki. A pravoszláv reformtörekvések híveinek körében, akik már korábban is eltűnődtek a kereszténység és a szocializmus összehangolásának lehetőségén, ezzel szemben még reményeket is keltett, hátha az új rezsim – mihelyt „megülepszik" –, esélyt nyújt az egyháznak a belső megújulásra. 1922-ben megalakul az Élő Egyház nevű szervezet. Az egyháztörténet értelemszerűen negatívan tünteti fel, mint kollaboráns egyesületet, melyet a bolsevikok támogatnak abból a célból, hogy megtörjék Tyihon pátriárka befolyását (XX. kép), és aláássák a legitim egyházi struktúrákat. Az Élő Egyház magvát kezdetben legalábbis olyan emberek alkották, akik a reformkörökből származtak, és akik szubjektív

módon úgy érezhették, hogy megkíséreltek egy nem könnyű, de üdvözítő „ösvényre lépni".

Csakhamar kiderül, mekkora iszonyú ballépés volt ez. Nem elég, hogy a bolsevizmus megmutatja saját „ördögi", tombolóan vallásellenes oldalát, hanem az ambivalencia egy másik formáját is felölti. Maga is átváltozik egy új, szekularizált vallássá, sok szempontból a pravoszláv vallási kultúra formáit utánozva: az ötágú csillag és / vagy a sarló és kalapács mint kereszt funkcionál, a bolsevik párt olyan, mint egyház, az ülések olyanok, mint a zsinatok, az elesett forradalmárok mártírok, portréik ikonok, a május elsejei és egyéb felvonulások körmenetek, a „szovjet tudósok sikerei" az orosz szentek csodái, a kommunizmus látomása Isten mennyei királyságának látomása, minden „balos" vagy „jobbos" elhajlás a párton belül „eretnekség" vagy „szektagyanús", és a „sancta sanctorum", azaz Isten sírja, az örökké élő Messiás örök székhelye nem más, mint Uljanov-Lenin maradványainak mauzóleuma a Kreml falánál.[14]

A keresztény formák „antikrisztusi" utánzatait már alaposan szemügyre vette a politológia, a kultúratudomány, elátkozta a komoly, és ironikusan bemutatta a posztmodern irodalom (XX. kép).[15] A huszadik század Oroszország-képét a világ kultúrájában ezek legalább olyan notórius módon határozták meg, mint Dosztojevszkij életműve. És hogy ilyen tartósan megragadhattak a hazai orosz kultúrában, az arról tanúskodik, hogy az orosz kultúrába korábban igencsak mélyen ivódtak belé a keresztény alapformák.

XIX. kép

Szovjet Oroszország és a pravoszláv szentháromság

Év: 1972.
Hely: Moszkva.
Esemény: Szolzsenyicin vezeklésre szólítja fel a moszkvai pátriárkát.
Művek: Nyikolaj Bergyajev: *Az új középkor* (1924), Borisz Sirjajev: *Az örök fény* (1954), Szolzsenyicin: *A Gulag szigetvilág* (1973), *A vezeklés és az önmérséklet mint a nemzet életének kategóriái* (1974), Csingiz Ajtmatov: *Vesztőhely* (1986), Volodimir Dibrova: *Why Don't We Do It in the Road* (1991), Safarevics: *Russzofóbia* (1981–1989).

A szovjet éra lelkiségtörténetét egyetlen mondatba lehet foglalni: a kommunizmus üldözi a kereszténységet, a kereszténység pedig megpróbál életben maradni. Számos, a 20. századi Oroszország vallástörténetét feldolgozó munka lényegében e mondat kibővítése. Rengeteg tényt halmoznak fel, leírják a bolsevik hivatalok egyházellenes elnyomó mechanizmusait,[16] listákat közölnek a halálra kínzott vagy „csak" bebörtönzött klerikusokról és az elkötelezett hívekről,[17] megírják a rezsimmel szembeni egyházi ellenállás legjelentősebb alakjainak életét, kezdve Tyihon pátriárkánál és Pavel Florenszkijnél,[18] közlik a túlélők beszámolóit, analizálják a hivatalos vallásellenes propagandát, képeken dokumentálják a templomi kupolák lerombolását, illetve a le nem rombolt templomok „ateista múzeummá" való átalakítását és így tovább.

A bizonyítékok brutálisak és érzelmileg hatásosak, mélységesen őszinte tiszteletet ébresztenek a megkínzottak és minden becsületes ember iránt. Ez a tisztelet azonban nem zárja ki, hogy szükség lenne a korszak orosz lelkiségtörténetének ennél mélyebb, nem csak az „üldözők kontra üldözöttek" dichotómiáján keresztül történő megértésére, – hogy szükséges ezt a történelmi periódust a modern társadalom szellemi és intellektuális fejlődésének általánosabb tendenciái felől is megvizsgálni.

Mélyebb reflexióra természetesen már a kortársak is vállalkoztak. Nyikolaj Bergyajev (XVI. kép) Oroszországban élte meg az egyházi elnyomás első hullámát – a teljes egyházi vagyon elkobzását, Tyhon Belavin pátriárka (1865–1925) internálását, a papok és apácák leöldösését, a szentek maradványainak demonstratív elpusztítását, az Élő Egyház megalapítását, mely lojális volt a rendszerrel és arra szolgált, hogy aláássa a pátriárka tekintélyét. 1922 szeptemberében kivégezték a szentpétervári metropolitát, Venyiamin Kazanszkijt (1873–1922). Többet Bergyajev már nem tapasztalhatott meg, mert 1922 októberében más értelmiségiek kíséretében Oroszországból kihajózott vele a „filozófusok hajója". Az első években gondolati erőfeszítései arra irányultak, hogy tulajdonképpen mi is történt az „első öt évben", és az mit jelent Oroszország, Európa és a kereszténység számára. Egyik könyvében, mely világhírűvé tette, *Az új középkorban* (1924, magyarul: 1935) olykor az analízisből prognózisba csap át, vagy bibliai szavakkal szólva, jövendölni kezd:

> „Az egyház létszámban ugyan megfogyatkozik, de minőségben gazdagodik. A kereszténység ismét áldozatot kér legeltökéltebb híveitől. És ez az áldozatvállalási képesség épp a forradalom hevében jelentkezett. Az orosz pravoszláv papok többnyire hűek maradtak a szentírás igazságához, hősiesen védték a pravoszlávizmust, férfiasan mentek a vesztőhelyre. A keresztények megmutatták, hogy képesek meghalni. Az orosz pravoszláv egyház kívülről nézve megaláztatott, belül viszont megerősödött és felemelkedett. (…) Az az értelmiség, mely századokon át olyan ellenségesen viszonyult a valláshoz és

az ateizmust hirdette, ami végül is a forradalomhoz vezetett, most megtérni látszik az egyházhoz. Ez új jelenség. És Oroszországban ez a valláshoz való visszatérés végképp nem jövedelmező, nem társul restaurációs törekvésekkel, de még csak az elveszett gyönyörűségékhez való visszatérés vágyával sem. Az orosz emberek kézzel fogható lelki tapasztalatra tettek szert, és megváltoztatták a földi dolgokhoz való viszonyukat."[19]

A hit megújulásából kell megszületnie az új korszaknak, melyet Bergyajev pozitív értelemben nevez „új középkornak". Bergyajevnek igaza volt abban, hogy a bolsevizmus nem irtotta ki gyökeresen a kereszténységet Oroszországból, és idővel a vallás felújítása is megtörtént, és épp az értelmiség, az „intelligencia" rétegének köszönhetően. A megújulás konkrét formái és konkrét erényei, amelyeket a konkrét (re)konvertiták értékesnek találtak, valójában azonban nem nyitottak új, kollektív, „organikus" korszakot.

Nem köszöntött be semmiféle „új középkor", melyről a frissen száműzött Bergyajev álmodozott (de ehhez már a későbbi műveiben sem ragaszkodott, inkább visszatért gondolkodása eredeti központi ideájához, az individuális lelki szabadsághoz mint legfőbb értékhez). Nem alakult meg semmiféle „szent Oroszország" sem, a régi előkép újkori mása, mely amúgy is csak a 19. századi idealizáló romantikus-restaurációs álomkivetülés volt. A 20. században újjáélesztett orosz pravoszlávizmusban újjáéledtek a régi, forradalom előtti áramlatok és ellentétek is – különböző nézetek alakultak ki arról, mi is a kereszténység küldetése a modern világban. Nemcsak a hit újult meg „maga magától". Megújult a pravoszláv romantika, kiújultak a pravoszláv reformtörekvések és újra felbukkant a pravoszláv restauráció is. A szovjet éra lelkiségtörténetét nemcsak az ateista rezsim és a vallási környezet kapcsolatrendszerének külső dinamikája alakítja, hanem e pravoszláv „szentháromság" belső kapcsolati dinamikája is.

A vallási környezet megőrzésének és megújításának formái bonyolult kapcsolatok „hármasságát" hozzák létre. E háromszög csúcsait az emigráns, az ellenálló (szakadár) és a szürke zóna alkotja. Az emigráció, „az Oroszországon kívüli Oroszország" helyzete fizikai értelemben nyilván nehéz volt, de lelkiekben relatíve a legkönnyebb, hiszen a szabadság adott volt. Emigrációban tovább fejlődhetett az egyházi élet és a vallási gondolkodás, méghozzá a legkülönfélébb irányokba. Ehhez a szabadsághoz paradox módon hozzájárultak az egyházi jogkörökről lefolytatott viták is. Az emigrációs pravoszláv egyház egy része ugyanis továbbra is a moszkvai patriarchátus kanonizált tekintélyéhez tartozónak vallotta magát, egy része a „száműzetés a száműzetésben" elve alapján egyenesen Konstantinápolyhoz fordult, egy része pedig önálló orosz pravoszláv egyházat alapított külföldön. Ez a hármasság noha gyötrelmesnek mutatkozott az egyházi élet számára, egészében véve, ami az emigráció vallási gondolkodását illeti, megfelelt a belső tagozódásnak: voltak Moszkva-párti „balosok", reformpárti és liberális „középutasok" (a központjuk Párizs volt, XVII. kép), és konzervatív, restaurációs „jobbosok" (a központjuk a szerbiai Karlóca volt).

Nemcsak a Moszkva-párti ág, hanem „az egész Oroszországon kívüli Oroszország" közben kapcsolatban állt a kommunistává tett ország vallási és társadalmi történéseivel is. Részint folyamatosan érkeztek új emigránsok (néha hullámokban egy-egy újabb politikai megrázkódtatásnak köszönhetően, máskor egyénileg), részint néhány emigráns hazatelepült (megint csak hullámokban vagy egyénileg), részint oda-vissza küldözték az írásaikat. Oroszországból kicsempészték a kéziratokat, és becsempészték oda az emigráns nyomtatványokat. A 20. századi irodalomban nagy szerepet kap az értékes és ugyanakkor veszélyes szövegekkel való manipuláció motívuma. Például épp Bergyajev válik az ukrán prózaíró, Volodimir Dibrova (1951) *Why Don't We Do It in the Road* (1991) című elbeszélésének egyik jelképes alakjává. Az elbeszélőnél Bergyajev Dosztojevszkij-könyvéből származó saját feljegyzések vannak, amikor egy ártatlan kirándulás alkalmával véletlenül a „gondjaiba veszi" őt a rendőrség. Mi lesz, ha megtalálják nála azokat a papír fecniket, melyekre idézeteket írt „a Dosztovejszkijről szóló könyvből, melyben az Isten szót nagy kezdőbetűvel írták ?"[20] A hősnek sikerül kikéredzkednie a rendőrőrs vécéjére, ahol megmenekül – azáltal, hogy értékes feljegyzéseit megsemmisíti: „Állok a nyílás fölött, beleeresztem vékonyka sugaramat, golyócskákká gyűröm a papírt, körbe-körbe úsznak, és látom, ahogy Bergyajev és Dosztojevszkij immár visszafordíthatatlanul merül el a semmiben. – Uram, Jézus, köszönöm !"[21]

Dibrova elbeszélése már közvetlenül „posztszovjet": fellazítva és ugyanakkor meglehetősen keserűen írja le a szakadárok és a szamizdat korának „hétköznapjait". Ez a kor csak akkor virradhatott föl, amikor Dzsugasvili–Sztálin rémuralmát felváltotta Hruscsov és Brezsnyev relatíve „enyhébb" rezsimje.[22] Az 50-es évek második felétől már vannak feljegyzések bizonyos egyének és különféle kisebb csoportosulások aktivitásáról, köztük a pravoszláv aktivisták tevékenységéről is. A pravoszláv ellenállók tiltakozó leveleket írnak az egyház konkrét mellőzöttsége vagy általában véve annak áldatlan helyzete miatt, polgári, művelődési és politikai szervezeteket hoznak létre a hit és a pravoszláv kultúra védelmében, gépírásos könyveket adnak ki, gyűjteményeket és folyóiratokat szerkesztenek. A költő Nyikolaj Glazkov (1919–1979) ekkor találja ki a „szamszebjaizdat" szót, mely

a „szamosztojatyelnoje izdatyelsztvo" (önálló kiadó) neologizmus rövidítése, mely ironikus módon idézi meg a „goszidat" („goszudarsztvennoje izdatyelsztvo", azaz állami kiadó) szót.[23] „Szamizdat" változatban ez a szó széles körben vált elterjedté azon kevés számú orosz szó közül, mely beépült a modern világnyelvek szókincsébe is, s a melynek egyértelműen pozitív töltete van – vesd össze más, szintén világsikerű szavakkal, mint pl. „vodka", „cár" vagy „pogrom".

Ezek a szamizdat kiadók és egyesületek jobbára nem állnak fenn pár évnél tovább, mert szervezőiket hamar lecsukják és elítélik (most már „csak" pár év kényszermunkatáborra). Olykor más, „alternatív" módszereket is bevetnek az ellenállók megtörésére: a népszerű papot, Dmitrij Dudkót (1922–2004) például 1980-ban „szovjetellenes tevékenység" miatt nyilvános „bűnbánatra" kényszerítették egy televíziós műsorban. Kikényszerített „vezekléséért" később újra vezekelt, de korábbi mérhetetlen tekintélye a pravoszláv szakadárok körében már soha nem billent helyre.[24] Megint másokat emigrálásra kényszerítenek. Ennek ellenére az orosz pravoszláv ellenállók együttesen az orosz lelkiségtörténet egészéhez hasonlóan „szerényen", de hasonlóan jelentőséggel járultak hozzá, mint például az orosz katolicizmus története (XIV. kép).[25] Sőt mi több, noha a pravoszláv ellenállók folyamatosan „örvendhettek" a kommunista elnyomó szervek figyelmének, ugyanakkor örvendhettek annak a szabadságnak is, melyet a szamizdat jelentett, melyben bármit publikálhattak. Tehát a vallási környezet másik formája is széles gondolati spektrumot foglal magába a baloldaliságtól a jobboldaliságig, a pravoszláv reformtörekvésektől egészen a pravoszláv restauráció szélsőséges formáiig.

A pravoszláv reform hívei természetesen együttműködnek a polgári ellenállókkal (és számos ellenálló a pravoszlávizmus felé fordul).[26] 1968 szeptemberében a Vörös téren Csehszlovákia megszállása ellen zsidó származású, kommunista családokból származó ellenállók tüntettek (XIII. kép) – többek közt Natalja Gorbanyevszkaja vallásos költőnő is (1936–2013), aki a pravoszlávizmus híve lett.[27] A pravoszláv restauráció hívei viszont gyakrabban maradtak háttérben, és az *Ördögök,* illetve a *Mérföldkövek* stílusában (XVIII. kép) folytatták tevékenységüket, amiért az orosz liberálisok (az ő szellemi örököseik a polgári ellenállók) erkölcsi bűnrészességgel vádolták meg őket a bolsevista puccs létrejöttében. A rezsim elnyomó mechanizmusai mindnyájukat egyetlen rajba terelik, a „sértettek és a megalázottak" közös szolidaritásába, s ez hasonló a csehszlovák Charta 77 esetéhez. A szolidaritás azonban csak addig tart ki, amíg meg nem bukik a rendszer.

Az orosz vallási környezet harmadik formájára a „szürke zóna" kifejezést használnám, melyet Jiřina Šiklová szociológus használt először a csehszlovák viszonyokra, a társadalom és a kultúra azon részének megnevezésére, mely a normalizációs hatalom és az ellenállás „között" található. Innen a „szürke" metaforikus értelme. A szürke zóna formálisan alárendelődik az adott rendszer szabályainak és konvencióinak, de belül megpróbálja kiharcolni a lehető legnagyobb teret olyan társadalmi és alkotói tevékenységek számára, melyek szellemükben függetlenek a rezsim ideológiájától.[28]

Az orosz pravoszlávizmus „szürke zónája" azért is jellegzetes, mert két „alzóna" is hozzárendelődik: az egyházi és a kulturális. Az egyik oldalon ott a hivatalos egyházi hierarchia, melyet Dzsugasvili–Sztálin a 30-as évek fordulóján szinte teljesen kiirtott, de a túlélők maradékaiból 1943-ban szervezetileg is feltámadt élén a pátriárkával, hogy így is segítsen mobilizálni minden erőt a második világháború idején. Pátriárkává Szergej Sztragorodszkij püspököt (1867–1944) választották, aki korábban is kitartóan bizonyította együttműködési, illetve kompromisszumkészségét a rendszerrel. Sztragorodszkij szellemében folytatta a többi pátriárka és metropolita is: a megengedett lehetőségek szűk terében tipródtak, mindig készen kimutatni, menynyire lojálisak a rendszerhez még abban is, hogy elnyomják a pravoszláv ellenállókat. Tevékenységüket azzal mentegették, hogy e kompromisszum árán legalább az egyházi élet alapvető kereteinek működését biztosítani tudják, vagyis az istentiszteletet és a szentségek kiszolgálását a parókiákon. A pravoszláv ellenállók viszont újra és újra felrótták nekik, hogy kompromisszumkészségük eltúlzott méreteket ölt, hogy valójában kollaboránsok, ami csak az egyház kárára van. E műfaj legismertebb szövege a *Velikoposztnoje piszmo patriarhe vszej Ruszi Pimenu* (Nagyböjti levél minden oroszok pátriárkájához, Pimenhez), melyet 1972-ben tett közzé a pravoszláv ellenállók világhírű képviselője, Alekszadr Szolzsenyicin (1918–2008).

Abban az időben, amikor Szolzsenyicin a pátriárkát elmarasztaló levelet írta, már disszidens volt. De irodalmi tevékenységét még a szürke zónában kezdte, annak második „alzónájában": az olyan művészek közé tartozott, akik a hivatalos kulturális keretek között publikálták műveiket, de akik a változó lehetőségeknek köszönhetően „nem hivatalos" témákat és tartalmakat csempésztek beléjük. Egy „szovjet művész" nyilvánvalóan nem beszélhetett közvetlenül a vallásról, kivált nem a modern „szovjet társadalom" kontextusában. Rá lehetett mindezt vetíteni a nemzeti történelem korábbi korszakaira, mint ahogy Andrej Tarkovszkij tette *Andrej Rubljov* című filmjében, és ilyen ürüggyel be lehetett mutatni sok mindent a hajdani vallási kultúrából (V. kép). Vagy elég volt visszamenni a napóleoni háborúk idejéig, és a vallási gesztusokat és jelképeket máris a korabeli hazafiság megnyil-

vánulásaiként lehetett értelmezni, ahogy azt Szergej Bondarcsuk (1920–1994) tette Tolsztoj *Háború és béke* című művének megfilmesítésekor (1965–1967).

Lehetett írni a régi orosz művészetről is, és ezzel rá lehetett irányítani a figyelmet az ikonfestészet jelenségére. Ez Vlagyimir Szolouhin (1924–1997) életművének központi témája lett: az író kedvtelésből lett az ikonok szakértője, és így fordult oda a régi kultúrtörténet egyéb műalkotásaihoz, beleértve a vallásosakat is. 1975-ben *Poszescsenyije Zvanki* (Zvanki meglátogatása) című szövegében egy település sanyarú állapotáról ír, mely egykor Gyerzsaviné volt, miközben fejtegetésbe kezd Gyerzsavin *Isten* című ódájáról (XI. kép), és megpróbálja modernizálni Gyerzsavin kifejezéseit – ahol pl. Gyerzsavin „lelket" említ, ott „tudatot" kell értenünk, mondja.[29] 1980-ban esszét írt egy hasonló, nem éppen szívderítő látogatásról Optyina Pustinban (XV. kép) *Vremja szobiraty kamnyi* (A kőgyűjtés ideje) címmel.

Ugyanilyen menedékekre lelt az akadémiai szféra is olyan „mellékes" tudományokban, mint a középkori irodalom kutatása, a középkorkutatásra fókuszáló művészettörténet vagy a bizantinológia, melyekben nem kerülhető meg a kutatási forrásanyagok vagy műtárgyak vallásos dimenziója. Alekszandr Pancsenko (1937–2002) a „népi humor világának" kutatása ürügyén írt a jurogyivijekről, Szergej Averincev (1937–2004) a „kora bizánci irodalom poétikája" örvén értekezett az ókeresztény liturgikus költészetről – csak később kezdtek el megjelenni széles körben elterjedt esszéi a pravoszláv vallási kultúra filozófiai dimenzióiról.[30]

Ugyanúgy lehetett írni a hagyományos faluról, annak életmódjáról, a családi kapcsolatok fontosságáról, az adott vidék megőrzéséről és annak emlékeiről: ezek a témák köszönnek vissza Valentyin Raszputyin (1937–2015) *Prosanyie sz Matyoroj* (Isten veled, Matyora!, 1976) című könyvében. Raszputyin a „gyerevenscsikok", azaz a „falu íróinak" vezető prózaírója volt – a mozgalom hasonlított a francia regionalizmushoz vagy a cseh ruralizmushoz.[31] Szolzsenyicin elbeszélései, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1962) és a *Matrjona háza* (1963) ebben a korban ugyanennek a tendenciának a megnyilvánulásaiként jelentek meg: úgy, mint az „egyszerű orosz emberek" ábrázolásai, mint a csendes tűrés és a lelki nagyság meganynyi példája. Hogy a tűrés és a nagyság mögött vallásetikai elvek állnak, azt az olvasó inkább csak a sorok közül, mintsem a sorokból olvashatta ki.

E köztes pozíció rizikói világosak. Néhány ehhez az irányuláshoz tartozó művész és tudós megrekedt a „szürke zónában", sőt ott ragadt a hivatalos művészeti szövetségek soraiban és szervezeteiben vagy magában a kommunista párt szerveiben, míg mások, mint Szolzsenyicin, ellenállókká váltak, vagy, ahogy a többség, emigrálni kényszerültek. Míg az emigrációt és az ellenállást lényegében a szabadság jellemzi, a szürke zóna kénytelen a maga relatív és anyagi kényelméért a megnyilatkozás tárgyának és miként jének korlátozott szabadságával fizetni.

Fel lehet tenni a kérdést, hogy miként lehettek a pravoszláv kultúra magasztalói egyszersmind a kommunista párt funkcionáriusai is. Éppen ebben rejlik a „szürke zóna" különleges logikája. Először is: a kommunista párthoz és az egyéb struktúrákhoz való kapcsolódás a szovjet rezsim késői fázisában nem jelent egyebet, mint a formális lojalitás kifejeződését, ugyanúgy, mint ahogy a régi rendszerben a pravoszláv egyházhoz való tartozás működött. Másodszor pedig: az orosz kommunisták és az orosz pravoszlávok könnyen találnak közös témákat – például az orosz nemzeti kiválasztottságot.

A „szürke zóna" poétikájának kicsúcsosodása és kimerülése Csingiz Ajtmatov (1928–2008) *Vesztőhely* (1986) című regénye. Ajtmatov kirgiz származású író volt, egyike a „Szovjetunió népeinek baráti" írói közül, akik orosz nyelvű irodalmi és művészeti karriert futott be, ő volt az irodalmár díszkirgiz (kicsit hasonlóan, ahogy Gogol az irodalmár „kisorosz" lett), a tipikus kirgiz jelenetek és alakok, főként pásztorok és egyéb „természeti népek" ábrázolója. A hagyományos kirgiz életstílus alkotja a *Vesztőhely* című regény keretét, noha a mű részint már teljesen modern problémákkal is konfrontálódik (drogelőállítás, a táj ökológiai egyensúlyának felbomlása, környezetpusztítás), részint pedig az istenkeresés motívuma is megjelenik. A főhős, Avgyij Kallisztratov ugyanis kicsapott papnövendék, egy nem ortodox egyházi gondolkodó, egy tiszta, „krisztusi" ember, aki durva konfrontációba kerül egy cinikus, kábítószerrel üzletelő bűnbandával, mely megkínozza és végül keresztre feszíti.

Az Ajtmatov-regény egyes elemeinek mintáit nem nehéz megtalálni az orosz klasszikus irodalomban. A krisztusi ifjú, aki tisztasága és elmélyültsége miatt a profán környezet meg nem értésével kénytelen szembesülni, nem más, mint Miskin herceg Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című művéből. Avgyij konfrontációja a papnevelő intézet dogmatikus elöljáróságával, mely szerint a vallás lényegét a konformizmus és a fegyelem adja, nem más, mint Krisztus és a Nagy Inkvizítor párbeszéde *A Karamazov testvérekből*. Avgyij Jézus-rajongása és kifejezetten nem ortodox párbeszéde Pilátussal nem más, mint Mihail Bulgakov (1891–1940) „apokrifjének", *A Mester és Margaritának* (1928–1940) a világa. Bulgakov hosszú ideig szerepelt tiltólistán, de Ajtmatov korában már titokban kultikus és széles körben elismert szerző volt: úgyszólván az orosz mágikus realizmus előfutára. Avgyivoj eszmefuttatásai, melyeknek a vallási hagyomány és a modern ember „programszerű" dogmaellenességének eredeti és mély össze-

függéseit kellett volna ábrázolni, sokkal inkább eredményeznek látszatmélységet: „Ha a történelem képes a világ hitének horizontjára egy új központi alakot emelni – korunk Istenét a maga új isteni ideáival, melyek a mai kor kívánalmainak felelnek meg, akkor azt is remélni lehet, hogy a hittudománynak valamilyen haszna is lesz."[32]

Nem nézve a regény más zavaros oldalait, nem nézve, hogy Ajtmatov mennyire kereste az új témákat a maga számára (a legmeggyőzőbbek végül is mégis a természeti, a „kirgiz" részek a pásztorokkal és a farkasokkal – ez az, amiben Ajtmatov valóban jártas) vagy, hogy mennyire akart belefolyni a vallás iránti össztársadalmi érdeklődés kezdeti hullámába, a *Vesztőhely* a maga idején különlegesen ellentmondásos társadalmi jelenségnek számított. Az író, aki kommunista pártfunkcionárius (és ráadásul nemzete hagyományainak megfelelően a muszlim világhoz tartozik) olyan regényt ír, melynek főhőse életében és halálában is Krisztushoz hasonlít, melyben Krisztus, igaz, egy álomszerű apokrif kontextusban, in persona is megjelenik! A Voproszi lityeraturi című folyóirat 1987-es évfolyama nem kevés helyet szentelt az Ajtmatov-regényről szóló vitának: vajon vallás ez vagy a szó valódi értelmében mégsem vallás? „Szabad-e" vagy „tilos-e" az ilyesmi? Pár év múlva ezek a kérdések értelmüket vesztették (Ajtmatov pedig a maga glóriáját), mert a vallásosság össztársadalmi szinten detabuizálódott. Ajtmatov regénye nem abban játszott nagyobb szerepet, hogy valamiféle alapvető művészeti teljesítményt hozott létre, vagy hogy valamilyen alapvető vallási gondolatokat vetett föl. Abban játszott szerepet, hogy a végső detabuizálás irányába jelentős mértékben kitolta a határait annak, „amit szabad", s ez kéz a kézben haladt a teljes kommunista rezsim destrukciójával. És ezzel a „szürke zóna" is felszámolódott.

Mindezek ellenére a külső formahármasság (emigráns – ellenálló – szürke zóna) kifejleszti a szellemi irányzatok belső hármasságát (romantika – reformtörekvések – restauráció).

A szürke zóna íróinak és rendezőinek munkássága, akik a premodern korszakok idealizálásához, a vidéki életmódhoz és a régi művészethez fordultak, értelemszerűen tartozik a pravoszláv romantika kontextusába, olyan szerzők örökségéhez, mint Melnikov-Pecsorszkij, Leszkov vagy Smeljov (XVI. kép). Ugyanakkor a pravoszláv romantika a kommunista rezsim idején új, saját, erős témákat is felvet – és ezeket éppenséggel a kommunista rezsimtől kapja. Ez a testet megtörő, de a lelket megtisztító és a hitet megerősítő szenvedés témája.

Ezekkel a témákkal jön el Oroszországból az emigránsok első nemzedéke, mely közvetlenül élte meg a bolsevik puccs után a vörös terror iszonyatát. A „megtisztító szenvedés" témája végérvényes alakváltozatát majd a jól kiépített koncentrációs táborok és a Gulag szemtanúinak szövegeiben éri el. A Gulag terminus a leginkább Alekszandr Szolzsenyicin nevéhez kötődik, aki az első olyan kísérlet címébe (*A Gulag szigetvilág*, 1973) emelte, mely szisztematikusan – tényszerűen és lelkileg is – próbálta megragadni a jelenséget. A „Gulag" szót (a „glavnoje upravlenyije lagerej" – „a Javítómunka-táborok Főigazgatósága" rövidítése) megtartják a legújabb, idevágó történettudományi munkák is, az anyag szempontjából azonban sokkal komplexebb képet nyújtanak róla, mint amilyet a disszidens és az amatőr történész pozíciójából Szolzsenyicin nyújtani tudott. Csak azért őrzik meg, mert a terminus a világon mindenütt érthetővé vált.[33]

Ám Szolzsenyicin is már egy létező hagyományra épít, a „Szolzsenyicinek előtti Szolzsenyicinekre". Közvetlen előfutárának Borisz Sirjajev (1889–1959) tekinthető, a prózaíró, aki Oroszországból a németek visszavonulásakor, a második világháború idején jutott ki, és nyugaton számos, változó színvonalú könyvet publikált. Csak egyetlen művének van korszakos jelentősége, ez pedig a Szoloveckij-szigetekről írt *Örök fény* (1954).

A „Szoloveckij" szó kettős hangzású. Egyrészt a középkor egyik leghíresebb kolostorát jelöli, másrészt a nem kevésbé híres láger iszonyatát idézi, melyet a megszüntetett kolostor falai között hoztak létre. Az Örök fény megkísérli bemutatni, hogy a Szoloveckij-szigetek két történelmi arca között csak látszólag van ellentét. A Szoloveckij-szigetek Sirjajev számára az ellenállás folyamatosságát, az orosz vallási hagyomány folytonosságát jelentik a szent alapítóktól, Zoszimától és Szavvatyijtól kezdve, akik az üdvözülést nem csak az imában, hanem mindenekelőtt a fizikai munkában látták, a szoloveckiji szerzetesek lázadásán át, mely a 17. századi kényszerű szertartási reform miatt tört ki, s melynek következtében a kolostor hét esztendőre hadi erődítménnyé változott, és a szerzetesek java része a cári sereg ostromakor odaveszett (X. kép) egészen a bolsevik börtönökig. E szigetek tehát örökösei mind Zoszima zord északi környezetben történt megmenekülésének, mind a csekista sereg kegyetlenkedéseivel szembeni belső ellenállásnak. A festő Nyesztyerov (XVII. kép), akivel a szerző valóban találkozott a börtönben, azt súgta neki, amikor kiderült, hogy a Szoloveckij-szigetekre küldik, hogy „ne féljen! Az csak jó. Ott közel van Krisztus."[34]

Az ősi vallási kultúra maradványai, melyek a Szoloveckij-szigeteken mindenütt jelen voltak (hatalmas fakeresztek, a templomok romjai) a Szoloveckij-szigetek új lakói életének részévé válnak, s ezek alapkövei annak a vallási újjászületésnek is, mely a Szoloveckij-szigeteken veszi kezdetét. A Szoloveckij-szigetek szenvedéstörténete a „szent Oroszország" feltámadásának útja. Sirjajev a foglyok közt „korunk

szentjeinek" galériáját pillantja meg – a szenvedőket, a titkon tevékenykedő papokat, a papokkal barátkozó és velük közös halált haló prostituáltakat, a „muzsik/paraszt cárokat", akik fellázadtak a bolsevikok ellen, és faluikat egy időre miniatűr független államokká nyilvánították, de még itt, a Szoloveckij-szigeteken is megőrizték tekintélyüket a foglyok között. A Szoloveckij-szigetek olyan hely, ahol új mítoszok születnek, és Sirjajev ebben tudatosan segédkezik.

Az egyik legmegindítóbb kép Sirjajev Szoloveckij-szigetekről szóló iszonyú és vigasztaló látomásában, mely a leginkább a 19. századi pravoszláv romantika motívumaihoz köthető, a „muzsik/paraszt Krisztus". Ez egy Krisztus testét ábrázoló fakereszt, mely nem hasonlít a kanonizált ábrázolásmódokhoz:

> „Ez teljesen más. Nézzen csak kidomborodó izmaira. És azok a kicsi szemek, melyek ráadásul egy kissé még ferdék is, és a ritkás és kócos szőr csomói !… De hiszen ez egy nyomorúságos muzsik valamelyik mocsárba süppedt nyomorhegyi falucskából. Mintha egy szakadozott falusi kaftánt viselne, és a karján tarisznyát vetne át, és úttalan-utakon bandukolna, melyeken dühöng a hófúvás… Hová? Hová tart? A saját királyságába. Egy nem e világból való királyságba."[35]

A tágas Gulaggal összevetve a Szoloveckij-szigetek valóban úgy tűnnek, mint lelki értelemben exkluzív helyek, ahol relatíve könnyű lelki vigaszt találni. Szolzsenyicin *A Gulag szigetvilágban* (magyarul: 1989, 2009) egy teljesen „profán" rendszert kísérel meg leírni – és mégis a vigasz felé tör utat. Nem pusztán a történelmi, szent Szoloveckij-szigeteken lehet eljutni a lelki érettségig, hanem bárhol a világon:

> „A te lelked, mely rég kiaszott, a szenvedésből új *nedveket szív* föl (…) Fokozatosan megértettem, hogy a vonal, mely elválaszt jót és rosszat, nem országok, osztályok vagy pártok között húzódik – hanem minden egyes emberi szívet kettévág. (…) Ekkor értettem meg valamennyi világvallás igazságát: mindegyik az emberben (a minden emberben) lakozó gonosszal küzd. (…) Ekkor értettem meg minden forradalom hazug mivoltát a történelemben, vagyis azt, hogy a forradalom csakis a rossz *hordozóit* semmisíti meg a maga korában (de sietségében tévedésből a jó hordozóit is), ám az eredendő rosszat még fokozottabban hagyja tombolni maga után (…). Épp ezért fordulok vissza börtönéveimhez, és ezét mondom a körülöttem csodálkozó embereknek: áldott légy börtön, amiért életemben megtapasztalhattalak !"[36]

Ám mintha a szerző is érezné az ilyen kiélezett álláspont hamisságát, A Gulag szigetvilágról írt mű e leghíresebb és legpatetikusabb passzusához a szerző odavet még egy zárójeles mondatot: „És a sírból ezt kiáltják felém: Te könnyen beszélsz, hiszen élve maradtál!"[37] Ez az odavetés csendes válasz azokra a polémiákra, melyek a lágervilág más tanúinak soraiból fakadnak, s amelyek szerint Szolzsenyicin ábrázolásmódja még mindig túlidealizált.

Az időnként patetikus Szolzsenyicinre ellenszerként hat Varlam Salamov (1907–1982) *Kolima (Elbeszélések)* című műve (magyarul: 1989). A szerző novelláit 1954 és 1973 között írta, melyek 1978-ban emigrációban jelentek meg, de Szolzsenyicin és mások is ismerték a mű gépiratos változatát. Salamov, aki saját tapasztalataira hagyatkozva a pokol sokkal drasztikusabb bugyrait írja le, mint Szolzsenyicin. A konkrét, nyers, a szerző által szinte nem is kommentált történetek tucatjain keresztül valami egészen mást mutat meg. Egy bizonyos mértékű fizikai szenvedésen túl már nem létezik lelki érés, ekkor bontakozik ki maga a tiszta gonoszság, mely ellen sem a vallás, sem a kultúra nem nyújt védelmet. Azok a foglyok, akik a valláshoz vagy a művészethez menekülnek, Salamovnál inkább keserűen és ironikusan jelennek meg. Kolima csakis a túlélésről szól. Ahogy az egyik fogoly fogalmaz: „a mi gyűlöletünk eltompult az éhségtől és tehetetlen volt, mint az összes érzelem bennünk. Az érzelmekhez nem maradt erőnk."[38]

De még ez is a maga módján lelki tanúságtétel: tanúságtétel a pravoszláv romantika határairól.

Noha a Gulag koronatanúja volt, nemzetközi sikerét nem a visszafogott Salamov érte el, aki saját elhatározásából maradt „csupán" az események lejegyzője, hanem Szolzsenyicin. Vagyis az, aki a Gulagról szóló tanúságtételt erkölcstanítással kapcsolta össze. Mint elbeszélőt és morális hitszónokot, Tolsztojhoz és Dosztojevszkijhez hasonlították (Tolsztoj neve meg is jelenik egy megáldott fogolyról szóló részletben). És ahogy Tolsztoj és Dosztojevszkij, Szolzsenyicin is később, miután 1974-ben emigrációba száműzték, elfordul a szépprózától és vallási, filozófiai, történelmi értekezéseket kezd írni, melyekben a „mit tegyünk?" kérdésre keresi a választ.[39] Szolzsenyicin ugyanakkor nem azt a kérdést akarja megválaszolni, hogy „mit tegyünk" a kommunista rezsimmel, – számára világos, hogy a rendszernek előbb vagy utóbb buknia kell – hanem azt, hogy „mit tegyünk", miután a rendszer meg is bukik. Milyen utat válasszon Oroszország?

Oroszország – és nem a Szovjetunió. *Kak nam obusztrojity Rossziju* (Hogyan kellene Oroszországot felébresztenünk) című értekezésében azt követeli, hogy oszlassák fel a szovjet blokkot és a Szovjetuniót, hogy „engedjék szabadon" az összes népet, amelyek ellen Oroszország súlyosan vétkezett, hogy a területi terjeszkedést kövesse rezignáció, hogy eztán Oroszország belső átalakulására essen a hangsúly. Az átváltozás kulcsa a gyűlölet elvetése és az önkéntes – nemzeti és egyéni – önkorlátozás. *A vezeklés és az önmérséklet mint a nemzet életének kategóriái* című esszé magva is ez, melyet Szolzsenyicin az *Iz-pod glib* (Bálványok alól, 1974) című gyűjtemény élére állított, mellyel

utalni szeretett volna a *Mérföldkövek* és *A mélységből* (XVIII. kép) című „ellenforradalmi" gyűjteményekre. Szolzsenyicin szenvedélyes retorikája nemcsak Dosztojevszkij, Gogol és más, a pravoszláv romantikához sorolható alkotók retorikájához kötődik, hanem a régi orosz hitszónokokéhoz és az ő patrisztikus elődeikéhez, akik élén Aranyszájú Szent János áll:

> „Már vagy fél évszázada meg vagyunk győződve arról, hogy mindenről a cárizmus hívei, a patrióták, a burzsoák, a szociáldemokraták, a fehérgárdisták, a pópák, az emigránsok, a diverzánsok tehetnek (…), csak te és én nem! Őket kell helyrehozni, és nem minket. (…) De miből tevődik össze a társadalom, ha nem belőlünk? A hazugság, az erő királysága, az igazak eltékozlása, a jóban való hit hiánya – ez a sáros gödör ha ugyan nem a mi művünk, kié másé lenne ?"[40]

Szolzsenyicin ugyanakkor kifejezetten elhatárolódik a nem reflektált nacionalizmustól, mely az orosz különlegességet és felsőbbrendűséget hirdeti más nemzetekkel szemben:

> „Nemzeti vezeklésünk kísérlete azonnal erős ellenállásba ütközik, mely szerint az orosz nemzet a maga tulajdonságaival a legnemesebb a világon: régi és új történelme nincs beszennyezve, nincs mivel vádolni sem a cárizmust, sem a bolsevizmust (…) s mindezt ők *orosz ideának* hívják. (Pontosabban *nacionálbolsevizmusnak* nevezhetnénk.) »Oroszok vagyunk, és ez csodás!« – kiáltott fel Szuvorov. »És ez micsoda kísértés!« – tette hozzá F. Sztyepun forradalmi tapasztalataink után. (…) Eszünkbe kellene vésnünk, hogy nincsenek olyan nemzetek, melyek örökkön nagyok és nemesek lennének (…), hogy a nemzet nagysága nem a trombiták zengő hangerejétől függ, hogy a fizikai hatalomért iszonyú lelki árat kell fizetni. Hogy a nemzet igazi nagysága a belső fejlődés nagyságában rejlik, a lelki tágasságban (mely szerencsére velünk születik), a fegyver nélküli erkölcsi szilárdságban (mint amilyet nemrég a csehek és a szlovákok mutattak Európának)."[41]

Ahogy Ajtmatov regénye képviselte a romantika csúcsát a szürke zónában – Szolzsenyicin tanulmánya az ellenállás és az emigráció környezetének csúcsát jelenti. S mert Ajtmatov regényét a szürke zóna és a fővonal összeolvadása követte, Szolzsenyicin értekezése után beáll a pravoszláv ellenállási romantika és a pravoszláv restauráció összeolvadása is.

A restauráció közben kitartóan haladt a maga útján. Emigrációban elsősorban a külföldi orosz pravoszláv egyház képviselte, melynek székhelye a két világháború között Jugoszláviában, majd később az USA-ban volt. A restauráció valóban nem törekedett másra, csak a november, sőt inkább az 1917 februárja előtti viszonyok lehető legpontosabb visszaállítására, vagyis a zsarnoksághoz és a pravoszláv egyház monopóliumához való visszatérésre. Vonzáskörzetébe tartozott még sok más monarchista, tiszti, kozák, ultrakonzervatív és/vagy antiszemita, illetve a „judeobolsevizmus" (XIII. kép) ellen küzdő mozgalom is.

Sokkal nemesebb és kultiváltabb változatát képviseli a restaurációnak a pravoszláv teológiai emigrációban történt elmozdulás. Míg az első emigráns nemzedékben a Szergij Bulgakov körüli reformgeneráció volt a hangadó – ez a környezet fokozatosan egyre hagyományosabbá válik, és a második generáció teológusai állnak az élére – Pavel Jevdokimov (1901–1970), Vlagyimir Losszkij (1903–1958) és Alakszandr Smeman (1921–1983), valamint más olyan figurák, akik az emigrációs pravoszlávizmus lényegét abban látják, hogy mind jobban kötődjenek a patrisztikus hagyományhoz.[42] Ez az új pravoszláv teológia, noha önként zárkózik el a további fejlődés elől, tudományos értelemben releváns marad, számol a nyugati befogadói közösséggel, és nem esik a fundamentalizmus, az antiintellektualizmus, a sovinizmus vagy az antiszemitizmus csapdáiba.

Ez nem mondható el a hazai ellenállók jó néhány csoportosulásáról, melyek épp ellenkezőleg, ezekbe a szélsőségekbe igencsak szenvedélyesen merül alá, hiszen a nemzet kiváló lelki hagyományaiként tekintettek azokra. Példának okáért említhető a *Vecse* című szamizdat folyóirat, mely a hetvenes évek elején jelent meg. Egy másik, kissé kifinomultabb csoport felülmúlhatatlan hatásra tesz szert, miután rácsatlakozik Alekszandr Szolzsenyicin nevére és hírnevére.

Nyilvánvalóan maga Szolzsenyicin volt az, aki ezeket az embereket az *Iz-pod glyb* című gyűjtemény összeállításakor együttműködésre szólította fel, és ezzel implicit módon rájuk is erőltette a tekintélyét. E csoportosulás legjelentősebb alakja Igor Safarevics (1923) volt, a nemzetközileg elismert matematikus és pravoszláv ellenálló. Már az *Iz-pod glyb* számára írt *Jesztyli u Rossziji buduscseje?* (Van Oroszországnak jövője?) című esszéjében az orosz nemzet súlyosan előrehaladott romlásán kesereg. De azt még nem fejti ki, ki tehet róla. Ezt csak *Russzofóbia* című, a nyolcvanas évek elején írt szövegében teszi meg, mely Oroszországban 1989-ben jelent meg. Egy „parányi nemzet" tehet róla, mely befészkelte magát a nagy belsejébe, miközben zsigerileg gyűlöli azt, és belülről akarja megosztani és megsemmisíteni, mivel génjeibe világuralmi törekvések vannak bekódolva.

Melyik „parányi nemzet" ez? Hát csakis a zsidók! Az irodalomban az Oroszország elleni gyűlöletet világosan jeleníti meg Iszaak Bábel vagy a sanzonköltő Alekszandr Galics, a kortárs ellenállásban és irodalomtudományban pedig Andrej Szinyavszkij (akiről Safarevics nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a zsidó álnevet tudatosan provokatív célból használta). A politikában Oroszországot tudatosan a judobolsevikok tették tönkre. Az utolsó cár és csa-

ládja meggyilkolása nem csak egy egyszerű terrorista akció volt, hanem zsidó rituális gyilkosság! Ím-így szóla Safarevics…

Ami még annál is rosszabb, mint az „Ím-így szóla Safarevics", az az, hogy hasonló témákban, mint az orosz nemzet romlása vagy a zsidók szerencsétlen szerepéről a modern orosz társadalomban, a kilencvenes években maga Szolzsenyicin is nyilvános elmélkedésekbe kezdett. Mint ahogy Wittgenstein esetében a filozófiatörténészek a hirtelen átalakulásnak köszönhetően az életművet felosztották „Wittgenstein I-re" és „Wittgenstein II-re", itt is „Szolzsenyicin I-ről" és „Szolzsenyicin II-ről" kellene beszélni. Az első a romantikához sorolandó, a második a restaurációhoz. A „második korszakba" az „az utáni", azaz a kommunista rezsim bukása utáni korszakról szóló elmélkedésekhez sorolandók.

És végül a kommunista éra lelki térképén eljátszották a maguk szerepét a pravoszláv reformtörekvések is. Első ránézésre ugyan csak „harmadsorban", de a kommunista rezsim bizonyos impulzust adott a reformtörekvéseknek is, hiszen Oroszország nemcsak a terrort jelentette, hanem a társadalom teljes modernizálását is – és ez azt a kérdésfelvetést is magával hozta, hogy nem kellene-e bizonyos dolgokat megváltoztatni a pravoszláv vallási kultúrában. Nem azért, hogy megfeleljen a rezsimnek, sokkal inkább azért, hogy elébe menjen a modern „vallásos ember" igényeinek, aki akarata ellenére nőtt bele ebbe a rezsimbe, és szívesen térne vissza a valláshoz.

A pravoszláv reformtörekvések alapító atyja a teljes pravoszláv ellenállás atyja is egyben: Anatolij Krasznov-Levityin (1915–1991). Először az Élő Egyházon belül szentelték pappá, de később, amikor visszatért a szokásos egyházi struktúrákba, „keresztény szocialistának" nevezte magát. Teológiai értelemben azonban ennek az áramlatnak messze a legfontosabb képviselője Alekszander Meny (1935–2000). Ő, akárcsak az egy generációval idősebb Dudko, pap volt, és gyülekezetéhez elsősorban a megtért és / vagy értelmiségi körök hívei tartoztak – épp ezért az egyházi és a kommunista szervezetek megható egyetértésben indítványozták, hogy az atyát rendre át- meg áthelyezzék, és a legkülönfélébb módon zaklassák.

Meny széles körben ismert hitoktatói és prédikációs gyakorlata egy tágabb teológiai koncepción alapszik. Ennek lényege, hogy a pravoszláv hit nem kizárólagos vallás, mely „mindenki ellen" irányul, sokkal inkább az emberiség vallástörténeti fejlődésének egy eleme, mely az isteni gondviselésnek köszönhetően fokozatosan érik meg az igazság megértésére. Meny e tekintetben Vlagyimir Szolovjov életművének folytatója (XIV. kép). Abban is Szolovjov-követő, hogy kereszténység-felfogása spontán módon ökumenikus, de abban is, hogy írásai az emberiség vallási fejlődéséről (hat kötet, 1970–1983), Jézus Krisztusról (Meny legismertebb műve a *Szin cselovecseszkij* – Az ember fia, 1969) vagy a liturgiáról emigrációban jelentek meg, és nem a pravoszláv kiadók valamelyikében, hanem az orosz katolikusok brüsszeli, Zsizny s Bogom nevű kiadójában, mint pl. Vjacseszlav Ivanov munkái.

Meny koncepciójának gyakorlati oldala is volt, mely a liturgiát érintette. Meny nem osztotta sem az „avvakumi" elképzeléseket a szertartás megváltoztathatatlanságáról, sem a „vlagyimiroviakat" arról, hogy a szertartás lényege a szépség misztikus megtapasztalása. Meny kitart amellett, hogy a szertartásnak érthetőnek kell lennie. Ezért meg is kísérelte a pravoszláv szertartás (nagyon enyhe!) megreformálását, mely érthetőbbé és a modern emberhez közelebb állóvá tette azt, hiszen a modern ember nem tájékozott a bizánci szimbolikában és nem akar megelégedni a szertartás érzelmi-esztétikai szemlélésével. A Meny-féle reformok leglényegesebb eleme a szertartási nyelv, az óegyházi szláv közelítése a kortárs, beszélt oroszhoz.[43] Alekszandr Meny barátaival és egyházközössége tagjaival rendkívül szerény körülmények között hajtotta végre az orosz pravoszláv reformot, mely ahhoz hasonlatos, amit a római katolicizmusban a nagyszabású második vatikáni zsinat hajtott végre mind a teológia ökumenikus jellegének hangsúlyozása, mind a liturgia „modernizálása" terén.

1990 őszén, vagyis közvetlenül a szovjet birodalom végleges felbomlásának idején Alekszandr Meny gyilkosság áldozata lett. Az elkövetőket azóta sem sikerült azonosítani. Ahogy a romantika szimbolikus finnáléja a szürke zónában Ajtmatov *Vesztőhely* című regénye, az ellenállásban pedig Szolzsenyicin értekezése volt a vezeklésről – noha a modern pravoszláv restauráció történetében kétségtelenül fordulópontot jelent Safarevics antiszemita, hazai kiadásban megjelent *Russzofóbiája*, – a modern pravoszláv reformtörekvések történetében ezt a fordulópontot Alekszandr Meny, a zsidó származású, hívei által szentként tisztelt pap meggyilkolása jelenti.

A kérdés az, hogy ez a fordulópont „honnan hová" vezet. ■■■

Martin C. Putna (Písek, 1968): cseh irodalomtörténész, esszéíró, a prágai Károly Egyetem professzora. Többek közt a késő antikvitás kultúrájával, a cseh katolikus irodalmi hagyománnyal, illetve a homoszexualitás és a kereszténység kapcsolattörténetével foglalkozik. Monográfiát írt Václav Havelről.

Csehy Zoltán (1973): költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Nincs hova visszamennem* (versek, 2013), *Szodoma és környéke* (tanulmányok, 2013), *Petornius Arbiter: Satyricon* (műfordítás, 2014)

1 F. M. Dostojevskij: *Běsi*. Odeon, Praha 1966, 606.
2 Uo., 641–642.
3 Vö. F. M. Dostojevskij: *Deník spisovatele*. Odeon, Praha 1977, 492.
4 A. I. Gercen: *O tom, co bylo* I. SNKLU, Praha 1960, 59.
5 Vö. Jiří Hanuš, Radomír Vlček (szerk.): *Interpretace ruské revoluce*. CDK, Brno 2008.
6 Vö. Alexander Etkind: *Internal Colonisation. Russia's Imperial Experience*. Polity Press, Cambridge, UK – Malden, MA 2012, 194–213.
7 Alexander Blok: *Dvanáct. Skýthové*. SNKLHU, Praha 1957, 44.
8 Vö. Richard Pipes: *Inteligence a stát*, in R. P., *Rusko za starého režimu*. Praha, Argo 2004, 303–384.
9 *Věchi (Milníky). Sborník článků o ruské inteligenci*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2003, 24.
10 Uo., 78.
11 Uo., 274.
12 Vö. Leslie Chamberlainová: *Parník filozofů*. Mladá fronta, Praha 2009.
13 Vasilij Rozanov: *Apokalypsa naší doby*. Torst, Praha 1996, 107.
14 Vö. Alexandr Pančenko: *Osmý div světa*, in A. P., *Metamorfózy ruské kultury*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2003, 319–338.
15 Michail Epstejn: *Vjera i obraz. Religioznoje besszoznatyelnoje v russzkoj kulture XX. vjeka*. Hermitage Publishers, Tenafly, NJ 1994 ; Boris Groys: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu*. AVU, Praha 2010.
16 Egyetlen példa a sok közül: Andrzej Grajewski: *Rusko a kříž. Z dějin pravoslavné církve v SSSR*. ČKA, Praha 1997.
17 Vö. A. Ja. Razumov (szerk.): *Lenyingradszkij martirolog 1937–1938*. Izdatyelsztvo Rosszijszkoj nacionalnoj bibliotyeki, Sankt-Petyerburg 1995.
18 Vö. Andronyik Trubacsov: *Obo mny nye pecsaltyes. Zsiznyeopiszanyije szvjascseennyika Pavla Florenskogo*. Moskva 2007.
19 Nikolaj Berďajev: *Nový středověk*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2004, 99. (A teljes mű magyarul: Bp. 1935. Pro Christo Diákszövetség.)
20 Rita Kindlerová (szerk.): *Expres Ukrajina. Antologie současné ukrajinské povídky*. Kniha Zlín, Zlín 2008, 41.
21 Uo., 51.
22 Vö. Srov. Irina Alpatova et alii (szerk.): *Drugoje izskussztvo. Moszkva 1956-1988*. Galart – Goszudarsztvennij centr szovremennogo iszkussztva, Moszkva 2005.
23 Lásd a „szamizdat" címszót: Wolfgang Kasack: *Slovník ruské literatury 20. století*. Votobia, Praha 2000.
24 Dudko később irodalmi alakká is vált Ljudmila Ulickaja *Zeljonij satyor* (2011) című regényében, mely az orosz emigráció közegét írja le.
25 Vö. a modern angolszász egyháztörténet-írással, melynek központi magva a pravoszláv ellenállás: Jane Ellis: *The Russian Orthodox Church a contemporary history*. Croom Helm, London 1986.
26 Vö. Philip Boobbyer: *Conscience Dissent and Reform in Soviet Russia*. Rootledge, New York 2005.
27 Vö. Srov. Adam Hradilek (ed.): *Za vaši i naši svobodu*. Torst – ÚSTR, Praha 2010.
28 Vö. Cf. Jiřina Šiklová: *Šedá zóna a budoucnost disidentů v Československu*, http ://www.novinky.cz/kultura/43752-seda-zona-jiriny-siklove.html (Letöltve: 2014. 1. 22.). Šiklová a cikkben korrekt módon jelzi, hogy a „szürke zóna" fogalmát már korábban is alkalmazták más, szamizdatban publikáló szerzők.
29 Vö. Vlagyimir Szolouhin: *Piszma iz Russzkogo muzeja*. Molodaja gvargyija, Moszkva 1990, 243.
30 Lásd a keresztény kultúra széleskörű szótárát (*Hristiansztvo),* mely Averincev szerkesztésében jelent meg 1993-tól 1995-ig.
31 Vö. Norbert Mecklenburg: *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*, Athäneum Verlag, Königstein/Ts. 1986 ; M. C. Putna: *Regionalismus a ruralismus,* in M. C. P. *Česká katolická literatura v kontextech*. Torst, Praha 2010, 137–144.
32 Csingiz Ajtmatov: *Popraviště*. Lidové nakladatelství, Praha 1988, 79. (Magyarul: Budapest, Európa, 1987.)
33 Vö. Anne Applebaum: *Gulag. Dějiny* Dobrovský-Beta a Ševčík, Praha – Plzeň 2004
34 Boris Širjajev: *Věčné světlo. Solovecké ostrovy v epoše GULAGu*. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2011, 259.
35 Uo., 259.
36 Solženicyn: *Souostroví Gulag. Díl II*. Academia 2011, 513, 516–517.
37 Uo., 517.
38 Varlam Šalamov: *Kolymské povídky*. Mladá fronta, Praha 1995, 58.
39 Vö. Niels C. Nielsen, Jr.: *Solzhenitsy's Religion*. Thomas Nelson Inc., Nashville – New York 1975.
40 Alexandr Solženicyn: *Pokání a sebeodříkání jako kategorie života národa*. Světová literatura 38. évf., 1992, 5. szám, 87–88.
41 Uo., 88.
42 A közvetítő szerepét az exuláns teológusok új generációja és a restaurációs irányultságú régi teológusok között Bulgakov kortársa és ellenfele, Georgij Florovszkij és életműve játszotta, aki Bulgakovval folytatott polémiájában azt hirdette, hogy minden nyugati hatástól (kivált a német idealistákától) meg kell szabadulni és „meg kell újítani a patrisztikus stílust". Vö. Georgij Florovszkij: *Putyi russzkogo bogoszlovija*. YMCA Press, Paris 1988, 506.
43 Vő. Yves Hamant: *Alexandr Meň. Kristův svědek pro dnešní Rusko*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2003. Meny műveiből cseh válogatás is készült: Alexandr Meň: *Rozbít led. Křesťan ve společnosti*. Triáda, Praha 2004.

ANDRZEJ NOWAK *t a n u l m á n y*

HOGYAN BUKNAK EL ÉS SZÜLETNEK ÚJJÁ A BIRODALMAK?

Változatok orosz témára

1914-ben három birodalom uralta Kelet-Európa területeit: a Romanovok, a Habsburgok és a Hohenzollernek impériuma. Az első kettő a kontinens szélére szorította a XVIII–XIX. században e régió negyedik birodalmát, az oszmánt. 1914-ben már nem kizárólag a hagyományos dinasztikus formájukkal azonosították ezeket a birodalmakat, mert egyre fontosabbnak látták a nacionalizmus konkurens formáit és eszméit. A II. Birodalom német impérium volt (bár tengerentúli gyarmatai is voltak); a cárok állama is átalakult Orosz Birodalommá – nemcsak a nevében; az oszmán birodalmat már belülről rágta az fjútörök ideológia; az osztrák és magyar részre osztott Habsburg-birodalom sajátos térséget alakított ki, ahol keresték a módját, hogyan egyeztethetnék össze a modern nemzeti mozgalmakat a nemzetek feletti politikai közösség eszméjével.

Nyugat-Európában is működtek akkoriban birodalmak, csakhogy ezeket másképp szervezték meg, más volt a geopolitikai felépítésük: nem kontinentálisak és „folytonosak" voltak, mint a kelet-európai birodalmak, hanem tengerentúliak, gyarmattartók: a „klasszikus" brit és francia volt a legnagyobb, az olasz és a belga még „gyerekcipőben járt", és voltak még olyan régi gyarmattartó birodalmak, mint a spanyol, a portugál és a holland. Akárcsak a német birodalom esetében, a gyarmatok eseteges elszakadása nem feltétlenül rombolta az anyaország modern nemzetállami berendezkedését. Nagy-Britanniának, Franciaországnak, Olaszországnak, Belgiumnak, Spanyolországnak, Portugáliának, Hollandiának és Németországnak BIRODALMA VOLT. De anélkül is fennmaradhattak. Oroszország viszont, de Ausztria-Magyarország és az oszmán török állam is, BIRODALOM VOLT. Összehasonlíthatatlanul nehezebb, ha ugyan nem lehetetlen volt megválniuk a birodalmi struktúrától a politikai identitásban bekövetkező mélyreható átalakulás nélkül.

Mint Alekszej Miller észrevételezi – ő e jelenség egyik legkiválóbb kutatója napjainkban –, az első világháború küszöbén e három birodalom közül az oroszban volt a megvalósulás legelőrehaladottabb állapotában a „nemzeti projekt", melynek értelmében nemzetállam váltja föl a birodalmi struktúrát, vagy legalább nemzeti alapokra helyezik ezt a struktúrát (természetesen orosz vagy inkább „összruthénus" alapról van szó, az utóbbiban egyesül az orosz, az ukrán

és a fehérorosz etnosz, melyek együttesen a Romanovok birodalmában élő lakosok kétharmadát alkották a XX. század küszöbén).[1] Az Orosz Birodalom lépett a háborúba a legnagyobb optimizmussal, abban a hitben harcolt, hogy nemcsak megmarad, hanem a gyarapodás újabb szakaszát hagyja maga mögött, s mindenre Cargradban/Konstantinápolyban teszi föl a koronát. De minden kelet-európai birodalom összeomlott a világháborúban. Ausztria-Magyarország nemzeti vagy szövetségi államokra esett szét, Törökország az oszmán birodalom töredékében kezdte megvalósítani a modern nemzetállam építését hirdető programot.

És Oroszország? Nem alakult nemzetállammá, de nem is esett végleg szét: megtartotta a régi orosz centrum körül birodalmi perifériáinak gyűrűjét, bár kissé megfogyatkozva. De e térség politikai szervezeti formája teljesen új volt: felvette a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége nevet, vagyis nem deklarálta magát orosznak. Ez a birodalom új formája lett volna? Fennmaradt a Szovjetunió, fejlődött, a területe is gyarapodott, visszatért azokra a tájakra, melyeket az Orosz Birodalom elvesztett 1917 után, más birodalmak viszont szétestek. Ezúttal olyan gyarmattartó impériumok veszítették el tengeren túli területeiket, melyek nemzetállamként működő anyaországa Nyugat-Európában található. Egymás után omlottak össze, nem sokkal a következő világháború után. A hetvenes évek közepén esett szét utolsóként a portugál gyarmatbirodalom. Nagyon úgy nézett ki, hogy végleg kivonják a forgalomból a birodalmi változatot, áthelyezik a modern világból a fölösleges és hatástalanított formák múzeumi polcaira. De a Szovjetunió válsága a nyolcvanas évek második felében új életet adott a birodalom fogalmának. Csak akkor született konszenzus a szovjet struktúrát leíró nyelvben: ez is birodalom, egy újabb birodalom. E formáció hanyatlását tekintették az állítás legnyilvánvalóbb bizonyítékának. Akkoriban pontosan a birodalom koncepciójában látták az egyik legérdekesebb értelmezési lehetőséget a szovjet rendszer válságának megvilágítására. A következő években a posztszovjet térségek jelenéről és jövőjéről folytatott politikai vitában is használták. A Szovjetuniót ekkoriban nemcsak birodalomként, hanem az *utolsó* birodalomként, egyfajta csökevényként írták le, amely már nem alkalmazkodik a (poszt) modern kor követelményeihez, és szétesésre ítéltetett.

Az elmúlt néhány évben a birodalmi fenomén interpretációinak új hulláma tűnt fel, megint csak nem függetlenül az aktuális eseményektől, de ezúttal az amerikai politika számos megfigyelője, sőt maguk az alakítói is érzékelték a birodalmi tendenciát Oroszország politikájában, Vlagyimir Putyin kormányzása alatt pedig a nem kevésbé szembetűnő új birodalmi törekvéseket. Már nem minden kutató dobta ki „a történelem szemétdombjára", a Szovjetuniót pedig újabban már nem az utolsó, hanem az első *új típusú birodalomnak* kezdik tekinteni, amely tudatosan rejti el birodalmi természetét, azzal álcázva magát, hogy formálisan összhangban áll a nemzeti önrendelkezés jelszavaival. E tendencia egyik kutatója, Mark Beissinger szerint ennek kapcsán jelent meg (vagy csak erősödött föl) a „pozitív birodalmi diskurzus".[2]

Orosz Birodalom – Szovjetunió – Orosz Föderáció („orosz Eurázsia"): ilyen ritmusban követi egymást az elmúlt száz évben az egyazon térség geopolitikai rendjét meghatározó három változat, e sorozaton tanulmányozhatjuk a birodalmi eszmék és struktúrák szétesésének és újjászületésének legérdekesebb és e században alighanem egyedülálló jelenségét.

Próbáljuk megvizsgálni az interpretációit.

Hogyan bukik el a birodalom? Íme a legegyszerűbb változat: 1991. december 8-án, a Białowieżai-őserdőben, Viszkuliban Borisz Jelcin, Leonyid Kravcsuk és Sztanyiszlau Suskevics Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország, e három köztársaság nevében, melyek hatvankilenc évvel korábban létrehozták a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét, aláírták azt a dokumentumot, melyben kihirdették, hogy megszűnik a Szovjetunió mint a nemzetközi jog alanya és mint geopolitikai konstrukció. A kis vadászházból, melyet Nyikita Hruscsov kívánságára építettek 1957-ben, illusztris személyiségek indultak portyázni 1991-ben. Ukrajna elnöke, Kravcsuk elment vadat lesni, de elhibázta a vadkant, pedig ott volt a puskája előtt. Az OSZSZSZK néhány órával később érkező elnökével és a házigazdával, a Fehérorosz Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának elnökével együtt hármasban viszont levadászták a történelem legnagyobb birodalmát. Megittak rengeteg żubrówkát, és meghozták a döntést.

Már senki sem hallgatott a Szovjetunió elnökére, Mihail Gorbacsovra, így már nem tudta elfogadtatni velük azt a tervét, hogy megújítja a Szovjetuniót (ők pedig továbbra is a feljebbvalójuknak tekinthetik). December 1-jén az ukránok népszavazáson álltak ki a függetlenség mellett. Suskevics javasolta, hogy találkozzon a három szláv köztársaság vezetője – Gorbacsov nélkül, hogy végleg megoldják az utóbbi „problémáját". Odamentek, lövöldöztek a fagyban, bevodkáztak, és eltakarították az útból Gorbacsovot, s egyúttal a Szovjetuniót is eltüntették a térképről.[3]

Majd hetvenhárom évvel azelőtt esett szét egy másik birodalom, melynek helyébe a Szovjetunió lépett. Azt a bukást, az 1917. februári-márciusi eseményeket a Szovjetunió szétesésének fenti „népi változatától" nem sokban különböző kategóriákban írta le Alekszandr Szolzsenyicin. *Gondolatok a februári for-*

radalomról című terjedelmes cikkében, melyet e forradalom kilencvenedik évfordulóján idézhettünk emlékezetünkbe, a nagy író emberi tévedések sorozataként és az egyéni rossz szándék vagy akaratgyengeség következményeként állította be a birodalom bukását. Ha Miklós cár nem veszi annyira a szívére a felesége aggályait, hanem energikusan intézi az államügyeket, biztosíthatta volna Petrográd ellátását, nem maradt volna gabona nélkül a főváros, ezzel pedig elejét vehette volna a központi hatalmat aláásó tüntetéssorozatnak. Ha nem távolítja el maga mellől, a vezérkarból az energikus Vaszilij Gurko tábornokot, és nem váltja föl a betegségtől elgyengült Mihail Alekszejev tábornokkal, biztos visszatartották volna attól, hogy aláírja 1917. március 2-án a birodalomra nézve végzetes nyilatkozatot. Stb., stb.[4]

Tehát a véletlenek összjátéka, néhány ember döntése (vagy ezek hiánya) miatt omlanak össze még a legnagyobb birodalmak is. Legalábbis el lehet képzelni így is. De elképzelhető-e a birodalmak „bukásához" vagy „széteséséhez" hasonlóan az „újjáépítésük" vagy „újjászületésük?

Nem nagyon. Valami hiányzik innen. Hiányzik annak megértése, hogy mi a birodalom. Nehéz megérteni (újjá)építését, ha nem vizsgáljuk sajátos szerkezetét. A jelenségek történelmi elemzésében már bevált hármasságra kell alapoznunk: struktúra – a véletlenek/döntések összjátéka – esemény (tehát a birodalom bukása vagy „újjászületése").

Kezdjük hát a strukturális elemzéssel. Alexander Motyl amerikai politológus szolgál a legkonzekvensebb példával *Imperial Ends*[5] című tömör elméleti tanulmányában. E strukturális elemzésben mindenekelőtt a centrum és a periféria viszonya alapján írja le a birodalmat a szerző. Ez nem egyenrangú felek kapcsolata. Motyl ezt grafikusan a kerék agyaként ábázolja, ahonnan küllők indulnak ki. Így kapcsolódik a birodalmi központ a perifériákhoz. A keréknek nincs abroncsa, amely összekötné a perifériákat, „horizontális struktúrákat" hozva létre. E struktúrán belül a központ ellenőriz minden lényeges kapcsolatot, információáramlást és a készletek szállítását. Akkor működik rendesen a birodalom, ha nem erőszak, hanem a priferiális és a központi elitek együttműködése tartja fenn ezt a struktúrát. Amíg a perifériák elitjei a saját érdekeikkel összhangban valósítják meg a központi elit politikai elképzeléseit, belsőleg stabil marad a birodalmi struktúra. Addig tart ez a birodalmi „idill", amíg a perifériák elitjei észre nem veszik, hogy szorosabb érdekkapcsolatok fűzik a perifériáikhoz és lakóikhoz (vagy, tegyük hozzá – mint már Motyl is megtette –, amikor a birodalmi elit észreveszi, hogy erősebben kötik az érdekei a területi központhoz és lakóihoz), és nem tartják ezt fontosabbnak a centrális és periferikus elitek további együttműködésénél. E perspektívából nyilván végzetes volt a birodalmi struktúrára nézve a nacionalizmusok fejlődése és a rendek feletti modern nemzetek kialakulásának folyamata. De Motyl ezt kizárólag strukturális problémaként tárgyalja, nem koncentrál a birodalmi válságok ilyen aspektusára.

Akkor kerül válságba a birodalom, amikor túl nagyra nő ahhoz képest, hogy milyen lehetőségei vannak a centralizált döntéshozói struktúrában az információáramlás és a javak szállításának hatékony megszervezésére. Ha egyre nagyobb a késés, és egyre több a hibás döntés a központ túlterheltsége miatt, az arra készteti a perifériák elitjeit, hogy „vegyék kezükbe az ügyeket". A birodalmi struktúra elveszíti a centrumból a perifériákra vezető „küllőit", ugyanakkor fokozatosan kialakulnak a perifériák közti kapcsolatok, az „abroncs" töredékei, amelyek már függetlenek a centrumtól. Külső tényező, például háború is lehet, sőt a legtöbbször az is az oka annak, hogy nyilvánvalóvá válik a válság. A stabilizációs szakaszban belső harmónia alakul ki a centrális és a periferikus elit tengelyén, a birodalomnak ilyenkor jóval nagyobb esélye van arra, hogy túlélje a külső csapást, mint annak, amely már a strukturális válság szakaszában jár. Motyl szerint pontosan itt tartott a Romanovok birodalma a XIX. század második felében és a Szovjetunió Brezsnyev korában. A Szovjetunió még megtartotta néhány évtizeden át belső és külső birodalmát (a „tábor" közép- és kelet-európai országait), kihasználva a perifériák kényszerítésére és ellenőrzésére szolgáló eszközöket, melyeket a totalitárius rendszer biztosított, miközben „könnyű pénzhez" jutott a sors kegyéből: 1973 után ugrásszerűen emelkedett az energiahordozók ára, hatalmas bevételhez juttatva a birodalmat (később, a nyolcvanas évek közepén az árzuhanás a birodalom végső szétesését siettető tényezővé válik).

A Romanovok birodalma is elkerülte a szétesést egészen addig a hatalmas sokkig, melyet az első világháború okozott. Fennállásának utolsó éveiben, eltérően a Szovjetunió későbbi esetétől, még a viharos gazdasági fejlődés időszakát is átélte. És kétségkívül a háború volt a bukás legfőbb oka. A háborús erőfeszítés és a vereségek ásták alá a birodalmi központ és a gazdaság stabilitását, fölerősítve a nem orosz perifériákon már korábban is létező önállósodási törekvéseket. Ezek pontosan ott játszottak még fontosabb szerepet, ahol amúgy is a legerősebbek voltak, mert újabb impulzust adott nekik a német és az osztrák megszállás, hisz ezek a hadviselő felek tudatosan lazították azokat a kapcsolatokat, melyek az orosz központhoz kötötték a Romanov-birodalom nyugati perifériáit. A centrumban végbement

bolsevik hatalomátvétel döntő csapást mért a birodalmi rendszerre: „a perifériák elitjei eddig csak autonómiára törekedtek, a bolsevik puccsot viszont törvénytelen hatalombitorlásnak, *de facto* a birodalom végének tekintették".[6]

A Szovjetuniót nem háború pusztította el, hanem a költségekbe rokkant bele, mert mindenáron fenn akarta tartani a totalitárius centrumnak alárendelt perifériák egyáltalán nem hatékony függőségi rendszerét. A reformkísérletektől esett szét: bár ezekkel akarták hatékonnyá tenni, valójában lebontották azt a totalitárius struktúrát, amelyen még tartotta magát maradék erejével a birodalmi rendszer. A peresztrojka szétverte a hipercentralizált totalitárius államot, aláaknázva ezzel a szovjet birodalmat.[7] Eztán már önállóan érvényesítették érdekeiket a perifériák elitjei.

De a szétesés nem feltétlenül vetett véget örökre a birodalmi létnek – jegyzi meg Motyl. A mű utolsó fejezetét annak a problémának szenteli, hogyan állítják helyre a birodalmi függőséget. Ebben az esetben is rámutat e jelenség strukturális okaira. Ha a régi centrum gazdaságilag, politikailag és katonailag aránytalanul erősebb marad a régi perifériánál, valószínűsíthető a birodalom újjáépítéséhez vezető folyamat. Legalábbis akkor, ha folytonos szárazföldi (*territorially continuous*) birodalomról, nem pedig tengeren túli gyarmatokat fenntartó impériumról van szó. Ha viszont a perifériák erősödnek gyorsan a gyengülő egykori centrumhoz képest, akkor már aligha alakul ki újabb függőség. Nem csak azt mutatta ki *ex post* a szerző, hogy a Romanov-birodalom egykori területén strukturálisan „elkerülhetetlen" a birodalom újjáépítése az új szovjet függőségi rendszerben. 2000-ben fejezte be a könyvét, és képes volt azt is előre látni, hogy a Szovjetunió egykori területén „természetes" módon építi újjá a birodalmat az orosz központ. Csak a balti köztársaságokban haladt gyorsabban a gazdasági újjáépítés, mint Oroszországban, és csak nekik sikerült bekerülniük az EU-ba és a NATO-ba, vagyis olyan politikai-gazdasági struktúrába, amely Ororszországon kívüli hatalmi pólust képez. Feltartóztatták e két intézmény keleti expanzióját, s mint Motyl rámutatott, ez egy újabb nem strukturális, hanem külső tényező, mely arról árulkodik, hogy Oroszországnak sikerül újjáépítenie a birodalmat, alárendelve magának Ukrajnát, Fehéroroszországot és az egykori szovjet tagköztársaságok többségét (leszámítva a baltiakat). „Valószínű a birodalom csendes, evolúciós jellegű újjáépítése", így az orosz „hegemónia a legvalószínűbb forgatókönyv az Oroszország szomszédságában élő nemzetek többsége számára".[8] Íme a birodalmi válságok és „újjászületések" strukturális determinánsait leíró tanulmány végkövetkeztetése.

Tehát ebben a strukturális kirakójátékban maga a „kockák" nagysága, az ebből fakadó vagy a bennük rejlő erő dönt arról, hogyan állnak össze? *Maguktól* állnak össze és esnek szét, vagy van *valaki*, aki össze akarja rakni, vagy szét akarja kapni a „birodalmi puzzle-t"? Valaki, valamilyen eszme nevében. De az emberi „struktúrában" is van helyük az eszméknek, melyek mozgásba hozzák vagy visszafogják azt. Ez a tényező hiányzott abból a tisztán strukturális elemzésből, melyre olyan ígéretes kísérletet tett Alexander Motyl.

Vajon minden esetben a birodalom ismérvének tekinthetjük a perifériák fölött gyakorolt központi hatalmat? Nem, ez egyben sajátos ideológia is, amely végigkíséri e hatalom kialakulását és fenntartását, kimerülése pedig súlyos válságot idéz elő. Anthony Pagden emlékeztetett arra a korai modern birodalmak ideológiai alapjairól írott elemzésében, hogy az imperátor olyan személy, akinek nagyobb/más hatalma van, mint a többi uralkodónak. A birodalomban teokratikus dimenziója is van a hatalomnak. Joseph Schumpeter nyomán azt is hangsúlyozta, hogy a terjeszkedés fontos a birodalmak működése szempontjából, ugyanakkor az ideológiájukban is komoly szerepet játszik.[9]

Az orosz és a szovjet birodalomra vonatkozólag egy moszkvai politológus, Szvjatoszlav Kaszpe munkájában találhatunk igen érdekes javaslatokat arra, hogy a strukturális megközelítés mellett az ideológiát is vegyük figyelembe, mint e birodalmak fejlődésében és szétesésében fontos szerepet betöltő tényezőt. Elemzése néhány általános érvényű tézisen alapul. Nincs birodalom olyan ideológia nélkül, amely világnézeti jelentőséget tulajdonít magának, és azon a hiten alapul, hogy a birodalom kiépítése, fenntartása és terjeszkedése üdvös cselekedet. A lehetséges előrenyomulás határait e hit elterjedése jelöli ki.[10] A terjeszkedés nemcsak azt a célt szolgálja, hogy gyarapítsa a birodalmi központ ellenőrzése alatt álló készleteket, hanem azért is szükséges, mert ez támasztja alá a birodalom már említett, az egész világra kiterjedő ambícióját; mint Maurice Duverger megfogalmazta évekkel ezelőtt, ezzel jelzi, hogy „kozmikus szuverenitásra"[11] tart igényt.

És éppen itt találjuk az egyik választ a birodalom válságára vonatkozó kérdésre: az a probléma, hogy a rendszer stabilizálódási tendenciája (ebbe a határok megerősítése is beleértendő) ellentétben áll az univerzalizálódásával, az ebből következő militarizmussal és a rendszerre (a reális lehetőségeire) nézve végső soron destabilizáló konzekvenciáival. Kaszpe itt azt mutatja be, hogyan ütköznek a birodalom strukturális mechanizmusai az ideológiai „hajtóművével". A perifériát kizsákmányoló centrum Motyl által leírt strukturális logikája („nem értékarányos csere") ütközik a birodalmi küldetéssel/eszmével, melynek meg-

valósításához feltétlenül szükséges az, hogy fejlődjenek a vidék termelőerői, mert a birodalomnak szüksége van katonai és gazdasági tartalékra. A perifériát kizsákmányoló centrumnak egyúttal a perifériák gazdasági fejlődését is elő kell segítenie, ez pedig lassan oda vezet, hogy csökkennek a különbségek a centrum és a perifériák között, felhagynak a „nem értékarányos csere" gyakorlatával, a provincia pedig a centrum gazdasági vetélytársává válik. Vagyis fölszámolják a tér birodalmi szervezettségét.[12]

De Kaszpe felfogása szerint a birodalmi válság legfőbb előfeltétele (és gondolatmenetének legfőbb tárgya) a birodalmi struktúra és a modernizácós ideológia konfliktusa. Ha bevonjuk a birodalmat a modernizáció folyamataiba, erősödnek a centrum és a perifériák közti gazdasági és kulturális kiegyenlítődéshez vezető tendenciák. A modernizáció modellje nyugaton található, ez pedig aláássa a birodalom ideológiai alapjait: külső mintákat követve már nem lehet a „hit" legfőbb központja. S mi több, a modernizáció a tudat racionalizálását, a világ „varázstalanítását" jelenti, ez pedig megfosztja a birodalmat mitikus értelmétől. S végül a modernizáció demokratizálást is jelent, a demokratikus ideálok elterjedése pedig aláássa a birodalom legitimitását, mert köztudottá válik az a tény, hogy számos démosz létezik. A nacionalizmus és a modernizáció hatására kialakuló modern nemzetek pedig a legvégzetesebbek a sok etnikumból álló birodalmakra nézve. Eljön a demokratikus nemzetállamok kora.[13]

Épp ebben az etnopolitikán belüli modernizációs folyamatokkal kapcsolatos szférában találja meg Kaszpe az Orosz Birodalom XIX. századi strukturális válságának fő okát. A „lengyelkérdés" sodorta válságba. Esetünkben ez az Orosz Birodalom lengyel perifériájának „nemzeti modernizációját" jelentette, amely megelőzte az orosz centrumot. A lengyel társadalom még a XVIII. század végén, elsőként lépett a modern nemzetépítés útjára: mint kiderült, a lengyel periféria jelentős részének nem volt elég vonzó az az ígéret, hogy részesülhet a birodalom dicsőségéből és anyagi sikeréből. Nemzeti zászlók alatt törekedik a függetlenségre, föl akar szabadulni a birodalmi erők uralma alól. Erre adott válaszként fejlődik ki az orosz nacionalizmus, az egymást követő felkelések után (különös tekintettel a januári felkelésre) úgy dönt a centrum, hogy az orosz nemzeti ideológiára alapozza az egész birodalom működését. Ez azt jelenti, hogy szakít a korábbi politikával, nem próbálja megnyerni a helyi eliteket (a lengyelekkel az élen) a birodalmi központtal való együttműködésre, és kísérletet tesz a kényszerű integrációra, de már nemcsak az intézmények, hanem az etnokultúra szintjén is. A birodalom ilyen értelemben vett oroszosítása a XIX. század végén törvényszerűen sodorta válságba az országot, mert elkülönítette és diszkriminálta mindazokat, akik nem vetették alá magukat az integrációnak, és csatlakoztak a nem orosz (főként nyugati) perifériákon születő nemzeti mozgalmakhoz.[14]

Kaszpe más területeken is számolt a „felzárkózó", tehát olyan modernizáció következményeivel, melynek kész mintái vannak külföldön. A XVIII. század végéig Oroszországban a kormány volt – Puskin szavaival – az „egyetlen európéer", a modernizáció kezdeményezője és végrehajtója. A francia forradalom után, amikor már nyílt fenyegetést jelentett a birodalom eszmerendszerére és felépítésére nézve a modernizáció, az elitek további nyugatosítása pedig fenntarthatatlannak bizonyult, a központban is kezdtek szétválni a modernizáció és a birodalom útjai. Bár kísérleteztek felülről kezdeményezett, ellenőrzött reformokkal, szembeállíthatták ezekkel az ekkor születő értelmiségben terjedő radikálisabb modernizációs elképzeléseket. A XIX. századi orosz elitek lázadtak a birodalmi központ ellen, ennek egyik eleme az volt, hogy az állam egyre kevésbé tudott kiállni az Oroszország globális misszióját hirdető eszme mellett. Beleütközött a terjeszkedését fékező modernebb államokba (olyan új típusú gyarmatbirodalmakba, mint Franciaország és Anglia, vagy a német nemzeti II. Birodalom), ez pedig elbizonytalanította az univerzális jelentőséggel kapcsolatos ideológiai igényeit. Ez a fájó probléma merül fel Pjotr Csaadajevtől kezdődően az orosz elitek gondolkodásában. Minél kevésbé van jelen a hatalom lépéseiben, annál nagyobb feszültséget kelt az ilyen feladatvállalás a kormánykörökön kívül. Mint Kaszpe észrevételezi, igen helyesen, ez a szellemi jelenség is azt bizonyítja, milyen mélyen gyökerezik a birodalmi univerzalizmus az orosz társadalomban, a legnyugatosabb rétegeket is beleértve. Felbomlott a stabilizáció szempontjából oly fontos szövetség, mely a hatalomhoz kötötte a társadalom modernizáló elemeit. A XIX. század utolsó negyedében végrehajtott „ellenreformok" arra késztették a radikális demokrata értelmiségi mozgalmat, hogy most már ne demokratikus, hanem osztályalapokra helyezkedjen, ez pedig szöges ellentétben áll az utolsó három cár idejében, felülről létrehozott orosz nemzeti projekttel. Végül kilátásba helyezik azt is, hogy a perifériák nemzeti mozgalmai szövetséget kötnek az orosz centrum osztályalapon működő radikális mozgalmával – a közös ellenség ellen. Az első világháború sokkja ébreszt rá sokakat arra, hogy milyen mély válságba került a birodalom, amelytől elszakadnak a perifériák, a központot pedig belső konfliktus feszíti szét.[15]

A háború ilyen értelmezésben már csak a korábban kimondott ítélet végrehajtójaként jelenik meg, mely

szerint elkerülhetetlen pusztulás vár a premodern birodalomra, mert nem felel meg a modern kor, a modernizáció követelményeinek. De mi van a helyébe lépő Szovjetunióval? Létezhet birodalom a modern korban? Birodalmi ideológia a racionalizáció korában? Gyakorolhat-e ideológiai ellenőrzést a központ a soknemzetiségű perifériák fölött a nacionalizmusok és a nemzetállamok korában?

Kaszpe ezen a téren is figyelemre méltó értelmezéssel áll elő. A szovjet államnak megint sikerült „elvarázsolnia a világot". A szovjet rendszer az abszolútum rangjára emelt ideológia propagandáját állította szembe a birodalom abszolút eszméjét demisztifikáló racionalista „varázstalanítással". A kommunizmusban Engels óta benne van egy ígéret – „ugrás a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába" –, melyről azt hirdették, hogy a modernizáció új, vonzóbb változatát rejti magába. A Romanovok egykori birodalmában a lakosok egy része legalább hatékonyabb formának vélte a bolsevizmust annál, amelyet a cári rend kínált. A lakosok másik része, amely jobban kötődött a hagyományokhoz, úgy látta, a bolsevizmus legitimálta az orosz szellemi tradícióban gyökerező messianizmust, „lázongást", birodalmi univerzalizmust. Mivel a szovjet gazdaság nem a piacon alapult, egyben azt is lehetővé tette, hogy ellensúlyozzák a centrum és a perifériák közti gazdasági kiegyenlítődés folyamatát, több újraelosztó funkciót hagyva a központnál, így legalább irányíthatta a kiegyenlítődés folyamatát.[16]

A szovjet rendszer végül a legnagyobb kihívással is szembe tudott nézni: hatékony megoldást talált – legalábbis egy időre – az etnopolitika területén, amely végzetes a birodalmi struktúrákra nézve a modernizáció korában. A katonai erő önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy újjá tudják építeni a birodalmat a régi (vagy legalábbis ahhoz közel álló) geopolitikai alakjában. Az új ideológia és a centrum új, pártra épülő konstrukciója tette lehetővé, hogy újjászervezzék a birodalmi függőségeket és az etnikai perifériák felügyeletét, s egyúttal sikeresen álcázzák ezt (bizonyos ideig) a szövetségi formával. Terry Martin amerikai történész írta le a legjobban ezt a konstrukciót az „affirmative action empire" terminussal. Ügyesen használták arra a nemzeti önrendelkezés fogalmát, hogy eltüntessék a határt a totalitárus hatalom és az önkéntes konszenzus között. A Szovjetunió szövetségi etnopolitikájával adott választ a tömegpolitika korának kihívásaira, amely szétverte a Romanovok, a Habsburgok vagy a szultánok birodalmát, olyan időszakban, amikor fontosabb szerepet kezdett játszani a társadalmi tudat formálásában a külső forma, mint maga a jelenség lényege.[17] Nemzeti formát teremtettek, megőrizve a kommunista tartalmat. A párt a helyi elitek képviselőit kooptálva hozta létre a birodalmi központ elitjét, felhasználta kollaborációjukat a perifériák fölötti ellenőrzés fenntartásában.

De az ideológia, az egész konstrukció alapja elkerülhetetlenül erodálódott, legalábbis attól a pillanattól fogva, amikor az a koncepció váltotta fel a világforradalom eszméjét, hogy egy országban építik fel a szocializmust. Sztálin megpróbálta átállítani az államát a nacionalizmus vágányára, alkalmazta a birodalmi tér homogenizálására kialakított antik technikákat (ilyen a népirtással egybekötött tömeges deportálás), mégsem volt esélye a totális oroszosítás programjának. A XX. század közepén még kevesebb esély volt erre, mint a XIX. század végén. „Kihűlt" a kommunista ideológia az érdekszférákért, nyersanyagkészletekért vívott kisszerű harcokban, melyekben a nemzetközi rivalizálás más, külső résztvevőivel kellett megküzdenie. Mint Kaszpe megjegyzi, a Szovjetunió szuperhatalommá vált a hidegháború alatt, az eszmék szintjén viszont lecsúszott, már nem az egész világnak kínált modellt, hanem csak egy részének (legalább az egyhatodának). Kezdtek ráébredni arra, hogy a szovjet rendszer versenyképtelen mint a modernizáció egyik módja. A szabadság birodalmába akartak ugrani, de fönnakadtak a fogyasztói társadalom küszöbén, mert nem tudták kielégíteni az ilyen jellegű szükségleteiket. Az ideológiai válsággal elkerülhetetlenné vált a centrum és a perifériák közti szintkülönbség kiegyenlítődése, így az etnikai perifériák helyi elitjei, melyeknek megvoltak a megfelelő intézményeik a föderatív struktúrában, már nem tekintették magukat a moszkvai központ perifériájának. A válság idején képtelen volt ellenállni a szovjet birodalom, de ennek legfőbb oka nem a perifériák centrifugális ereje, hanem a központ gyengesége volt: a pártstruktúrában valójában nem rendelkezett etnokulturális szubsztrátummal. Amikor a helyi elitek kezdték felépíteni a maguk nem birodalmi (nemzeti) identitását, a központ nem tehette ugyanezt. Oroszországnak nem volt saját kommunista pártja, hiába törekedett erre Sztálin, majd az utódok is. A Szovjetunió birodalmi nemzet nélküli birodalom: a pártnómenklatúra rétege túl vékony volt ahhoz, hogy eljátssza ezt a szerepet. A szovjet birodalmi kolosszusnak nem a lába, hanem a szíve volt agyagból. Akkor bizonyult feloldhatatlannak a birodalmi struktúra és a modernizációs szükségletek közti ellentmondás, amikor kiderült, hogy nem versenyképes a rendszer sem gazdasági, sem katonai, sem pedig egzisztenciális téren. A birodalom már halott volt, amikor az a három úr aláírta a Białowieżai-őserdőben a feloszlatását kimondó dokumentumot, hisz élő birodalmak nem esnek szét egy tollvonástól.[18]

Kaszpe tizenöt-húsz oldalon tárgyalta a Szovjetunió szétesését. Ha szeretnénk megismerni e jelenség hasonló értelmezésre épülő, részletesen kidolgozott elemzését, egy lengyel politológus, Włodzimierz Marciniak könyvében találjuk erre a legjobb példát. A szovjet birodalom lényegét s egyúttal értékelését olyan terminusba sűríti, amely kiemeli anakronizmusát. A premodern keleti birodalmakhoz hasonlóan a Szovjetunió is sokszínű volt etnikailag, politikailag pedig homogén. Arra törekedett az ideológiája nevében, hogy ott is helyreállítsa a despotikus alattvalói alávetettséget, ahol már kezdtek kialakulni (a XIX. század végétől) a civil társadalom kezdetei. „A kommunizmus példátlan kegyetlensége abból fakadt, hogy megvalósíthatatlan."[19] Itt teljesen más volt a centrum, mint a többi birodalomban: nem valamiféle nemzeti centrum, hanem „az »igazi internacionalisták« szektája, melynek célja az volt, hogy megvalósítsák az utópiát, a Szovjet Köztársaságok Világszövetségét". A területi központ, az Orosz Szövetségi Szocialista Szovjet Köztársaság e konstrukció lényegéből fakadóan nem rendelkezett semmiféle autonómiával, a párt, az egész rendszer valódi, területen kívüli politikai-ideológiai centrumának domíniuma volt. Tehát a lengyel politológus, akárcsak Kaszpe, vele egyidejűleg, és Roman Szporluk[20] amerikai történész, valamivel korábban, a szovjet centrum gyengeségét hangsúlyozza elemzésében, mondván, hogy a nyolcvanas évek végén szétszakította egy konfliktus, az orosz nemzeti projekt és a birodalmi identitás ellentéte, a szovjet „empire-savers" és az orosz „nation-builders" harca.

Különösen eredeti módon elemzi azt, hogy milyen szerepet játszott a szovjet értelmiség és a nómenklatúra ebben a széteséshez vezető folyamatban. Az értelmiség egyre inkább elvesztette a kommunista ideológába vetett hitét, és ezzel egyidejűleg valami hasonló történt a szovjet nómenklatúrával is. Nemzedékválás a nómenklatúrán belül, nagyobb hatalmat akartak a regionális vezetők és a gazdaságot irányító elitek, megjelent a bűnözők tőkéje a gazdaságban, kifejlődött a „szürke szféra", új fogyasztói minták terjedtek – mindez felszínre került Brezsnyev hosszú kormányzása idején, a szovjet rendszer fennmaradása szempontjából stratégiai fontosságú rétegben pedig elmosta a rendszerhez való hűség ideológia alapjait. A „zsity nye po lozsi" (nem hazugságban élni) szolzsenyicini jelszava kísérte végig azt a folyamatot, melynek során a szovjet értelmiség fokozatosan elidegenedett a rendszertől; ezt végül a nómenklatúra is átvette mint a szabályszerű kisajátítás jelszavát.[21]

Amikor megérkezett Gorbacsov a technológiai modernizáció programjával, a szovjet értelmiségnek és a nómenklatúra technokrata részének is szóhoz kellett jutnia. Gorbacsov rászánta magát a reformokra, hogy ne kelljen föladnia a szovjet birodalmi ambíciókat a globális küzdőtéren, a rivalizálás kétpólusú rendszerében, ezzel viszont utat nyitott az ellenzék fokozatos intézményesülése előtt. E folyamat egyik pontján összhangba kerültek a körvonalazódó demokratikus mozgalom törekvései és a regionális nómenklatúra korporatív érdekei: közös céljuk lett a hatalom és a gazdaság decentralizációja, a rendszer föderalizációja, a közhatalom mentesítése a pártfelügyelettől és az állam dezideologizációja.[22]

Ezekkel az érdekekkel kapcsolódott össze a nemzeti mozgósítás a birodalom nem orosz perifériáin, a Kaukázuson túli köztársaságoktól kezdve a baltiakon át egészen Ukrajnáig és Fehéroroszországig, ez pedig oda vezetett, hogy gyorsan szétesett a Szovjetunió szuverenitásra törekedő régiókra. A birodalom területi központja, Oroszország is kénytelen volt átvenni ezt a logikát.[23] Mint Marciniak felhívja erre a figyelmet, a demokratikus mozgalomnak orosz demokratikus mozgalomnak kellett lennnie, mert összszovjet szinten nem volt cselekvési tere. Még a kommunisták sem voltak kivételek, ők is intézményesíteni akarták a tevékenységüket. Miközben a birodalom egységét védték a gorbacsovi reformok következményeitől, létrehozták az OSZSZSZK kommunista pártját, újabb csapást mérve ezzel a szovjet struktúra még megmaradt működő részére, az SZKP-re. „A Szovjetunió regionális struktúrája nem volt felkészülve politikai tevékenységre. Bármilyen politika, melyet a régió aktiválásaként foghattak föl, az autonómiájukat erősítette. […] 1989 és 1991 között, az események sodrában kezdtek átalakulni államkezdeményekké, vagyis államra emlékeztető politikai szervezetekké, ugyanakkor a szovjet állam kezdett régióként viselkedni, amely konfliktusba került a többi régióval."[24]

Itt nem számolhatunk be részletesen e folyamat rendkívül alapos, s ugyanakkor igen találó elemzéséről, melyet Marciniak mutat be. Csak annyit érdemes kiemelni, hogy Kaszpéhoz hasonlóan ő is felhívja a figyelmet a szovjet birodalom szétesésének strukturális okaira, ugyanakkor arra is kitér, hogy elkerülhetetlen volt a modernizációs kihívásokkal szembenéző birodalom válsága. Ez a perspektíva ideológiai jellegű: a modern világ tart valamerre, van iránya a felődésének, amellyel, mint kiderült, ellentétben áll a birodalom struktúrája és ideológiai alapja… Könnyebb eljutni a modernizációhoz a civil nemzetállam útján, e perspektívában lehetetlen hibridnek látszik a civil társadalomra épülő liberális birodalom.[25] A birodalomnak nincs jövője, nem születhet újjá, ez nem is szükséges, így néz ki az olyan típusú interpretációk logikus kiegészítése, melyeket Szvjatoszlav Kaszpe és Włodzimierz Marciniak tanulmányaira hivatkozva mutattunk be.

Kaszpe is hasonló kategorikus állítással fejezte be a könyvét 2001-ben. Számos érvet hozott föl mellette, ezek közül a három legfontosabbat idézzük (egyben kétségbe is vonva ezeket). 1. A centrum és a perifériák közti nem értékarányos csere nem maradhat fenn a nyitott globális piaci alapú árucsere mellett (*de jegyezzük meg, hogy számos olyan elemzést ismerünk a globalizáció jelenségéről, melyben azt sugallják, hogy nem csökkenti, hanem növeli a gazdasági fejlődés egyenlőtlenségét…*). 2. A birodalom nem működhet a politikában való tömeges részvétel mellett, mert ez akadályozza a központi és a periferikus elitek közti birodalmi függőség rendszerének kiépítését (*tényleg növekedik-e napjainkban a politikában való részvétel, és nem lehet-e ez inkább virtuális, mint reális ?*[26]…). 3. A birodalom összeegyeztethetetlen az állam olyan pragmatikus, ideológától mentes felfogásával, mely szerint nem tekinthető valamiféle abszolút értékek csatornájának (*tényleg halott már az ideológia ?*). Kaszpe azokat a partikuláris okokat is fölsorolta, amelyek miatt Moszkva képtelen újjáépíteni a birodalmat: Oroszország gyenge eszmeileg és anyagilag ahhoz, hogy a siker reményében vállaljon ilyen feladatot. Legfeljebb kiválaszthat és alkalmazhat néhány birodalmi technológiát, esetleg birodalmi maszkkal álcázhatja azt, hogy valójában etnonacionalista politikát folytat.[27]

2005-ben az orosz politológus kénytelen volt legalább részben visszavonni korábbi kijelentéseit. Elismerte, hogy nem értékelte kellőképpen a birodalom újjáélesztéséhez vezető tendencia erejét, noha ez mélyen gyökerezik az orosz politikai kultúrában. E hagyomány erejét jelképezte Anatolij Csubajsz, amikor új jelszót dobott be 2003-ban, a parlamenti választások kampányában, mely szerint „liberális birodalmat" kell építeni, Kaszpe pedig döbbenten konstatálta, hogy a közvélemény-kutatási adatok szerint csak az oroszok egy százaléka szerint nem lehet liberális a birodalom.[28] Marciniakhoz hasonlóan Kaszpe is tudomásul veszi, milyen nagy ereje van a korabeli Oroszországban a „pozitív birodalmi diszkurzusnak", bár a birodalom széteséséről készült elemzésükben amellett foglaltak állást, hogy a térszervezés e formája zsákutca az emberiség fejlődésének jelenlegi szakaszában.

Jobban magyarázza ezt a jelenséget. vagy legalábbis előkészíti (*ex post*) a megértését az orosz és szovjet birodalom széteséséről készült másik elemzés, melyet egy másik orosz politológus, Dmitrij Furman nemrég fejtett ki tömören. A fentebb tárgyalt elemzések szerzőihez hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy fontos szerepet játszott az Orosz Birodalom szétesésében az, hogy még az I. világháború sokkja is hozzájárult a modern nemzetek kialakulásához vezető folyamathoz, amely a XIX-XX. század fordulóján erősödött fel a nem orosz perifériákon, a szovjet birodalom esetében pedig strukturális okok súlyosbították a kommunista ideológia válságát, ezek közül a legsúlyosabb a regionális tér Brezsnyev korától datálható „feudalizálása". Az ebből adódó különbségek következményeit is bemutatja. 1917-ben egyik nemzetnek sem voltak pontosan kijelölt határai, ezért is folytattak olyan heves harcokat a területekért; a szovjet birodalom válsága idején viszont minden tagköztársaságot alkotó nemzetnek voltak ilyen határai a Szovjetunió struktúráján belül, ez pedig megkönnyítette a fegyves összecsapás elkerülését (általában, bár nem minden esetben, Örményország például harcolt Azerbajdzsánnal Hegyi-Karabahért).

Mint korábban Szporluk vagy Kaszpe, Furman is felhívja a figyelmet arra, hogy milyen fontos szerepet játszott az orosz tényező a Szovjetunió szétesésében: mivel az oroszok érzékelték a centrum elszegényedését („oszkugyenyije centra"), nem szívesen viselték a birodalom fenntartásának költségeit, ugyanakkor szerették volna megtartani, de úgy, hogy abban már hivatalosan is kiváltságos helye legyen Oroszországnak és az oroszoknak mint birodalmi nemzetnek. Az orosz nacionalizmus volt az egyik fő oka a cári birodalom válságának (ez ösztönzőleg hatott a perifériákon élő nemzetek nacionalizmusára), majd hasonló szerepet játszott a szovjet birodalom válságában is. „Csapdába esik az orosz nacionalizmus: az Oroszország nagyságáért folytatott harca lerombolja az államot, márpedig Oroszország kizárólag ennek keretében lehetett nagyhatalom."[29] Furman hangsúlyozza, hogy míg a Szovjetunió szétesését igen nagy mértékben készítették elő „objektív" strukturális okok, a szovjet társadalom „szubjektíve" egyáltalán nem volt felkészülve erre az eredményre.[30] E jelenség magyarázata egyszerűnek látszik: a szovjet rendszer totalitárius természete magától értetődő módon fékezte az információáramlást, ez pedig ugyanúgy vonatkozik a társadalomra, mint a „főnökségre". A Szovjetunió „könnyedén" esett szét, nem volt nyilvánvaló háborús vereség, tömeges forradalom a birodalmon belül, így a lakosság tömegei, különös tekintettel az oroszokra, döbbenten fogadták, sőt komolytalannak tartották a döntés formáját, „a három részeg elvtárs" białowieżai egyezségét. E népesség nagy része lélekben nem tudott szakítani államának birodalmi formájával. Furman mindenekelőtt ezzel magyarázza a birodalmi szindróma tartósságát és erejét Oroszországban, 1991 után.

Ilyen „szubjektív" alapon merülhetett fel az a kérdés, melyet az 1991 utáni időszak egyik legnépszerűbb orosz írója, Viktor Pelevin regényhőse, Babilen fogalmazott meg a következőképpen: „érdemes volt-e a gonosz birodalmát a gonosznak arra a banánköz-

társaságára cserélni, amely Finnországból importálja a banánt".[31] Bár a birodalom „objektíve" lehetetlen, „szubjektíve" megmaradt a remények tárgyának mindazok számára, akik bíznak az újjáépítésében.[32]

De tényleg nem lehet-e újjáépíteni a mostani körülmények között az orosz birodalmat? A szovjet birodalom szétesésének okait komolyan vizsgáló kutatók többsége alighanem egyetértene ezzel a verdiktel, amelyet oly kategorikusan fogalmazott meg tíz évvel a Szovjetunió bukása után Szvjatoszlav Kaszpe.

De nemcsak a szovjet állam struktúrájára és ideológiájára visszavezethető okok elemzése útján juthatunk ilyen következtetésre. Erről tanúskodik Dominic Lieven teredelmes összehasonlító tanulmánya, melyen az orosz, majd a szovjet birodalom működését mutatja be, egybevetve a vetélytársak, a brit, az oszmán és a Habsburg-birodalom sorsával.[33] Az angol történész (a Romanov-birodalom évszázadokon át folytatódó szolgálatához kötik a nevét a családi hagyományok) a geopolitikai rivalizáció, a katonai összecsapások, a közigazgatási-gazdasági alapok működésének kontextusába helyezi hőseit. Az ő értelmezésében ez a kontextus, ha nem is elegendőnek, de feltétlenül meghatározónak bizonyult ahhoz, hogy magyarázatot találjunk benne arra, hogy miért bukott el a Romanov-birodalom az első világháborúban. Az ilyen kontextusból adódó okok, mint a birodalmi „over-reach", természetesen akkor is szóba kerülnek, amikor a szovjet kolosszus válságát elemzi. Ugyanakkor Lieven az ideológia alkonyának is fontos szerepet szán a Szovjetunió bukásáról alkotott elképzelésében, miközben arra a jelentős tényezőre is felhívja a figyelmet, hogy kétségessé vált a birodalom ideológián kívüli, geopolitikai legitimációja a külső, közép-európai övezetében. Igen nagy jelentőségük volt ezen a téren a Moszkva elleni lengyel „lázadásoknak", melyeket az tett lehetővé 1980-ban, hogy már korábban megváltozott a német *Ostpolitik*, majd Brandt kezdeményezéseit Schmidt is folytatta, megnehezítve ezzel Moszkvának azt, hogy geopolitikai ijesztgetéssel legitimálja uralmát a Jalta utáni Európa keleti felében. Végül a Moszlva elleni lázadás a tényleges birodalmon belüli területekre is kezdett átterjedni: előbb a balti országokra, aztán Ukrajnára is.[34]

De végül Lieven sem a *külbirtokoknak*, hanem magának Oroszországnak tulajdonít kulcsszerepet a Szovjetunió szétesésében, hasonló érvekre hivatkozva, mint Kaszpe, Szporluk vagy Marciniak. S akárcsak az említett szerzők, ő is hangsúlyozza, hogy a birodalom szétesése visszafordíthatatlan. Nemcsak a strukturális hibái miatt, vagy azért, mert elmosta az idő az ideológiai alapjait, hanem azért, mert túl nagy árat kellett fizetni érte gazdasági és egyszerűen emberi értelemben is, ezeket a költségeket pedig a centrum lakói is, jobban mondva mindenekelőtt ők viselték. A Szovjetunió volt az utolsó birodalom, Lieven szerint ehhez nem férhet kétség. „Azt a tanulságot vonhatjuk le a szovjet történelemből, hogy a mai világban már nem kifizetődő, még a dominancia szűk értelemben vett prioritásait tekintve sem. […] A Szovjetunió megmutatta, hogy a birodalmi eszme csődtömeg, és az orosz társadalom olyan megrázkódtatása árán jutott ehhez a felismeréshez, amelyet legalább egy, de minden valószínűség szeint többb birodalom utáni nemzedék is érezni fog." E szavakkal zárta könyvét az angol történész 2000-ben.[35]

Lieven számára a birodalom háború, ideológia, területgyarapításra és uralomra való törekvés. Mindaz, aminek szerinte már nem lehet helye a XXI. század világában – eleinte legalább is így látta. Az új évezred első évtizedében szerzett tapasztalatok alapján már nehéz lenne ilyen egyértelmű prognózist megfogalmazni. Lehet, hogy nem feltétlenül ugyanolyan alakban születik újjá a birodalom, amilyenhez hozzászoktatott minket a XX. század, vagy más formában, amilyet a XIX. századból ismerünk? Vagy talán nem is kell birodalomnak *nevezni*, mégis megőrzi bizonyos (lényegi) jegyeit?

Ígéretes perspektívát nyitott az ilyen értelmezések előtt a tanulmány elején már említett Alekszej Miller. A moszkvai történész arról beszélt az egyik előadásán, hogy miért estek szét az első világháborúban a kontinentális birodalmak, végül arra is szakított időt, hogy mindezt egybevesse a mai állapotokkal, megvizsgálja, milyen Oroszország helyzete a posztszovjet térségben. Ezúttal azt emelte ki, milyen komoly jelentősége van a (vitatott) perifériák területén a birodalmak rivalizálásának. Megjegyezte, hogy nem pusztán strukturális okokkal és nem csak a modernizáció személytelen folyamatainak hatásával magyarázható az Orosz Birodalom nyugati *végein* kibontakozó, centrifugális erővé váló nemzeti mozgalmak fejlődése. „A Romanovok birodalmát irányító személyek még a XIX. században, hatalmuk csúcsán is tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy nem tekinthetik a saját kis belső udvaruknak a nyugati perifériákat, mert ott nem ők az urak egyedül, mások befolyásával is számolniuk kell. Ezt még Sztálin is megértette a XX. század harmincas éveiben, amikor a legnagyobb volt a hatalma. Amikor feladta a *meggyökeresedés* politikáját, szétzúzta a nemzeti eliteket, mert áttért a védekező taktikára [a külső befolyás ellen védekezett – A. N.], meg akarta őrizni azt, ami van." Itt jutunk el ahhoz az aktualizáló következtetéshez, mely szerint Oroszország a kilencvenes években megfeledkezett erről az egyszerű igazságról, nem számolt komolyan azzal, hogy milyen külső befolyásnak van kitéve az egykori szovjet biroda-

lom perifériája: Ukrajna, a Kaukázuson túli terület és a FÁK minden tagállama. Azzal fizetett ezért, hogy elvesztette pozícióit a térségben. 2000 után szerencsére már tisztában volt azzal, hogy ha meg akarja őrizni a befolyását az egykori perifériákon, akkor más külső riválisokkal kell harcolnia. Ezt a harcot pedig – tegyük hozzá, immár saját kútfőnkből – a vetélytársakkal kötött új, kedvező egyezményekkel lehet lezárni (jobban mondva: félbeszakítani): a befolyási övezetek felosztásával.[36]

Érdekesen fejti ki a gondolatait Miller, amikor kijelöli a határt: milyen pozíciókat szerezhet vissza Oroszország, és mi az, ami már kívül esik a lehetőségein. Ugyanakkor nem lát esélyt arra, hogy az állam visszaszerezze globális birodalmi státuszát, nem lehet a Nyugat riválisa és alternatívája. Miért nem? „Azért, mert egyszer s mindenkorra vagy legalábbis a belátható jövőre nézve elvesztettük a versenyt a Nyugattal szemben azon a téren, hogy melyik civilizáció vonzóbb." A XIX. századi körülmények között Oroszország még folytathatott ilyen versengést, akár a nyugati periférián is (leszámítva az etnikai Lengyelországot). A szovjet birodalom természetesen beszállt ebbe a rivalizálásába. Oroszországnak jelenleg szerényebbek a lehetőségei, globális uralom helyett legfeljebb regionális hatalmi övezetben gondolkodhat. Ezt nem nyers erővel, hanem gazdasági eszközökkel érheti el, ráadásul nem is kell viselnie az olyan perifériák fölött gyakorolt ellenőrzés költségeit, mint Ukrajna és Fehéroroszország. És nem feltétlenül úgy szerez pozíciót, hogy konfrontálódik minden külső konkurens erőpólussal, hanem inkább egyezségre jut velük vagy legalábbis néhánnyal ezek közül. Ha az Európai Unió lemond a további keleti terjeszkedésről (Miller itt azt a gondolatmenetet ismétli, amelyet már ismerünk Motyl elemzéséből), már nem kényszeríti gyilkos versengésre Oroszországot Ukrajna vagy Fehéroroszország területén. Meg lehet egyezni abban az Unióval (vagy első lépésként az olyan, vezető szerepet játszó államokkal, mint Németország), „hogyan szervezzék ezt a térséget", a posztszovjet Kelet-Európa terét.[37]

Milyen kilátások tárulnak itt elénk? Újjáépülnek az informális, de valós dominancia struktúrái, anélkül, hogy ennek költségei a centrumot terhelnék, s ami a legfontosabb, nem bélyegzi meg a birodalom név, ugyanakkor elfogadják más játékosok, akik szintén ebben a (birodalom utáni?) ligában játszanak. *Stealth-birodalom*, sőt még jobb is az amerikai repülőnél: nemcsak láthatalan, hanem még olcsó is, sőt, egyáltalán nincsenek költségei.

Tényleg lehetnek olyan kilátások, hogy újjáépülnek a XXI. században a birodalmi függőség struktúrái? Egy japán politológus, Immanuel Wallerstein tanítványa globális szintre terjesztette ki ezt a pespektívát, lenyűgöző képben vázolta fel a birodalmi világrendszerek kialakulásának és szétesésének trendjeit. Az a „jövendölés" következik ezekből, hogy hanyatlásnak indulnak a nemzetállamok, új birodalmi rend alakul ki, legkésőbb a XXI. század közepére. Azt is prognosztizálja, hogy e rend megszilárdulásával elvész a határvidékek („őrgrófságok") szuverenitása. Ezt a képet még kiegészíti az Oroszországgal egyezkedő Európa (Európai Unió / „régi Európa") víziója, e tárgyalások eredményeképpen pedig „átalakul az oroszból lett szovjet birodalom nyugati perifériáinak egykori területe az Oroszország és az Európai Unió megegyezése, nem pedig egybeolvadása útján létrejövő nagyobb Európa *hinterlandjává*, ez a folyamat pedig tágabb perspektívából szemlélve emlékeztet valamelyest arra, ahogy a korai modern birodalmak osztották fel Lengyelországot a XVIII. században."[38] Ha nem új felosztás, akkor valamiféle új Tilsit – a két (poszt)birodalmi központ uralmi zónájának behatárolása? Vagy talán új *Ausgleich* – Moszkvával mint a „nagyobb Európa" második fővárosával (melyik lenne az első, Brüsszel vagy Berlin, ezt már nehéz eldönteni ebben a történetileg igen kiegyensúlyozatlan partnerségben…).

Látszólag messzire kerültünk a befejezett múlt idő strukturális elemzésétől, a modernizáció teleologikus paradigmájától. De valójában közelebb kerültünk a birodalmi fenomén újfajta felfogásához, melynek még hasznát vehetjük, ha a múltját értelmezzük, és talán még inkább akkor, ha a várható jövőjét vizsgáljuk. Ahhoz pedig egész biztosan segítséget nyújt, hogy képet kapjunk arról, hogyan fogják fel napjainkban ezt a rendkívül érdekes jelenséget. A már említett amerikai politológus, Mark Beissinger képviseli alighanem a legszínvonalasabban ezt a szemléletet. Vitába szállt a (szovjet) birodalom válságáról és bukásáról készült „strukturális-tranzitológiai" értelmezésekkel – a kilencvenes években ezek voltak többségben –, és fokozatosan kidolgozta a maga új, eredeti analitikus pozícióját.[39] Nem magán a struktúrán múlik, hogy az adott rendszer birodalom-e, hanem azon, hogy fejtenek-e ki ellenállást a lakói, vádolják-e azzal, hogy birodalmi természetű. A perifériák felett gyakorolt központi ellenőrzés sémája, a kerékagyból szétágazó küllők, az abroncs nélküli kerék nem tekinthető a birodalmi funkció jelének mindaddig, amíg nem tiltakoznak a felügyelet e formája ellen… Beissinger azt vizsgálja, milyen körülmények közt terjed el a birodalom mint minősítés; kiszorítva az adott politikai struktúrára vonatkozó más meghatározásokat. A birodalom ilyen megvilágításban a nacionalizmusok korára jellemző vádaskodás (*claim*), melynek az a célja, hogy aláássa a fennálló uralmi rendszert, „Az első világháború vége óta tartja magát az a felfogás, hogy a jelenko-

ri birodalmak nem konszenzuson alapuló hatalomra épülnek, és potenciális (vagy már kialakult) elnyomott nemzetekből állnak, melyeknek ezzel sérül az önmeghatározáshoz és a szuverenitáshoz való joguk." A szovjet birodalom – Beissinger interpretációjának e része már szóba került e tanulmány elején – válasz volt erre a kihívásra: ideológiájában és (álföderatív) struktúrájában bizonyos ideig sikerrel leplezte birodalmi lényegét. Amikor nyílt ellenállásba ütközött, letépték a maszkját. Mivel a tilakozás kulcsfontosságú a birodalom „teremtésében" (tehát hangot kell adni az ellenérzéseknek), jegyezzük meg ennek kapcsán, hogy nem nehéz megérteni, miért játszanak olyan fontos szerepet Beissinger értelmezésében az ilyen ellenállás újabb meg újabb megnyilvánulásai, melyek először a külső szovjet birodalomban, Kelet-Európában, a legerősebben Lengyelországban jelentkeztek. Ezzel nyílt meg az út a Szovjetunió birodalommá alakulása előtt – természetesen a gonosz birodalmáról van szó. És ez vezetett a bukásához.

Ha ebből a perspektívából vizsgáljuk, megfelel-e a mai Oroszország a birodalmiság kritériumainak? Beissinger interpretációja minden jel szerint továbbfejleszthető abban az irányban, amelyet ő maga jelölt ki igen pontosan az érveivel, melyek szerint a Szovjetunió új típusú birodalom, amely azon alapul, hogy leplezi a lényegét. Maga a *Rethinking Empire* szerzője is látja a mai Oroszországban a „pozitív birodalmi diskurzus" elemeit, vagyis vannak, akik ezzel a terminussal jelölik ki Oroszország helyét a mai világ politikai jelenségeiről készült térképen. Tegyük hozzá, hogy ezt a helyet a birodalmi funkció hagyományos lényegi jellemzői határozzák meg: az ideológia (a mai Oroszországban az agresszív Eurázsia-eszme lehet a pótszere, amely visszaadja privilegizált pozícióját mint az egész világot fenyegető Egyesült Államok képében megjelenő „atlantizmus" Leviatánja ellen folytatott harc vezéréét) és a struktúra (Moszkva megint ellenőrzése alá akarja vonni legalább az egykori szovjet birodalom egész területét).[40] De Beissinger arra a következtetésre jut, hogy ez a szólam gyengébb a világon uralkodó negatív diszkurzusnál, melyben a birodalom terminus továbra is súlyos, megsemmisítő vádként hangzik.

És íme, ilyen előfeltevések mellett mintha kialakíthatnák a birodalom álcázásának új formáját a posztszovjet *Grossraum* területén, az orosz pozíciók visszaszerzéséért folytatott harc új eszközei – ezek gazdasági eszközök, a szimbólumuk inkább az északi gázvezeték, nem pedig a Groznijba bedübörgő harckocsioszlop –, valamint az az eshetőség, hogy elfogadja ezeket az eszközöket és célokat (a *kizárólag* a posztszovjet *Grossraumra* korlátozott terjeszkedést és a térség felett gyakorolt „puha" ellnőrzést) a nyugati, európai partner, amely lemondott arról, hogy exportálja történelemfelfogását és a beleivódott modernizációs paradigmát. Ez a geopolitikai adottságokhoz és a XXI. század eleji eszmei képzelethez igazított maszk lenne. De hatásos lehet-e? Ha igen, mennyi ideig? És milyen téren? Ez már attól függ – akárcsak maga az a sugallat, hogy a mai Oroszország képes új típusú birodalmat létrehozni –, milyen ellenállásba ütközik ez a konstrukció.

A valóság még (nem) egyszer ellenőrzi az elméleti interpretációk helyességét, új horizontokat nyitva nemcsak az Orosz Birodalom jövője, hanem a múltja előtt is. ■■■

Pálfalvi Lajos fordítása

JEGYZETEK

1 A. Miller, *Imperija i nacija v voobrazsenyiji russzkogo nacionalizma. Vzgljad isztorika* (a „Polit.ru" című oldal rendezvénysorozatában, 2005. III. 31-én tartott előadás).

2 Vö. M. Beissenger, *Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse* [in:] *Ethnic Politics and Post-Communism. Theories and Practice*, szerk. Z. Barany, R. G. Moser, Ithaca, NY 2005; vö. T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nation and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca. NY 2001.

3 E. Lankina, *Kak „propivali" Szovetszkij Szojuz*, Moszkovszkije Novosztyi, 2006, 46. 2006. XII. 1.

4 A. Szolzsenyicin, *Razmislenyija nad Fevralszkoj revoljucijej*, Rosszijszkaja Gazeta, 2007. II. 27; vö. B. Szokolov, *Lozs v szpinu revoljuciji*

5 A. J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse and Revival of Empires*, New York 2001.

6 Uo. 81.

7 Uo. 85.

8 Uo. 113.

9 A. Pagden, *Lords of All the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, c. 1500 – c. 1800*, New Haven 1995. 12–15; 63.

10 Sz. Kaszpe, *Imperija i mogyernyizacija. Obscsaja mogyel i rosszijszkaa szpecifika*, Moszkva 2001. 32–33; 60–64.

11 M. Duverger, *Le concept de l'empire* [in:] *Le concept de l'empire*, szerk. M. Duverger, Paris 1980. 8.
12 Sz. Kaszpe, i. m. 66–69.
13 Uo. 75–84.
14 Uo. 119–127; 142–155.
15 Uo. 132–133; 139–141; 176–181.
16 Uo. 182–186.
17 Vö. T. Martin, i. m.; vö. még R. Suny, *Ambiguous Categories. States, Empire, and Nations*, Post-Soviet Affairs. 11, 2. 1995. 185–196.; M. Beissinger, i. m. 41; 61–65.
18 Sz. Kaszpe, i. m. 195-196.
19 W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001. 29.
20 Vö. R. Szporluk, *Dilemmas of Russian Nationalism* [1989-ben jelent meg először, in:] Uő, *Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union*, Stanford 2000. 183–228.
21 W. Marciniak, i. m. 48–70.
22 Uo. 70.
23 Mark R. Beissinger mutatja be a legmélyrehatóbban a szovjet birodalom perifériáin, 1985 után végbement nemzeti mozgósítás jelentségét, amely az orosz cenrtumot is magával ragadta. *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Sovet State*, Cambridge 2002.
24 Uo. 96–97.
25 Igen érdekesen folytatta a „birodalmi" és a „nemzeti" projektet szembeállító érvelést egy másik orosz politológus, Emil Pain *Mezsdu imperiej a nacijej. Mogyernyisztszkij projekt i jego tragyicionalisztszkaja altyernatyiva v nacionalnoj polityike Rosszija* (Moszkva 2003) c. könyvében.
26 Lásd „a politikában való részvételt" szimuláló rendszerről készült bámulatos elemzést. A. Wilson, *Virtual Politics. Faking Democracy in the Post-Soviet World*, New Haven – London 2005. Ezt a rendszert a politika moszkvai technológusai hozták létre vagy legalábbis tökéletesítették az elmúlt másfél évtizedben.
27 Vö. Sz. Kaszpe, i. m. 201–207.
28 Vö. Sz. Kaszpe. *Imperia kak rujina i sztrojityelnij matyerial. 'Nation-building' v szovremennoj Rossziji* [in:] *Rosja i Europa Wschodnia. „Imperiologia" stosowana*, szerk. A. Nowak, Kraków 2006. 60-75. Ugyanebben a kötetben olvasható W.Marciniak cikke, melyben szembesíti az orosz politológusok álláspontját, beutatja, mit gondolnak a birodalom értelméről és működési lehetőségéről napjainkban. *Imperium i państwo. Historia poęć w kontekście dziejów Rosji* (46-59.).
29 D. Furman, *Ot Rosszijszkoj Imperiji do raszpada SZNG* (a „Polit.ru" című oldal rendezvénysorozatában, 2005.IX. 29-én tartott előadás).
30 A szovjet birodalom szétesésének „objektív" (strukturális) és „szubjektív" tényezőinek szembeállítására építette elemzését A. V. Subin, a *Raszpad SZSZSZR. Dokumenti* (Moszkva 2006) c. kötet szerkesztője, aki terjedelmes előszót írt ehhez *Raszpad SZSZSZR. Objektyivnije pricsini i szubjektyivnij faktor* (3–42.) címmel. Ebben a szembeállításban erősen hangsúlyozza e„szubjektív" tényezők jelentőségét (beleértve tehát a politikusok döntéseit, köztük azt is, melyet végül a Białowieżai-őserdőben hoztak), ezzel pedig azt is sugallja, hogy 1991-ben nem is kellett volna elvágni azt a hajszálat, melyen a Szovjetunió függött. *Ergo*: a birodalom nem volt „objektíve" halálra ítélve, „objektíve" csak válságban volt.
31 V. Pelevin, *Generation 'P'*, ford. Bratka László, Budapest 2009. 19.
32 Hihetetlenül érdekesen, sokoldalúan elemzi ezt a jelenséget Lev Gudkov moszkvai szociológus *Nyegatyivnaja igyentyicsnoszty. Sztatyji 1997–2002* (Moszkva 2004) c. kötetében. I. Klumkin, *Społeczeństwo nieobywatelskie* [in:] *Imperium Putina* [a Báthori Alapítvány által, 2006 novemberében szervezett konferencia anyaga], szerk. W. Komończuk, Warszawa 2007. 73–84.
33 D. Lieven, *Empire. The Russian Empire and its Rivals*, New Haven – London, 2000.
34 Uo. 330–334.
35 Uo. 410–411.
36 A. Miller, *Pocsemu vsze kontyinentalnije imperii raszpalisz v rezultatye Pervoj mirovoj vojny* (a „Polit.ru" című oldal rendezvénysorozatában, 2006. IV. 6-án tartott előadás).
37 Uo.
38 Norhisa Yamashita, *Empire or Post-Empire? The Concept of „Long Century" and the Consequences of Globalization* [in:] *Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries. Histories Revised or Improvised*, szerk. Kimitaka Matsuzato, Sapporo 2005. 335–348.
39 M. R. Beissinger, *Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse*...; vö. Uő, *Situating Empire*, Ab Imperio, 2005, 3. 89–94. (uo. található az itt említett tanulmány orosz fordítása: *Pereoszmiszlenyije imperiji poszle raszpada Szovetszkogo Szojuza*... 35–88.).
40 E témáról ld. még A. Nowak, *What Is To Be Done? Looking for a Russiann Mein Kampf*, The Salisbury Review, 2005 tél, 24, 2.

Andrzej Nowak (1960) a Jagelló Egyetem történészprofesszora, kremlinológus és publicista. Több amerikai (Rice, Columbia, Harvard), angol és más külföldi, például japán egyetemen tartott előadásokat Lengyelország és Oroszország történetéről. A lengyel történelem kezdeteit, az államalapítástól 1202-ig tartó időszakot feldolgozó, 2014-ben megjelent monográfiájáért megkapta az év könyve díjat.

Pálfalvi Lajos (1959) irodalom és műfordító, a PPKE BTK-n tanít, Diósdon él. *A Transz-Atlantik megállói* című könyve a Kalligramnál jelent meg (2015).

TVERDOTA GYÖRGY

AZ ELSŐ FECSKE

– egy sorozat első kötete az értelmiségről

2014-ben látott napvilágot Biró Annamária és Boka László szerkesztésében, a Partium Kiadó gondozásában Nagyváradon és Budapesten az *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* című tanulmánykötet. A könyv egy konferencia előadásainak tanulmányváltozatait tartalmazza. A rendezvényre a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Tanszéke szervezésében került sor 2013. július 5-6-án *Értelmiségi karrierek, karrierminták, írócsoportosulások. Társadalomtörténeti és irodalmi reprezentációk* címmel. Az esemény, amely a kötet alapjául szolgált, nem egyszeri nekibuzdulás volt. A közelmúltban az értelmiségkutatás tárgykörében újabb konferenciára került sor a Partiumi Keresztény Egyetemen, ugyanazon szervezők, Boka László és Biró Annamária kezdeményezése nyomán, részben ugyanazokkal az előadókkal. A két év múltán újra kezdődött második kör egy tartósabb, elmélyültebb kutatási program létére vagy legalábbis körvonalazódására enged következtetni, és arra késztet, hogy visszamenőleg komolyabb figyelmet szenteljünk az első körben elért teljesítményeknek.

A kötetben rólunk, értelmiségiekről, a mi történetünkről, múltunkról, a velünk kapcsolatos jelenbeli elméleti és gyakorlati, a jövőnket illető szellemi és társadalmi kérdésekről van szó. Egy olyan rétegről szólnak a tanulmányok, amelynek képviselői ma is köztünk vannak, egy olyan közösségről, amelynek – amint az egyetemeken ma zajló folyamatok mutatják – sorsa van, s ez a sors távolról sem telt még be, sőt, nagyon is nyugtalanítóan nyitott. És nemcsak fatornyos kis hazánkban, hanem európai, sőt, világméretekben is. A kötet szerkesztőitől merőben idegen a szándék, hogy közvetlenül beleszóljanak az értelmiség jelenét vagy jövőjét befolyásoló bármely ma aktuális

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások
Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad – Budapest, 2014

ügy eldöntésébe, ahogy a kötet utolsó előtti, a romániai magyar írók támogatásának közelmúltjáról írott tanulmányának jegyzetében Bányai Éva is szükségesnek tartja leszögezni, hogy „jelen írás nem hivatott a kurrens, aktuális pályázati rendszer okozta anomáliák feltárására." Azaz a tanulmánygyűjteményt távolság választja el a napi aktualitástól.

A szerzők olykor évszázadokra visszamerülnek a múltba, mint Kecskeméti Gábor kötetnyitó tanulmánya, amely a kora újkori Magyarország értelmiségi pályáit tekinti át, s további írások is, amelyek Kecskeméti alapvetése nyomán a 16., 17. és 18. század egyes írástudóit tárgyalják. A távolság a jelen érzékeny ügyeitől mégsem olyan nagy, elvégre írástudónak lenni nemcsak egyetemi tanulmányok végzését jelentette Európa egyetemein. A gályarabságot szenvedett negyven prédikátor tragikus sorsa éppúgy az értelmiségi lét kockázatait példázza, mint az a végzet, mely a felvilágosodás eszméit elsajátító Martinovics-összeesküvésben részt vevőket sújtotta. A könyvben közölt tanulmányok tehát nem vállalkoznak ugyan agitációra, de nem is puszta steril gondolatkísérletek. Értékük végső soron azon mérhető le, milyen mértékben és milyen módon járulnak hozzá a mi mai intellektuális kritikai öntudatunk elmélyítéséhez, értelmiségi önismeretünkhöz.

Az értelmiségi kettős világban él. Az egyetemesbe lendül föl, legyen ez az Isten, az Ész, a Nemzet vagy akár csak egy kisebbségi közösség szent ügye, s másfelől két lábbal áll azok között a viszonyok között, amelyekbe beleszületett, a realitás talaján mozog, amelyhez személyes sorsa láncolja. A realitás, amely fogva tartja, lehet perifériku s, az abszolútumhoz való viszonya ellenben biztosítja számára a centrumban létezés önbizalmát. A tanulmánykötetben sokféleképpen leképeződik az egyszerre esetleges és provinciális, és egyúttal középponti helyzetnek ez a kettős öntudata. Ennek egyik legérdekesebb példája Németh Zoltán záró tanulmánya, amely a Kalligram-sztoriról szól. A szerző ennek a sikeres szlovákiai két nyelvű kiadónak a példáján szemlélteti, hogy egy kisebbségi magyar könyvkiadó „olyan szellemi műhellyé vált, amely kihasználva a kultúraköziség állapotát a kisebbségi lét alárendeltségi pozícióit centrális helyzetté volt képes transzformálni. A határhelyzetek, határfeszültségek, kulturális különbözőségek így vitaképes pozícióba kerültek, s az európai szellemiség, a tudás, a progresszivitás és az értékközpontúság generálójává váltak."

A kötet e záró mondataiba foglalt ambíció: a hátrányt előnyre váltani, a perifériaként lekezelt vidékből centrális pozíciót varázsolni, a kiadványban közölt több más tanulmánynak is tárgya. A parancs már ott munkált a 20. század elején alapított Holnap társaságban és e nagyváradi szervezet két egymást követő évben megjelent antológiáiban. Ez a partiumi irodalmi társaság tudatos program nélkül, kissé botcsinálta módon kezdeményezte a szellemi, kulturális élet decentralizálását, konkurenciát teremtve az elkényelmesedett, elkényeztetett fővárosnak. Boka László, a kötet talán legterjedelmesebb, szerkesztői kompetenciával is alátámasztott, hangsúlyos írásában követi végig a Holnap történetét, amelyből még a szakmai közvélemény is csak néhány országos kihatású epizódot, a Duk-duk affért, a Nyugat és a Holnap titkos rivalizálását őrizte meg emlékezetében. Boka László az irodalmi megújulás ügyére rátelepedett értelmiségi karrier-játszmákig menően nyújt tanulmányában teljes panorámát a pozsonyi Kalligram-sztorinál a maga idejében nem kevésbé jelentőségteljes nagyváradi Holnap-sztoriról, az irodalmi modernség történetének e fontos epizódjáról.

Ami kismagyar méretekben, Nagyvárad és Budapest relációjában tárul elénk Boka László írását olvasva, azt Biró Annamária, a kötet másik szerkesztője a magyar és a német kultúra közötti érintkezést vizsgálva európai kontextusban, nagy volumenben, Budapest és Berlin távlatában rekonstruálja. A hős, akit vizsgálódásához kiszemelt, az induló magyar modernség egyik legkülönösebb alakja, Hatvany Lajos: cukorbáró és mecénás, antipozitivista német sikerkönyv szerzője és Petőfi életművének pozitivista kutatója, Gyulai Pál tanítványa és Ady barátja, a Nyugat támogatója és Osvát Ernő párbaj-ellenfele, nemzeti konzervatív és polgári radikális. A tanulmány azt a kapcsolatot elemzi, mely Hatvanyt, az egykori peregrinusok e kései utódját az egykorú német egyetemekhez, Németország kulturális elitjének bizonyos köreihez fűzte – e körök, íme, a cikk nagy meglepetése, a század eleji német aktivizmus képviselői voltak. Azoké az értelmiségieké, akik – igaz, későbbi fejlődési stádiumukban – a magyar avantgárd Kassák vezette iskolájának mintaadói voltak. Kassákéi, akitől Hatvanyt átléphetetlen szakadékok választották el. A labirintusban bolyongó, paradoxonokat átívelő különös értelmiségi karriertörténet az értelmiségkutatás fogas kérdéseivel szembesíti az olvasót.

A tanulmányok tárgya visszamutat a kötet és az azt megalapozó konferencia aspirációjára: a Partiumi Keresztény Egyetemen kezdeményezni egy kutatási programot, amelynek megvalósítása az irodalommal, a művészetekkel, a kultúrával foglalkozó tudományok megújulását jelentik az egész magyar irodalomtudományban. Szerényebben fogalmazva: hogy a nagyváradi rendezvény és kiadvány éppolyan hathatósan hozzájáruljon ennek az új kutatási iránynak a kibontakozásához, ahogy a könyvkiadás területén a Kalligram, az irodalmi megújulás tartományában a *Holnap* antológiák, a német modernséghez való kapcsolódás vonatkozásában Hatvany Lajos tették. Rokonszenves vállalkozás, szívesen beállok a szekértolói közé. E vállalkozás lényegi jellemvonását több jelzésből olvasom ki.

Egyikük egy terminus, melyet a Biró Annamária tanulmányának bevezető részében hivatkozott Takáts József *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett* című tanulmányából emelhetünk ki: a „kontextus" kulcsszava. A másik az a körülmény, hogy a kötetben szereplő irodalmi szakemberek között jelen van egy olyan tudós, aki korábban a társadalomtörténet területén közzétett írásaival hívta fel magára a figyelmet: Gyáni Gábor, aki Móricz Zsigmond példáján mutatja ki az íróként alkotó értelmiségiek társadalmi eredete feltárásának, a szociológiai gondolkodás sémája alkalmazásának nehézségeit az írói életművekre. A harmadik jel, hogy egy, a magyar irodalom történetének fontos alkotóit tárgyaló kötetben meglepően kisszámú szövegelemzést találunk. A mégis megtalálható kivételek, mint Debreczeni Attila tanulmánya Kazinczy rossz lelkiismerettel művelt alkalmi költészetéről, Hajdu Péter komparatista nézőpontot érvényesítő elemzése Bródy Sándor *A nap lovagja* című értelmiségi karrier-regényéről vagy Szénási Zoltán költészettörténeti módszerrel dolgozó pályaképe Vasadi Péterről, megnyugtató módon bizonyítják, hogy ez a kutatási irány nem kizárja, hanem csak ideiglenesen felfüggeszti az immanens megközelítési módokat. És hogy ez a felfüggesztés nemcsak ideiglenes, hanem részleges is egyben, arra jó példát nyújt Demeter Júlia munkája Csokonai drámairói munkásságáról, vagy Szajbély Mihály Csáth Géza-tanulmánya, amelyek mintha kifejezetten arra törekednének, hogy visszafogottan érvényesített prózapoétikai vagy dramaturgiai nyelvezetükkel egyeztessék az értelmiségi karriertörténetek kultúrszociológiai beszédmódját.

A tanulmányok középpontjában ugyanis a szellemi értéket termelő ember és a terméke közötti viszony változatai: az értelmiségi létforma, az intellektuális funkciók leginkább sikeres, olykor kudarcos működése, az ennek során születő művészi, szellemi értékek állnak. Portrék, esettanulmányok, pályavázlatok sorakoznak egymás után, amelyekben az egyén mint egy közösség, az intelligencia tipikus tagja mutatkozik meg: tanul, utazik, tapasztalatokat gyűjt, közvetít. Különösen a kora újkor írástudói férnek el ilyen keretekben. Így Hevesi Andrea Újfalvi Imre személyében egy protestáns értelmiségi karriert követ végig. Egyed Emese a Teleki grófok esetében egész családi értelmiségtörténeti hálót rajzol fel. Más tanulmányokban atipikus helyzetükkel birkózó, deviáns vagy legalábbis extravagáns írástudók kerülnek az elemzők nagyítóüvege alá. Verók Attila az erdélyi szász Martin Schmeizel személyében egy, „a felvilágosodás előestéjén" kibontakozó „kelet-európai polihisztor" pályáját áttekintve egy német nyelvterületen működő őshungarológus egyedi példányát tűzi gombostűhegyre, felvetve a „kulturális emigráció" jelensége vizsgálatának időszerűségét. Semmivel sem marad el ettől sem érdekességében, sem a levonható tanulságok tekintetében az a Hegedűs Béla tanulmányából megismerhető „atipikusan sikeres" karriertörténet, amelynek hőse Kalmár György, az egyetemes tudású, a kor gondolkodástörténetében otthonos, elhanyagolt külsejű, buja és a züllés bugyrait el nem kerülő, hazájába folyton visszatérő világcsavargó. Kései, tragikus utódjuk az a Szajbély Mihály tanulmányában tárgyalt Csáth Géza, aki művészi hivatását megalapozó identitáskeresésében végzetesen eltévedt, a pszichoanalízis csapdájába esett, és alkati, kortörténeti, patológiai okokból a szellemi, erkölcsi, végül egzisztenciális önrombolás zsákutcájába jutott.

A tipikus és atipikus értelmiségi példányok mellett a kötet tanulmányainak harmadik vizsgálati tárgyát az individuumokat integráló, befogadó, nemegyszer fegyelmező, korlátozó vagy őket éppen kitaszító közösségek képezik. Ilyen kollektíva volt Boka László tanulmányában a *Holnap* társaság, a K. Horváth Zsolt által elemzett, Kassák Lajos vezette *Munka* kör, vagy a Balázs Imre József tanulmányában tárgyalt *Európai Iskola,* a tetszhalottság állapota után rövid időre újra életre galvanizált képzőművészeti avantgárd csoport. Az *Értelmiségi kapcsolattörténetek*et olvasva tehát lépten-nyomon a személyi önazonosság, a társadalmi identitás problémái, illetve a kollektív szerveződések vagy intézmények működése hármasságával találkozunk a mindenkori magyar értelmiség közegében.

Ha egy szóval akarnám összefoglalni a kötet szemléleti-módszertani irányultságát, akkor azt mondanám, hogy a Biró Annamária és Boka László által irányított vállalkozás a magyar író-művész értelmiség kultúrszociológiai vizsgálatára vállalkozott. Nem nehéz felfedezni a tanulmánygyűjteményben az egyedi, esetleges, spontán módszertani irányultságon túlmutató metodológiai és terminológiai tudatosság, sőt programosság jegyeit. Mintha a vállalkozás magját egy szűkebb, azonos programot megvalósító, hangadó munkacsoport képezné. Ez a megállapítás nem valamiféle titkolt kód leleplezése kíván lenni, hiszen a publikáció címe, majd pedig a szerkesztők által jegyzett *Előszó* első mondatai már tartalmazzák a könyv számos tanulmányában visszaköszönő kulcsszavakat.

A tanulmányok hősei kivétel nélkül, mint *értelmiségiek* jönnek számításba, függetlenül attól, hogy protestáns teológusról, tudós, dilettáns vagy kalandor polihisztorról, Bessenyei György vagy Kazinczy Ferenc példájával irodalomalapítókról, Csokonaival vagy Petőfivel költészetünk legnagyobbjairól, Karácsony Benővel, Indig Ottóval vagy Jékely Zoltánnal az erdélyi magyar irodalom jeleseiről esik szó. *Karriertörténeteket* kapunk, ami implikálja, hogy a korábbi Barthes-nál és Foucault-nál meghalt szerző a mai tudományos közfelfogásban feltámadt. Sőt, sikeres vagy kudarcokba bukó egységes történet, pályaív is felrajzolható róla. A karrierjét építő értelmiségi, akit karrierelemzés tárgyául szemelünk ki, nagyon is virulens lény, és mint például Vallasek Júlia Jékely egy pálya-epizódjáról szóló elemzése mutatja, erkölcsi-szellemi integritása komoly próbatételeknek lehet kitéve.

Fontos kulcsszó a *kapcsolati háló,* s az erre irányuló hálózatkutatás. Ezzel a műszóval az intra-világtól az intervilág felé, az önvizsgálat felől a csoportkapcsolatok dinamikája és történetisége felé fordulunk. Az értelmiségi mivolt, a karrierépítés dilemmái és a kapcsolati hálók labirintusában való eligazodás nehézségei olyan esetekben futnak össze egyetlen robbanáspontban, mint amilyen a román és magyar identitás közötti választás elé állított, Erdélyben élő, zsidó származású, ezért kettős kisebbségi sorsot vállaló, ironikus karrierépítő Karácsony Benő esete, aki Balogh Andrea tanulmányának tárgya.

A kötet elméleti-módszertani elkötelezettsége nem merül ki vállalt-sugallt kulcsfogalmak hálójának újabb és újabb felbukkanásaiban. A közreműködésre felkért vagy akár önként vállalkozó szakemberek eleve hoznak

magukkal teoretikus előfeltevéseket. Gyáni Gábor esetében a társadalomtörténeti megközelítés fogalomkincse több mint magától értetődő hozzájárulás a konferencia és a kötet által szorgalmazott kutatási irány elméleti tőkéjéhez. Nála inkább az ezzel ellentétes irány megjelenése a figyelemre méltó: a figyelmeztetés, hogy az író-értelmiség viselkedésének és teljesítményének kultúrszociológiai megközelítése nem helyettesítheti a művek világának poétikai, narratológiai feltárását.

Az értelmiségkutatás, a karrierelemzés, a hálózatkutatás elméleti megalapozását olyan szerzőknél érdemes leltárba venni, akik az irodalmi-művészeti anyag történeti feldolgozásához keresnek teoretikus kereteket. Különösen erős ez az elméleti megalapozási igény K. Horváth Zsolt esetében, aki elsősorban a francia tudományosság felé tájékozódik: Paul Ricœur, Michel Foucault bölcseleti és Pierre Bourdieu szociológiai belátásaira építi a *Munka*-kör tevékenységének elemzését. Ugyancsak erős Keszeg Anna francia elméleti orientációja, aki a kapcsolatháló szakkifejezést a „sociabilité" fogalmából vezeti le. Németh Zoltán ellenben angolszász szakirodalmat használ, amikor a Kalligram-sztorit a kapcsolati hálózatok vizsgálati módszerével elemzi. Szajbély Mihály Csáth személyi identitásvizsgálata során Luhmann és más német szerzők szakmunkáira támaszkodik. Demeter Júlia dolgozatának nagy érdeme, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az értelmiségkutatás Muzsa János, Gyáni Gábor, Kövér György, Molnár Tamás, R. Várkonyi Ágnes, Kosáry Domokos és mások által Magyarországon is jelentős és kiaknázható elméleti és történeti tudásanyagot halmozott fel.

A gondolatmenetek ehhez a ponthoz kínálkozik a kötetnek az eddig elmondottak alapján magától értetődő vonása: az interdiszciplinaritás. A tudományközi megközelítést maga a tárgy kényszeríti ki. Ékesszóló példa erre Czibula Katalin tanulmánya, aki Bessenyei György *Eszterházi vigasságok* és a *Delfén* című munkáit állítja elemzése középpontjába. Ennek a témaválasztásnak az a körülmény ad szinte pikáns mellékízt, hogy az „alkalmi leíró versek" nem tárgyalhatók anélkül, hogy a bennük feldolgozott témában, a korban kibontakozó balettművészet csínja-bínjában a tanulmány szerzője elmélyült ismeretekre szert ne tegyen, beleértve ebbe a tánctól a jelmeztervezésig minden részletet, amelyek a „barokk Gesamtkunstwerk" körébe tartoznak. A téma által kikényszerített tudományköziségre a modernségben érdekes példával szolgál Keszeg Anna tanulmánya, amely Indig Ottó *A torockói menyasszony* című vígjátékának színpadi és filmes alakváltozatait, a hozzá kapcsolódó karriertörténeteket és karrier-viszontagságokat tárgyalja, kiterjesztve figyelmét a korszak nemzeti kosztümtervezésének a témához kapcsolható részleteire is. Az orvos, pszichoanalitikus, író, zenekritikus és rajzolói tehetséggel is megáldott Csáth Géza tragikus története Szajbély Mihály írásában szintén nem fér bele egyetlen tudományszak kereteibe.

Az értelmiségi karriertörténetek vizsgálata nem zárkózhat be egyének, közösségek, intézmények világának vallatásába. Az értelmiségi létnek fontos folyamatai és összetevői vannak, amelyek nemcsak külön elemzést tesznek lehetővé, de igénylik is ezt. Az egyik ilyen folyamat, amelyről Szilágyi

Zsófia rendkívül izgalmas tanulmányában olvashatunk, az írói-művészi pályakezdés. Hasonlíthatnám ezt a polinéziai törzsek beavatási szertartásaihoz, hiszen mindkettő a felnőtté, teljes értékűvé változást jelentő fordulat, de ez utóbbiak intézményesült formák, megragadhatók, korrekt módon leírhatók, míg a pályakezdés sokkal bonyolultabb, elmosódottabb jelenség, amely az értelmiség egyik altípusának kiképződése során ölt alakot a karriert, az élettörténetet utólag megkonstruáló szakember számára. Az adott keretek között csak arra figyelmeztetek, hogy a pályakezdés komplikációinak számbavétele alkalmas lehet arra, hogy megkérdőjelezhessük egy értelmiségi karrier egyetlen történetként való elmesélésének létjogosultságát, hogy a lineáris karriertörténetek helyett bonyolultabb képletekben kezdjünk el gondolkodni.

K. Horváth Zsolt a Munka-kört leíró tanulmányában – egyebek között a spatial turn-ra, a „térbeli fordulatra" hivatkozva – beszél a „városi társadalmi tér" jelentőségéről, azokról a viszonyrendszerekről, amelyeket a városban élő emberek egymással és a várossal kialakítanak. Mintha az ilyen városi társadalmi terek egyik típusát akarná illusztrálni, tárgyalja Saly Noémi az irodalmi kávéházakat. A tanulmány fontos érdeme, hogy nem a témával való mitizáló, és ezért sokszor álságos és mesterkélt, bár garantáltan hatásos visszaélést műveli, hanem a kávéház-mítoszt lerombolva ezeknek a közösségi helyeknek, az értelmiségi lét egyik tipikus helyszínének a pontos leírására törekszik. Ennek során megrajzolja a művésztanyák különös, de nélkülözhetetlen szereplőjének, a kávés-zseninek a portréját.

A leltár végére hagytam a kötet két olyan írását, amelyek a magyar költészet védőszentjét, Petőfi Sándort vetik alá, ó sacrilegium! – hogy kissé tréfásan fejezzem ki magamat – értelmiségpróbának. Egyikük, Milbacher Róbert igen eredeti módon egy régi kezdeményezést folytat. Bizonyára nem minden túlzás nélkül merült föl egy harmincas években megjelent kötet, a *Horatius Noster* kapcsán, hogy egészen Petőfi fellépéséig a művelt nemesi közönség számára A Költő az „arany középszert", az „élvezd a napot" parancsát megtestesítő Horatius, Berzsenyi Horácja volt. Ez az izgága, kócos vadzseni volt az, aki érvénytelenítette a több évszázados hagyományt, és helyettesítette azt a kiegyensúlyozatlan, romantikus, tettvágytól égő, békebontó alakjával.

Milbacher Róbert nem hivatkozik erre a kezdeményezésre, viszont valóban eredeti módon elemzi a tanulás, az örökölt mintához való alkalmazkodás, illetve azok érvénytelenítése, megtagadása dialektikájának működését Petőfi identitáskeresésének folyamatában. A Petőfi-kutató Margócsy István pedig azt a kultikus folyamatot mutatja be tanulmányában, amelynek során az üdvtörténetbe átcsapó szenvedéstörténet sémája rátelepszik a sokkal bonyolultabb és öntörvényűbb logikájú karriertörténetekre. A nemzetet jótéteményeiben részeltető, a haza mindig későn érkező hálájára jogosult zseni mártíriuma, áldozathozatala a költői, és ennek kapcsán az értelmiségi mítosz obligát alkotóeleme. A mítosz mögött rejlő prózai realitás a mindenkori hatalomnak az értelmiséggel szembeni, gyanakvóból könnyen komisszá váló bánásmódra való hajlama, amelyre ma is számos példát találunk.

A konferencia és a kötet egyaránt magán viseli a verbuválás sajátos jegyeit. A tartalomjegyzéket nézve megmegállok egy-egy névnél: vajon az illető meg lett szólítva a szervezők által? Vajon az alkalomtól függetlenül is részt vett a projekt előkészületeinek munkálataiban? Vajon egyszeri vendégszereplő volt-e csupán a rendezvényen? Különösen nagy erénye a vállalkozásnak, hogy a szervezők olyan témát találtak, amely egységbe tudja fogni, egy közös valóságos és szellemi térbe tudja befogadni, párbeszédre tudja ösztökélni az irodalom- és kultúrtörténet kutatóit, akik szükségből és kényszerből is hajlanak arra, hogy bezárkózzanak a maguk korszakába, kutatási tartományába, és ne vegyenek tudomást már a közvetlen szomszédságukban megtalálható tartomány problémafölvetéseiről és eredményeiről sem. A kiadvány tematikus változatossága, térben és időben hallatlan távolságokat nagy étvágyra vallóan átfogó jellege az eredeti tőkefelhalmozás metaforáját juttatja az olvasó eszébe. Követi-e ezt a stádiumot tőkeakkumuláció, tőkekoncentráció? Vajon milyen formákat ölt a jövőben az értelmiségi „ismerd meg önmagadat" erkölcsi parancsa? A közelmúlt-beli második forduló pozitív visszajelzés ezekre az aggódó kérdésekre. De csak az első jelzések egyike. Az értelmiség-kutatás jövője továbbra is nyitott. Biró Annamária és Boka László kötetének fontos eredménye, hogy szélesre tárták az ajtót az ilyen típusú vizsgálódások előtt.

Tverdota György (1947): irodalomtörténész, az MTA doktora, a modern magyar irodalom és József Attila költészetének kutatója. Dolgozott az MTA Irodalomtudományi Intézetében, tanított több egyetemen (Képzőművészeti Főiskola, Pécsi Tudományegyetem, Sorbonne Nouvelle Paris 3, Pázmány Péter Tudományegyetem, ELTE Bölcsészettudományi Kar), jelenleg a Miskolci Egyetem professzora.

KOLOZSI ORSOLYA

(ÖN) ANALÍZIS

Bartis Attila: *A vége*
Magvető, 2015

Bartis Attila hatszáz oldalas regénye talán az idei év legjobban várt kötete, hiszen tizenegy év telt el az előző, itthon és külföldön egyaránt nagy sikerű kötet, *A nyugalom* megjelenése óta. A türelmes olvasóknak vélhetően nem kell csalódniuk, a regény ugyanis nem csak terjedelmét tekintve nevezhető nagynak. Azok az olvasók, akiket ámulatba ejtett *A nyugalom*, most is elégedettek lesznek, mert a szerző írásmódja nagyrészt megőrizte azokat a jellegzetességeket, melyek a 2011-es regényt népszerűvé tették.

Ilyen például az erőteljes sodrása, a szélsőséges érzelmi helyzetek bemutatása, a párbeszédek ereje, a narráció módja és hellyel-közzel az időkezelés is. Tematikus hasonlóságok is akadnak, például a szerelem brutalitásának bemutatása, a fájdalom, a függés és a veszteség természetrajza, de míg az előző regényben az anyához fűződő viszony a lényeges, addig itt az apával való kapcsolat kerül fókuszba. *A vége* első része voltaképpen egy aparegény, a második rész pedig egy kínnal teli szerelmi történet. Túlzó leegyszerűsítés lenne azonban csak ezt a két témát kiemelni, hiszen rengeteg kérdést, problémát fog egybe a szöveg. A fülszöveget jegyző Kemény István épp erre a sokrétűségre hívja fel a figyelmet, mikor arra utal, nem lehet néhány mondatban megragadni a regény lényegét: „Egy fotográfus története, aki… Nem: egy férfi története, aki… Nem: egy szerelem története, ami…" A főhős és elbeszélő Szabad András élettörténete (elsősorban a tizenhat éves korától a harmincas évei elejéig tartó szakasz) valóban egyszerre egy fotográfus története, egy férfi felnőtté válásának története, egy nagy szerelem története, több kis szerelmi kapcsolat története, az anya hiányának (mégis állandó jelenlétének) története, a hatvanas évek Magyarországának története, egy barátság története, egy művész története, egy apa és fiának története, az istenkeresés története vagy akár a meg nem válaszolt kérdések története.

A főhős neve egyértelműen beszélő név (s talán a központi helyszín, a Szív utcai lakás címe sem véletlen), Szabad András ugyanis szabad ember, kamaszkorától kezdve szabad, annak minden magányával, lemondásával és kívülállásával együtt. Rendkívüli részletességgel ábrázolt főhős, aki ötvenkét évesen, egy Stockholm felé tartó repülőút előtt szánja el magát, hogy megírja életének történetét. Memoárját 1960 őszével indítja, azzal az évvel, mikor az 56-os forradalom kapcsán elítélt édesapja három év után kiszabadul, Mélyvárról (fiktív, vidéki kisváros) Budapestre költöznek, az anya ekkorra már halott. A tizenhét éves kamasz, a tanárból raktárossá lett, kettétört életű apa „hétköznapjaiba" és a szürke, rettegésbe dermedt főváros életébe tekinthetünk itt be. A szöveg rövid kis fejezetekre oszlik, minden fejezet egy-egy snitt Szabad András életéből. Az elbeszélés nagyjából kronologikusan halad előre, ugyanakkor vissza- és előreutalások is megszakítják ezt az időrendet, így tudunk meg sok mindent például a főhős gyermekkoráról, nagyszüleiről, dédszüleiről, anyjához fűződő viszonyáról. Az apával való ambivalens kapcsolat, a felszínre törni képtelen szeretet és ragaszkodás, az egymást csendben kerülgető férfiak élete, kapcsolatuk leírása rendkívüli emberismeretről, jellemformáló erőről árulkodik. Az apa indítja el fiát a fotográfusi úton, azzal, hogy először saját Zorkij fényképezőgépét ajándékozza neki, majd egyik születésnapján meglepi egy Leicával. Ettől kezdve biztos menedéke, élete értelme és szemtanúja lesz a szerkezet. Különös, szinte transzcendentális célokat tűz ki fényképészként. Olyan képeket akar készíteni, melyeken a nem látható válik láthatóvá. A feladat teljesíthetetlen, így a fényképezést is kudarcok sorozataként éli meg (még akkor is, mikor befutott, elismert fotóművésszé válik): „… arra gondoltam, hogy tulajdonképpen semmit sem ér a fényképezés. (…) Ahol az Úristen egy pillanatra látható, ott kiszakad a film." Az, hogy a főhős éppen fotográfus, természetesen a világban elfoglalt pozícióját is hangsúlyozza, hiszen a megfigyelő, kívülálló szerepe lesz az övé, és nem csak akkor, mikor a gép mögött áll. A fotográfus ráadásul művész (bár ezt a jelzőt Szabad András folyamatosan hárítja) és mint ilyen, kiválóan alkalmas hős arra, hogy a fotózás és a valóság viszonyáról gondolkodjon, s ezen gondolataiban nem nehéz észrevenni az írásra, ezen keresztül a valóság megragadására, ennek lehetetlenségére utaló reflexiókat sem. Az apa fájdalmas halála, utolsó napjainak giccstől mentes, mégis szívszorító leírása után a főhős megismeri élete szerelmét, Évát, és az ő néhány éven át tartó viszonyuknak a bemutatása következik. Míg az első részben Bartis a legmegindítóbb pillanatokban is elkerülte a pátoszt, a szentimentális jeleneteket, addig a második részben, a nő-férfi viszony leírásakor ez nem mindig sikerült. Ettől függetlenül a sodró lendület, az analizálásra való hajlam és az ehhez szükséges érzék

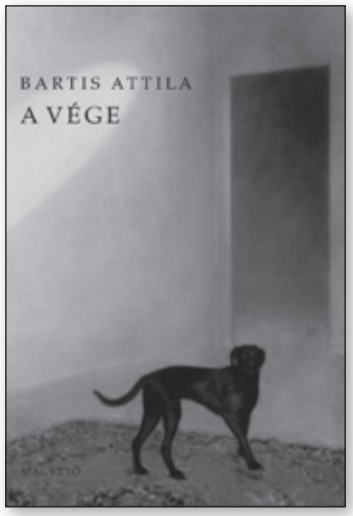

továbbra is bámulatba ejtik az olvasót, letehetetlenné téve a regényt.

Bartis regényének igazi ereje a témák gazdagsága, a lebilincselő történetszövés mellett az a pillanatra sem lankadó, már-már kegyetlen figyelem, ahogyan hőseit analizálja. Szabad András egy vallomástevő elbeszélő, aki a legkisebbnek tűnő rezdülésre, egy fejfordításra is reflektál, szinte még álmában is az emberi kapcsolatokat, motivációkat a világ megértésének lehetőségét elemzi. Ezek az elemzései rendkívül lényeglátóak, egy-egy megállapítása aforizma-szerű tömörséggel szólal meg: „Ez majdnem egy életen át tévképzetem volt. Hogy ami valóságos, az bárki számára érthetőbb. És ami érthetőbb, az elviselhetőbb." „…és minél több lesz valakinek a rendíthetetlen igazsága, annál koszosabb lesz a lelkiismerete. Úgy is mondhatjuk, a rendíthetetlen igazság a lélek pocsolyája." A főhős sokszor párbeszédeken keresztül érti meg nemcsak a másikat, hanem önmagát is. Bartis Attila párbeszédei egészen különlegesek, egyszerre reálisak és irreálisak: „Szerintem egy jó fényképezőgépre is szükséged van. meg hogy legalább köszönjetek egymásnak. Hogy ne kerülgessétek egymást, mint két kísértet, arra is szükséged van. / Így igaz. Hazugságokra viszont nincs szükségem. / Nem mindig aljasságból hazudik az ember. / Persze. hazudhat például gyávaságból. / Ha jól emlékszem, azt mondtad, te is gyáva vagy. / Azt valami egészen másra mondtam. / Biztos vagy benne? Csak mert szerintem ez most gyávaság. / Mi? / Az, hogy nem mersz örülni egy olyan gépnek,

aminek bárki más örülne. Gyávaságból. Mert nem mersz bekopogni hozzá, és annyit mondani, hogy köszönöm." A kötetben szereplő dialógusok nagy része elképzelhetetlen a való életben, lehetetlen, hogy minden egyes szónak, jelzőnek, hangsúlynak mindig tétje van. Hogy egy pillantásban, egyetlen szóban összesűrűsödhet minden. Így csak a kiélezett, drámai pillanatokban beszélnek az emberek, ha beszélnek így egyáltalán. De nem lehet minden pillanat ilyen. *A vége* figurái azonban mindig így beszélnek. Ez a beszédmód mégsem válik hiteltelenné, hiszen a regény lapjain megteremtett hősöktől az egyetlen elvárható és hiteles megszólalásmód mégiscsak ez.

A nyugalom esetében megszokott durva, már-már pornográf szexualitás ebben a szövegben is megmarad, mintegy ellenpontjaként, kiegészítőjeként az önmagukat és sorsukat folyamatosan analizáló hősök lelki életének. Mintha a test és annak vágyai, az ösztönök birodalma lennének a menekülési pont, ahol egy pillanatra el lehet felejteni az állandó gondolkodást, figyelmet, (ön)megértést, meg lehetne szabadulni ettől a tehertől, amit mindez jelent. Szabad Andrásnak több szeretője van, mielőtt Évát megismeri, ám szexuális életük egyik esetben sem felel meg a hétköznapi konvencióknak, fogalmaknak, hiszen számára ez is a szabadság gyakorlásának terepe. Úgy tűnik, mintha kontrasztban állnának ezek a nagy érzelmi és értelmi intelligenciával rendelkező, állandóan gondolkodó hősök azzal a szexualitással, amit képviselnek, pedig könnyen lehet, hogy ugyannak az elvnek a megvalósulásai: mindenben a végletet, a drámai pillanatot keresni. A főhős élete szerelmét is meglehetősen groteszk körülmények között ismeri meg: Éva a Liget egyik sötét sarkában szeretkezik egy férfival, miközben folyamatosan az éppen arra járó, ott megálló Szabad András szemébe néz.

A főhős önmaga analízisét hajtja végre, mikor memoárját megírja, ez nem is titkolt szándék a részéről. Barátja tanácsára teszi, aki szerint egyben látva egy életet, sok addig megválaszolhatatlannak tetsző kérdés mégiscsak válaszra talál. Ez a törekvése, hogy megértse, megfejtse, valamiféle végleges rendbe szervezze életét, nem ér célt: „Különben nincs ebben semmi ellentmondás, mindössze most, e jegyzetek írása közben úgy válik le rólam a látható élet, mint az öntőforma, ami a dolga végeztével darabokra hull. Holott azt hinné az ember, hogy ez pont fordítva van. Hogy Anyám, Apám, Reisz, Imolka, Kornél az öntőforma, ezt kell kalapáccsal leverni és megtaláljuk a lényeget." A lényeg megtalálása nem sikerülhet, mint ahogy nem sikerül a végső tanulság kimondása sem. Bár a szöveg két meglepő és visszamenőleg szervesen a regénybe épülő fordulattal zárul, a kamaszkorban feltett kérdések továbbra is nyitva maradnak: „… én még mindig nem fogom tudni se, hogy miért pont azon az éjen halt meg Anyám, se, hogy miért fényképezek, se, hogy önmagán kívül ártott-e valakinek Apám, se, hogy én jó magyar voltam-e, se, hogy van-e Isten."

A fentieken túl a regénynek sok visszatérő, figyelemre érdemes motívuma van, ilyenek például a minduntalan felbukkanó kutyák. A borítón látható fekete kutyától Lajkáig, az űrbe kilőtt kóbor kutyáig, az elbeszélő gyerekkori gúnynevén át, a kötet legvégén felbukkanó lányától kapott képeslapon át sok helyen megjelenő, rejtélyes jelként. Az őrület (Szabad női felmenői, Éva bátyja), a szexuális extázis, Thészeusz és Ariadné története vagy akár az első űrhajós, Gagarin, akit Szabad András egyfajta alteregójának tekint, mind-mind ismétlődően visszatérnek a szövegben, különféle kontextusokban.

Ez a több történetszálat, részletesen kidolgozott szereplőket mozgató, *A nyugalom*nál jóval komplexebb szerkezetű regény egy rendkívül sokrétű szöveg. Olyannyira az, hogy többszöri olvasásra is újabb és újabb dimenziói tárulnak fel. Sodró lendületű olvasmány, erős szenvedélyekkel megélt szélsőséges élethelyzetek (haldoklás, szakítás, árulás, stb.) ábrázolása. A kötet markában tartja az olvasót, lehetetlen kiszakadni a világából, mert ha egy kicsit sötét is ez a világ és a valóságosnál talán drámaibb, mégiscsak érezhető a realitása. Ráadásul mindvégig egy olyan elbeszélő vezet minket, aki mindent tud az emberi lélekről, a kételyekről, a szenvedésről, a hazugságról, az árulásról.

Kolozsi Orsolya (1980, Bp.) Tanár, kritikus. A SZTE Modern Magyar Irodalmi Tanszék egykori doktorandusza.

PUCHER BÁLINT

SEMMI SEM ÚJ A NAP ALATT

Kötter Tamás:
A harcból nincs elbocsátás
Kalligram. Budapest, 2015

Kötter Tamás az új kötetével folytatja az elsővel elkezdett univerzum építését, a korábbiakból ismert karakterek villannak fel, az újak pedig részben variánsok a régebbiekre, így láthatjuk újra a jó képességű, jól kereső, de érzelmileg sivár, általában középkorú férfiakat, vágyálmaikat, a huszonéves, gyönyörű, érzékenynek tűnő, de ugyanolyan felszínes, kitartott nőket, valamint a jobb esetben hülyeséget nyilatkozó, rossz esetben cinikus humánértelmiségieket. Újnak azok tekinthetők, akik a társadalom szegényebb, alacsonyabb végzettségű, egyszerűbb és antiszociálisabb rétegeit képviselik, akik a felemelkedést bűnözéssel, valóságshow-szerepléssel és haknizással képzelik el. Szintén új típust képvisel egy nő, a börtönviseltek komplementere, az idősödő, valószínűleg társfüggő Judit, aki lakhatást és se-

gítséget nyújt két ilyen férfinak is, akik természetesen visszaélnek ezzel. A hullócsillagok rövid felvillanásuk után láthatók a könyvben, le- és kiégve, amikor már bármilyen szereplést elvállalnak a visszatérés és némi steksz reményében, amit a táplálékpiramis magasabb szintjén állók a saját céljaikra használnak fel. Egy zuhanó nézettségű reality megmentésére, értelmiségi szerepvállalást mímelő dokumentumfilm forgatására, végül pedig megalázó, terápiás talk show-ra.

Egyik oldalról a csillogás és az ifjúság hajszolása, a látszat fenntartása, másikról a cinizmus, az értéktelen munka és termékek létrehozása, az értelmiség, „az írástudók árulása" nem új keletű témák Kötternél, azonban nemcsak ezekért kebelezhette be művészete a reality-k világát. Ez ismét jó lehetőséget adott a valóság, az igazság megragadásával folytatott játékra, hiszen ezek a műsorok és dokumentumfilmek látszatra azt ábrázolják, ugyanakkor manipuláltak is, már csak azzal, hogy egy burában élnek a szereplők. Akiknek a hitelesség és az önazonosság a legfőbb értéke, ugyanakkor rendezők adják a képernyőképes neveiket és stylistok alakítják ki a karakterükhöz passzoló megjelenést. Tükörként is funkcionálnak a show-k, az egyetlen részletesen leírt, középkori várat imitáló környezetben játszódó reality-ben az alfahím még akkor is megkapja a műsorban szereplő szép és egészséges lányokat, ha agresszíven viselkedik, ami miatt büntetésként többször a vártömlöcbe kerül – adja magát a párhuzam a többek közt börtönviselt karakterekkel. Végső soron pedig a kötteri alapélmény, a vadkapitalizmus és fogyasztói kultúra által meghatározott emberek életmódját is jól kifejezik. Ahol minden és mindenki fel-, ki- és lecserélhető, állandó a piaci verseny és úgy válogatnak az emberek a lehetséges partnereik között, ahogy egy webáruházban a termékeknél. Az egyéni jegyekkel és értékelhető teljesítménnyel nem rendelkező reality szereplők mintapéldányai ennek az embertípusnak és annak is, ahogy a média és a nyilvánosság számára ők maguk is csak rövid ideig jelentenek piacképes terméket. Aztán jönnek az újabb szériák és a bulvárpiac ugyanolyan egyediség és teljesítmény nélküli celebjei. Akiknek a hírértéke hatalmas a régiekhez képest, utóbbiak így kifutótermékekké válnak és kezdődik a folyamat elölről. Ez a fajta variabilitás a Kötter-világegyetemre minden szempontból jellemző, a karakterek, helyszínek csak változók az egyenletekben, amiknek az értéke a megadott halmazukból bármi lehet és ez az írói módszerekben is megnyilvánul. Nemcsak az ismétlésekben, a felsorolásokban, karakterek, helyzetek, történetek alig különböző variációban, hanem abban is, hogy a korábbi lapmegjelenésekhez képest milyen változásokon esnek át a novellák. Címek, karakterek vagy csak a nevük kerül át probléma nélkül egyik szövegből a másikba, illetve vesztik el a bevezető idézeteket, amelyeknek a helyét az előző könyvhöz hasonlóan itt is a főszövegtől elkülönülő és szériát alkotó rövid bevezetők veszik át. Jelen esetben az egyik visszatérő karakternek, az etikai szabályokat leszaró pszichiáternek, dr. Novákaknak a főszereplőkkel kapcsolatos jelentéseit vagy „terápiás" beszélgetések leírását találjuk.

Azonban a reality csak a kötet „rövidebb" felét, az első három szöveget határozza meg, a negyedikben felülnézetből, a műsorok készítői felől jeleik meg, azonban itt sem ez jelenti a fő problémát, hanem, hogy az elbeszélőt elhagyja a barátnője. Így a könyv második felében újabb három variációját láthatjuk a társadalom felső rétegeiben mozgó alfahímek és -nőstények kapcsolatainak. Ezek közül a kötet leghosszabb, címadó szövege szinte enciklopédikus összegzését adja a szerző témáinak, több visszautalást is tartalmaz a korábbi novellákra és egészen szokatlan módon keveri a valóságot a fikcióval, ugyanis a történet elbeszélője megemlíti, hogy olvasta Kötter egyik korábbi könyvét, idéz is egy témába vágó novellából és találkozik az íróval egy party-ban.

A kötet, lévén a harmadik a szerzőtől, felveti azt a kérdést, hogy egy ennyire sorozatszerű és néhány narratívának, karakternek újabb és újabb variációit készítő próza meddig tud működőképes maradni. Úgy érzem, ez azon múlik leginkább, hogy a minták ismétlődő és változó részeinek felismerése is okozzon művészeti örömöt az olvasóban. Ez számomra a kötet első felében működött jól, hangsúlyozva a különböző bulvárhősök közös sorsát, valamint az éles kontrasztot aközött, ahogy a média a személyiségük önértéke miatt fordul feléjük, ugyanakkor termékként bármikor lecserélhetők a nagyobb hírértékű villalakókra és bűnözőkre. A kötet legerősebb részei találhatók itt, pl. a ‚90 évek Pestjének (újabb) összefoglalása, ironizálás a divaton, az egymást váltó sztárokon, a gengszterrapet váltó slam poetry-n és néhány olyan egyszerű, érzékletesen leírt pillanat, amelyek úgy is nagyon kifejezők tudnak lenni, hogy nem sugallnak egyértelmű gondolatokat, értékítéleteket. Amikor a lesittelt bankrabló a szabadulásakor visszakapja a személyes képeit, füzeteit, amik egy beázástól a felismerhetetlenségig összefolytak és elégeti őket, vagy amikor a munkanélküli ex-realityhős pénz híján nem tud éjjel elmenni egy lánnyal, a gyerekszobájában marad, ahova nemrég költözött vissza és végighallgatja az anyja és az élettársa rövid aktusát. A novellákat bevezető, pszichiáterrel kapcsolatos szövegek szintén kiváló példát adnak arra, hogy a szerző egy ismétlődő technikájára, a szövegeknek egy-egy köteten belül egységes bevezetésére, egy kreatív variációt alkot. Valószínűleg még hatásosabb lett volna, ha mind ugyanabból a nézőpontból íródnak, de a töredékes jellegük és a történetekhez fűződő, általában laza kapcsolat így is érdekes felütésekké teszi őket.

Az utolsó három novellában viszont a legókockák átrendezése nem járt ennyire jó eredménnyel. Ugyan ezek is, főleg a címadó novella tartalmaz talá-

ló részeket, mégis úgy érzi magát az olvasó, akár a történet főszereplője, Iván, a TV-csatorna kreatív producere, miután megismerkedett a barátnőjével. Ahogy szinte minden előfeltételezése igazolódik róla, úgy a korábbi könyvek ismeretében kialakult prekoncepciók is szinte mind beigazolódnak a szereplőkkel és az események kimenetelével kapcsolatban. Ami variációként új ezekben, az néhány kivételtől eltekintve nem igazán hatásos vagy kreatív, amit pedig az ismétlések sugallnak, ami lényegében az evolúciós pszichológián alapul, azt már a *Rablóhalak* is kifejezte. Azt, hogy társadalmi közegtől függetlenül minden hetero férfi minden szépnek és fiatalnak tűnő nőt meg akar kapni, azonban a csúcsmodelleket csak a legnagyobb státusszal és erőforrásokkal bírók szerezhetik meg, és mindig az erősebb kutya baszik. Néha már kimondottan didaktikusan fejezik ki ezt a novellák és Iván csapongó, a cselekmény szempontjából irreleváns témákat érintő elbeszélése sem tesz jót. Így hiába az olyan trükkök, mint a cselekmény több idősíkjának párhuzamos futtatása, a motívumok variálása és a visszautalások a korábbi könyvekre, ha az ellenszenves főszereplők távolságtartásra késztetik az olvasót, nem vonják be érzelmileg. Ez a bulvárhősök történeteiben nem jelent problémát, de a kapcsolati drámákat megfosztja a téttől és a legmélyebben taglalt karakter, Iván személyét sem teszi érdekessé. Az *Üzlet Jeffel* című novella azért emelkedik ki, mert ugyan ez is az alaptémát variálja, azonban azonosulást tud kiváltani a főszereplővel, aki megfelelésvágyból és a kudarc leplezése miatt hazudik a feleségének.

A szerző a könyvbeli ön-cameojával azt üzeni, hogy éljen a hedonizmus, éljenek a pénzzel fenntartott kapcsolatok és a legfiatalabb lányok, főleg, ha ketten vannak. Cserélje le mindenki a fasziját egy gazdagabbra, dominánsabbra, a nőjét szebbre, fiatalabbra; mindig veszít valaki, de ez a világ rendje. Sok jel utal arra, hogy ez cinikus és önironikus kinyilatkoztatás a szerző részéről, főleg, ha a könyv- és novellacím forrásával, a bibliai *Prédikátor könyvével* vetjük össze, amiből már a *Rablóhalak*ban is idézett. Az ellentmondásos szentenciák miatt nehéz az előbbi értelmezése, de a kontraszt hatalmas a Prédikátor rezignált életszemlélete és a Kötter-hősök között. Az ő szavával az író legtöbb alakja balga, nem ismeri fel, hogy *minden csak hiábavalóság és szélkergetés*, valamint *semmi sem új a nap alatt*. Azonban jó lenne, ha magáról a prózáról nem az utóbbi jutna az olvasó eszébe, és a jövőben már a bölcsekről is olvashatnánk.

Pucher Bálint (1989), költőként indult, jelenleg filmtörténettel, film- és irodalomkritikával foglalkozik.

MORSÁNYI BERNADETT

PUSZTÁK NÉPEI

Juan Rulfo: *Lángoló puszta*
Bookart Kiadó, 2014

Ridley Scott road movie-jában, a *Thelma és Louise*ban (1991) a címszereplők kétnapos kirándulásra készülnek, ám mikor egy bárban meg akarják erőszakolni Thelmát, Louise agyonlövi az elkövetőt. A végzet lejtőjén folytatott utazás célja a hegyvidék helyett Mexikó lesz, s Juan Rulfo *Lángoló puszta* (1953) című novelláskötetét olvasva érthetővé válik, hogy az amerikai filmek menekülő bűnözői, miért a déli határ felé tájékozódnak. A 2014-ben újra kiadott kötet (az első magyar kiadás 1978-ban jelent meg az Európa Könyvkiadónál) hátsó borítója szerint, Gabriel García Márquez Rulfot olvasva a következőket írta: „Egyetlen egyszer voltam még ennyire meghatódva, amikor Kafka *Átváltozás*át olvastam a sötét bogotai diákszálláson." Ugyancsak a borítón Elias Canettitől (is) található idézet, Canetti a *Mondd meg nekik, ne öljenek meg!* című novellát mesteri felépítésű, megrázó, bensőséges elbeszélésnek tartja, melyben „az érzés, az intelligencia és a kifejezési mód hatalmas irodalmi hőstetté egyesülnek". A szakirodalom szerint Gabriel García Márquezt a *Száz év magány* (1967) írásakor Rulfo művészete is inspirálta, ám a *Lángoló puszta*ból pont a Garcia Márquez nevével fémjelzett mágikus realizmus hiányzik. A harmincas években induló irányzat követői szerették volna megmutatni a latin-amerikai kontinens csodás valóságát, ötvözni próbálták az emberek tudatában élő fantasztikus mítoszok és mesék világát a mindennapok sivár, olykor kegyetlen realitásával. S éppen ez a mozzanat, a valóság és a fantasztikum egybeolvadásának látomásos közege hiányzik Rulfo elbeszéléseiből, melyek a hátsó borítón olvasható méltatások fényében csalódást okoznak. A szerző hősei Márquez szereplőivel ellentétben nehezen szerethető „pusztalakók", főként birkapásztorok („Birkapásztor vagyok, máshoz nem értek", 50.o.), akik lelkiismeret-furdalás nélkül gyilkolják meg szomszédjukat („fáradságos munka az ölés", *A férfi*, 40.o.), de előfordul, hogy nem is emlékeznek arra, mit tettek (*Hajnalban*, *Macario*). Testvérüket is halálba küldik, ha megkívánják házastársukat (*Talpa*), a nagybácsi pedig kiskorú unokahúgát venné feleségül (*Hajnalban*). Nincs olyan történet, ami szeretetteljes, klasszikus értelemben vett családi, baráti kapcsolatokról szólna, több esetben az apa fia halálát kívánja (*Nem hallod a kutyák ugatását*, *Matilde Arcángel öröksége*), a keresztanya pedig azzal ijesztgeti keresztfiát, hogy a pokolba jut (*Macario*). A kötet majdnem minden motívuma (pl. polgárháború, a kormányzó, az ezredes zsarnoksága, egy vidék pusztulása, babonák, családon belüli szerelem) megjelenik a *Száz év magány*ban is, de varázslatos, látomásos közegbe ágyazva, szerethető karakterekkel.

Rulfo könyvét kétszer kell elolvasni, mert másodszorra sikerül elmozdulni a kezdetben felállított elvárási horizontból, s elvonatkoztatni a figyelmetlen (pl. a 41. oldalon „gondolta férfi" szerepel), olykor következetlen szerkesztői megoldásoktól. A tizenhat novella bizonyos darabjai néha egy teljes lap kihagyása után követik egymást, máskor egyszerűen a következő (üres) oldalon kapnak helyett. Átláthatatlan a narráció tipológiai jelölése is. A szerző a realizmus hagyományos eszköztárán túllépve, s ezzel a sokszor Móriczot idéző novellavilág kereteit meghaladva a narrációban függő beszédet és belső monológot is alkalmaz. Ez a szövegen belül vagy nincs jelölve, vagy idézőjelbe van téve, vagy idézet az idézetben formában szerepel (*A férfi* című novella esetében ezzel nehézkessé téve az olvasást). Rulfo road-movie-ja a pusztán kezdődik (*Földet kaptunk*), lejtőn folytatódik (*A Komaasszony-lejtő*), majd egy folyó áradását követi (*Mert nagyon szegények vagyunk*), azután felfelé halad (*A férfi*), megáll egy-egy falunál, pusztánál (*Hajnalban, Macario*, *Emlékezz vissza*, *Nem hallod a kutyák ugatását*, *Matilde Arcángel öröksége*, *Anacleto Morones*), zarándokútra indul (*Talpa*), s a mexikói forradalomból (1910-1920) is emel ki részleteket (*Lángoló puszta*, *Északi átjáró*, *A földcsuszamlás napja*). A szerző húsz évig dolgozott köztisztviselőként és bevándorlási ügynökként, a hatvanas években forgatókönyveket írt, Mexikón belül tett utazásai során pedig fényképeket készített. A Nemzeti Fejlesztési Bizottság igazgatójaként a mexikóiak életéről szóló fotóalbumokat adatott ki, s a *Lángoló puszta* ezekhez hasonló fényképalbumnak értelmezhető. Rulfo a kamera pontosságával rögzít, a novellák szituáltsága riportszerű dokumentumfilmeket idéznek, mintha a szerző az utazásai során készített fényképeket, interjúkat ültette volna át prózába. Forgatókönyves nézőpontot tükröz az első novella (*Földet kaptunk*) indító mondata is, „A sokórányi gyaloglás után, miközben egyetlen árnyékot adó fát, de még egy magot vagy gyökeret se láttunk sehol, egyszerre kutyaugatás hallatszik" (7. o.). Tipikus filmnovella a *Nem hallod a kutyák ugatását* című elbeszélés is, melyet apa és fia párbeszéde „mozgat", néhány mondatos leírásokkal kiegészítve. Riporthelyzetre épül *A férfi* című novella, aminek végén kiderül, hogy az elbeszélés szövetét adó belső monológok szálai egy éppen tanúvallomást tevő birkapásztorhoz vezetnek. Az őt kihallgató bíró nem szólal meg, mintha háttal ülve, vagy „kitakarva" szerepelne egy dokumentumfilmben. *A földcsuszamlás napja* szintén filmes nézőpontot mutat, a földrengés után megjelent kormányzó látogatása és beszéde nem leírás formájában jelenik meg, hanem két barát dialógusába építve. „– Szeptemberben történt. Nem idén szeptemberben, hanem tavaly. Vagy tavalyelőtt volt, Melitón?" (165. o.). A „riport készítői" ebben az esetben is láthatatlanok maradnak. „– Jól van, többször nem kell elmondanod. Csak hát így az urak lemaradnak valami jóról. Majd elmeséled inkább azt, hogy mit mondott a kormányzó" (168. o.). Monológra, visszaemlékezésre épül, s riportszituációba ékelődik az *Emlékezz vissza* és a *Matilde Arcángel öröksége* is. A novellák forgatókönyves jellegét erősíti, hogy egy-egy helyszín váltása között, nem leírás, hanem szövegközi kihagyás látható, Rulfo egyszerűen egy következő jelenetre „ugrik" (pl. *Mondd meg nekik, hogy ne öljenek meg!*). A szerzőtől távol áll a humor és az irónia, s mikor mégis próbálkozik velük, groteszk hatást ér el (pl. *Macario*). Rulfo kegyetlen, nyomasztó, babonákkal terhes prózavilágában még egy vidámabb hangvételűnek tűnő elbeszélés is tragédiába torkollik, brutális élethelyzetek körvonalazódnak. Pl. „»(…) a feleségem épp aznap adott életet fiúnknak, Merenciónak, én meg csak nagyon késő éjszaka értem haza, inkább elázva, mint szárazon. Ő pedig jó pár hétig nem szólt hozzám emiatt, hogy magára hagytam a bajban. Aztán, mikor megbékült, azt mondta, hogy én még arra se voltam képes, hogy elhívjam a bábát, neki kellett kivágnia magát a bajból, úgy ahogy Isten tanította.«" (175.o.) A *Lángoló puszta* novelláinak világa Luis Buñuel *Az elhagyottak* (1950) című filmjével rokonítható. A film elején felirat olvasható: „A film valós tényeken alapszik. A szereplők nem kitaláltak." A történetet felvezető narráció szerint, minden főváros (pl. New York, Párizs, London) fényűzése mögött nincstelen otthonok húzódnak, ahol egészségtől, iskoláztatástól megfosztott alultáplált gyerekek élnek bűnözésre kárhoztatva. Mexikó modern fővárosként nem kivétel alóla. „Ez a film a valós életet mutatja be, nem optimista." Mindez a *Lángoló puszta* bevezetője is lehetne, ha Rulfotól nem állna távol az olvasók ilyesfajta eligazítása. Buñuel halványan ugyan, de Pedro, a jó útra térő utcagyerek alakjában, valamint a bíró és az iskolaigazgató karakterében pozitív szereplőket is mutat, olyanokat, akik felveszik a küzdelmet a szegénység és az embertelenség ellen. Rulfo történeteiben nincsenek humánus hősök, a legjobb esetben is csak a megbánás halvány kontúrjai körvonalazódnak. A kötet meghatározó jegye a dokumentumjelleg, ezt erősítik a direkt címek, ha a novella földosztásról szól, akkor a *Földet kapunk* címet kapja, ha a szegénység kerül fókuszba, akkor a *Mert nagyon szegények vagyunk*at, ha forradalomról szól, *Lángoló puszt*át, ha hajnalban történő gyilkosságról, akkor *Hajnalban*t. Buñuel filmje mindössze 86 perces, mégis lassan peregnek a súlyos állításokkal terhes képek, s ugyanez igaz Rulfo kötetére is. A nagybetűs, szellős közlésnek köszönhetően 210 oldalra nyújtott könyvet, akár gyorsan is el lehetne olvasni, ha nem akasztanák meg a lendületet a szűnni nem akaró borzalmak, amikről Rulfo beszámol. A filmet nézve és a kötetet olvasva nem csak Mexikó pusztáit, hanem a fővárost is nagyívben kerülnie kell azoknak, akik szépre és szeretetre vágynak; Thelmának és Louisenak való vidék.

■ **Morsányi Bernadett** (Budapest, 1981): az ELTE bölcsészkarán végzett magyar-történelem szakon, majd a legújabb kori magyar irodalom doktori programján. Szakmai publikációi tanulmánykötetekben a *Parnasszus*ban és a *Színház*ban, szépprózai alkotásai az *Üzenet*ben, az *Irodalmi Centrifuga* és az *Irodalmi Jelen* honlapján jelentek meg. Kötete a Kalligramnál *A sehány éves kisfiú és más (unalmas) történetek*, 2015

SCHEIN GÁBOR

A 25 éves Atlantisz Kiadó köszöntése

Hölgyeim és Uraim!
Kedves Barátaim!

A 25 éves Atlantisz Kiadó köszöntését hadd kezdjem egy szomorú, de tanulságos történettel. 1933. október 1-jén a berlini Zsidó Kulturális Szövetség Charlottenstraßei színházában bemutatták a *Bölcs Náthán*t. A bemutató rendezője Max Reinhardt volt, és a közönség soraiban kizárólag zsidók foglaltak helyet. A programfüzetben olvasható felhívás nekik szólt: „Nyomatékosan megkérjük minden tagunkat, hogy a ház előtt mindenféle autós felvonulást kerüljenek, és (…) vegyék figyelembe, hogy egy szorongatott közösség tagjai vagyunk, ezért tekintsenek el mindenféle politikai beszélgetéstől." A holokauszthoz vezető úton először a beszélgetést tiltották be, mégpedig maguk az áldozatok mondták ki magukra nézve a beszélgetés tilalmát, félve attól, hogy a szavakért túl drága árat kell fizetniük. Csakhogy ahol nem lehet hangosan beszélgetni, ahol csak súgva mondhatóak ki a gondolatok, vagy ahol hallgatni kell, ott nem lehet emberhez méltóan élni. Ott nem hallunk többé egymásról, és nem hallunk saját magunkról sem. Ott senki sem vállalja a felelősséget önmagáért és másokért. Ahogyan ott sem, ahol a vélemények áradatában alig van helye már a megvitatható érvekkel alátámasztott állításoknak. És ez akkor is így van, ha a legtöbben már észre sem veszik a beszélgetés hiányát.

Az Atlantisz Kiadó fennállása óta állhatatosan azt tette, amit akár a szükség idején, a szorongattatásban, akár egy szabad korban tenni érdemes. Az európai bölcselettörténet és különféle társadalomtudományi diszciplínák legjelentősebb műveivel hívta vendégségbe azokat, akiknek fontos, hogy a kontinens értelmes szavai magyarul is elhangozzanak. A filozófia olyan gazdag étlapját állította össze, amilyen gazdagságot a modern magyar kultúra történetében még egyetlen más kiadó sem kínált olvasóinak. Amint tudják, a rendszerszerű filozófiai könyvkiadás Magyarországon viszonylag későn, 1881-ben indult, és évtizedeken keresztül szinte kizárólag akadémiai feladatnak számított. Az 1919-ben megszűnt Filozófiai Írók Tára

Platóntól Schopenhauerig a filozófiatörténet nagy klasszikusait jelentette meg fordításban, de fennállásának közel négy évtizede alatt az akadémiai támogatás ellenére is mindössze huszonkilenc kötettel jelentkezett. Az is köztudomású, hogy a 20. század első évtizedeiben a hatalom kultúraszemléletével szembenálló társadalomtudományos körök folyóiratokban fogalmazták meg önmagukat, kötetsorozatok kiadására nem volt módjuk. Gondolhatunk mindenekelőtt a rövid életű Szellemre és a Huszadik Századra. A filozófiai könyvkiadás 1948 és 1989 között az ideológiai alapokon szervezett állam monopóliuma volt, és a 80-as évek közepéig lényegében kizárólag a marxista elméletekre, illetve azok történeti előzményeire, valamint a velük összeegyeztethető kortársi szemléletekre korlátozódott. Így aztán 1989-re rendkívüli igény mutatkozott az elmulasztott gondolatok iránt. Akkor még sokan hitték, hogy a filozófia és a szellemtudományok nemcsak tájékozódást nyújthatnak a megváltozott világ megértésében, de segítséget nyújthatnak ahhoz is, hogy Európa és benne Magyarország olyan békés hely legyen, amelyet a szolidaritás és a felvilágosult értelem eszményei tesznek otthonossá. Olyan hely, ahol senkinek nem kell félnie a hatalomtól, és ahol senkit nem hagynak magára kiszolgáltatottan. Ebben a reményünkben csalatkoztunk, és talán éppen Magyarországon a leginkább. Eközben mi, különböző egyetemek bölcsészkarain tanítók, lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy akik a szellemtudományok művelésére tették fel az életüket, sokszor elbizonytalanodnak, és egyre kevésbé látják értelmét a munkájuknak.

Ha így érzik, még inkább bátorítást adhat nekik az Atlantisz Kiadó elmúlt 25 évének kiadói programja. Miklós Tamás azt képzelte, hogy létrehozható olyan könyvkiadó Magyarországon, amely méltó társa és partnere lehet a legnevesebb bölcsészettudományos programot gondozó európai könyvkiadóknak. Amely lefordíttatja és kiadja a nyugati filozófia, a történet- és vallástudomány, a kultúrtörténet, a művészetelméletek és a pszichológia alapműveit, amely ösztönzője és gondozója lesz a legjobb magyar humántudományos munkáknak, és megvásárolhatóvá teszi a legújabb angol, német és francia nyelvű szellem- és kultúratudományos műveket. És mindezt egy szolid, működőképes vállalkozás keretében teszi. Lehetséges ez? Huszonöt évvel ezelőtt hányan próbálták meg lebeszélni erről, óvva őt és a kiadó körül bábáskodókat a csalódásoktól, a kudarcoktól, a keserűségtől? Ez Magyarország, mondták talán, és senkinek sem lehetnek kétségei afelől, hogy ez mit jelent. Mégsem nekik lett igazuk. Az Atlantisz Kiadónak sikerült egy gyönyörű álmot napi gyakorlattá változtatnia. Az álom megvalósításához együttműködő partnernek megnyerte többek között a Goethe Intézetet, a Francia Intézetet, a Suhrkamp Kiadót, a C. H. Beck Kiadót és az S. Fischer Kiadót, maga mögött tudhatta a Hamburger Stiftung zur Förderung von Wissenschaft und Kultur, az Augstein Stiftung, az S. Fischer Stiftung vagy éppen Central and East-European Publishing Project támogatását, 1993-ban pedig Európa születése címmel közös könyvsorozatot indított a már említett C. H. Beck Kiadóval, az oxfordi Blackwellel, a római Laterzaval, a madridi Criticával és a párizsi Seuil Kiadóval. Ilyen együttműködésben magyar könyvkiadó ezt megelőzően soha nem vett részt. Ezért most velük együtt ünnepeljük a kiadó létét, és képletesen, vagy nem is oly képletesen velünk ünnepelnek a szerzők is. És mi köszönetet mondunk mindazoknak, íróknak, fordítóknak, szerkesztőknek, kiadói embereknek, akik szellemi táplálékot adtak nekünk a növekvő ínségben, amikor megrendült víziókkal, sokasodó kétségekkel nézünk szembe a kontinens nehezen megválaszolható kérdéseivel.

Ma Európában egyszerre szorult deffenzívába a liberális demokrácia eszménye és az a kulturális szféra, a szellemtudományoké, amely az elmúlt két évszázadban kitermelte és a természettudományokkal, a jogi gondolkodással és jó esetben az újságírással megosztva gondozta az igazság megvitathatóságának kritikai modelljeit. Ez az egyidejűség talán nem véletlen. Ha meg akarjuk keresni a liberális demokrácia és a modern szellemtudományok közös antropológiai és kulturális alapját,

a beszélgetés fogalmára kell rámutatnunk. Seit ein Gespräch sind wir, und hören voneinander, olvassuk Hölderlin *Békeünnep* című versében. Ez a mondat egyszerre ragadja meg az európai emberfogalom társadalmi és pszichológiai lényegét, és azt a módot, ahogyan ebben a hagyományban emberivé változtatjuk mindazt, ami a világban van. A dolgok attól válnak emberivé, hogy beszélgetünk róluk, és mi magunk is a beszélgetés által tanulunk meg emberinek lenni, meghallva egymás hangját, meghallva, amit a másik hangja mond.

Voltak már korok Európa történetében, amikor elnémult a beszélgetés, vagy alig lehetett hallani a hangját. A helyét az erőszak vette át. Ma még nincsen így, de sok, túlságosan sok erőszak gyülemlett föl a szavakban és a tettekben, és nagyon kevesen vannak a bölcsek. De nekünk, akik olyan hagyományt gondozunk, amelynek oly sok mondanivalója volt a mérték fogalmáról, és amely nem napokban, nem években, hanem évszázadokban számol, akkor is mértéktartóaknak kell lennünk, amikor – közönségesen szólva – nincsenek jó lapjaink, és akkor sem feledkezhetünk el az utánunk jövőkről, ha a holnapot ködösnek látjuk magunk előtt. Ilyen időkben még inkább az a dolgunk, hogy az emberit keressük, a beszélgetés lehetőségét. És ez egyáltalán nem valami aszketikus elfoglaltság. Ellenkezőleg, élvezet. Járjanak bármilyen idők, jó könyvet írni, kiadni és olvasni: ennél aligha van kellemesebb elfoglaltság. Megvan benne a kézműves öröme, aki látja, miként formálódik a keze alatt a tárgy. Megvan benne a kertész nyugalma, aki látja, miként sarjad a növény. És megvan benne a felfedező kíváncsisága, hiszen a gondolatot az írás és az olvasás szüli meg, a nyelv, a könyv materialitása nélkül nincs sehol. Aki olyan könyveket ad ki vagy olvas, mint amilyenek az Atlantisz Kiadó polcain sorakoznak, az – miként most mi is együtt – jó társaságban van, nyitva tartja az ajtaját és arra is képes, hogy néhány lépés távolságot vegyen, ahonnan a félelmet keltő, elkeseredésre okot adó dolgok is pontosabban felmérhetők lesznek.

A lehető legközelebb maradni a tárgyához, átélni a tárgy kiváltotta érzelmeket, ugyanakkor felvenni a tárgy megfigyeléséhez szükséges távolságot, azt hiszem, ez a kettős mozgás, a forróságnak és a hűvösségnek ez a kettőssége a gondolkodás egyik olyan sajátossága, amely állhatatossá tesz bennünket. Mert az Atlantisz Kiadó működtetéséhez elsősorban állhatatosságra volt szükség, vagyis a gondolkodás kettős mozgásának helyes értelmezésére. Átélni a könyvkiadás folyamatait, mindazt, ami bosszantó és örömteli adódik, és közben nem feledkezni el arról, mindez mire való. Átélni az ország lassú pusztulásának történetét, az értelem vereségeit, de tudni, hogy eközben mégis építeni kell, és meglátni, hogy valóban épülnek olyan dolgok, amelyekre az ország egyszer majd támaszkodhat. És támaszkodhatnak rá most is mindazok, akik a gondolkodás európai hagyományainak legnagyobbjaival beszélgetve igyekeznek helyes kérdéseket feltenni önmaguknak, tanítványaiknak és a világnak, amelyben élnek. Az Atlantisz Kiadó bizonyosan az ilyen támasztékok egyike. Ez olyasmi, ami méltó az ünneplésre, a köszöntésre és a köszönetre. Isten éltesse tehát az Atlantisz Kiadót!

Schein Gábor (Budapest, 1969) költő, író, irodalomtörténész. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanára. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Megölni, akit szeretünk* (2013), *Svéd* (2015).